

Forebygging av problematferd blant ungdom

En litteraturstudie

Håvard Helland

*Norsk institutt for forskning
om oppvekst, velferd og aldring*

Rapport 17/98

*Forebygging av
problematferd blant ungdom*

En litteraturstudie

HÅVARD HELLAND

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring

NOVA Rapport 17/98

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (KUF).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferdssamfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap.

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) 1998

ISBN 82-7894-056-8

ISSN 0808-5013

Forsidefoto:	Arne Strømme/Samfoto
Desktop:	Torhild Sager
Trykk:	GCS

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29, 0260 Oslo

Telefon: 22 54 12 00

Telefax: 22 54 12 01

E-mail: nova@isaf.no

Forord

Denne rapporten er skrevet på oppdrag fra Akershus fylkeskommune, og er resultatet av en fire måneders litteraturoversikt. Prosjektet bestod i å gi en litteraturoversikt om effekten av ulike forebyggende tiltak rettet mot vold, kriminalitet, rusmiddelmisbruk og mobbing. Rapporten skulle vise hovedtrekkene i den forskningen som foreligger på feltet.

Det er valgt en bred tilnærming til problematferd blant ungdom. De eventuelle forebyggende effekter av ulike typer fritidsaktiviteter for ungdom vil behandles, men vil ikke være hovedpoenget. Det er gjort lite forskning på feltet, og det er ikke sikkert at det er her det er mest å hente i forebyggingssammenheng.

Tusen takk til Sven Lindblad, Jon Haakon Hustad og alle de andre ansatte på ISAF-biblioteket i Munthesgate. De har gjort en kjempejobb for å hjelpe meg å finne fram til og å få tak i all litteraturen jeg trengte for å skrive denne rapporten. Uten deres hjelp hadde ikke denne rapporten blitt skrevet. Takk også til prosjektleder Torild Hammer, Ulf Torgersen, Hilde Pape og andre medarbeidere ved NOVA for gjennomlesing, kommentarer og innspill.

Oslo, oktober 1998

Håvard Helland

Innhold:

1	Innledning	7
1.1	Tapt idyll?.....	8
1.2	Sosial integrasjon.....	9
1.3	Primær- og sekundær sosial kontroll	10
1.4	Fra nabokjerringe til videoovervåking.	11
1.5	Ungdom som sosialt problem	11
1.6	Problematferd	13
1.7	Skisse av rapporten	13
1.7.1	Nye data om ungdom	14
1.7.2	Kapitlenes oppbygging	15
2	Forebyggingsbegrepet	17
2.1	Ulike inndelinger av forebyggingstiltak	17
2.2	Problemer knyttet til evaluering.....	22
3	Kriminalitetsforebygging	25
3.1	Hva kjennetegner unge kriminelle og situasjoner hvor kriminalitet forekommer	28
3.1.1	Sosiale problemer.....	28
3.1.2	Arbeidsløshet	28
3.1.3	Sosial posisjon	29
3.1.4	Skoletilpasning	29
3.1.5	Familie.....	30
3.1.6	Annen problematferd.....	30
3.1.7	Svake vennskapsforhold	31
3.1.8	Antisocialitet	31
3.2	Hvordan søkes kriminalitet forebygget? Hva ser ut til / kan tenkes å virke?	34
3.2.1	Primærforebygging.....	34
3.2.2	Sekundærforebygging	48
3.2.3	Tertiærforebygging	54
3.3	Generelle konklusjoner	59
4	Forebygging av rusmiddelmisbruk	63
4.1	Hva kjennetegner rusmiddelmisbrukere og hva ser ut til å samvariere med rusmiddelmisbruk?	67
4.2	Hvordan søkes rusmiddelmisbruk forebygget? Hva ser ut til eller kan tenkes å virke?	73
4.2.1	Tilbudsreduksjon	74

4.2.2	Etterspørselsreduksjon.....	75
4.3	Oppsummering	86
5	Voldforebygging	89
5.1	Hva kjennetegner voldsmenn og voldsofre?	93
5.1.1	Sosiale forhold.....	94
5.1.2	Annen problematferd.....	95
5.1.3	Å være vitne til vold i virkeligheten og i bildemediene.....	96
5.1.4	Familieforhold.....	98
5.1.5	Individuelle risikofaktorer.....	99
5.2	Howdan søkes vold forbygget? Hva ser ut til / kan tenkes å virke?.....	99
5.2.1	Tiltak på samfunnsnivå.....	101
5.2.2	Tiltak på kategorinivå	104
5.2.3	Tiltak på gruppenivå	111
5.2.4	Tiltak på individnivå	114
5.3	Oppsummering	116
6	Forebygging av mobbing	119
6.1	Hva kjennetegner mobbere og mobbeofre (Årsaker/risikofaktorer)?	122
6.2	Et vellykket tiltaksprogram mot mobbing.....	126
6.2.1	Tiltak på skolenivå.....	128
6.2.2	Tiltak på klassenivå	130
6.2.3	Tiltak på individnivå	131
6.3	Resultater.....	132
7	Oppsummering	133
7.1	Antisosialitet.....	133
7.2	Forebygging	134
7.2.1	«Det nytter ikke med noe smått!»	134
7.2.2	Kunnskaper er ikke nok!.....	136
7.2.3	To lovende forebyggingsprogrammer.....	138
	Summary	141
	Litteratur	143

1 Innledning

«Den registrerte kriminaliteten er seks ganger større enn den var for tretti år siden. [...]

Jeg spør meg hva som er årsaken til denne triste utviklingen. Mange forhold kan virke inn, som arbeidsledighet, oppløste hjem, tilflytting til tettsteder og byer, løsere slekts- og vennskapsbånd og voldsskildringer på lerret og skjerm.

Men vi må stille oss spørsmålet: Henger rotløshet, kriminalitet og økt bruk av narkotika og alkohol også sammen med endringer i verdier, normer og holdninger og i evnen til å løse konflikter?

Det er nok ikke like enkelt å skape trygghet, stabilitet og gode holdninger som før. Den nære familien består av færre generasjoner. Barna får færre voksne å identifisere seg med. Mange av de oppgavene som gjorde voksne til naturlige rollemodeller i barnas hverdag, utføres ikke i familiene lenger.

Likevel - det er vi foreldre som har det fremste ansvaret for å gi barna våre den tryggheten og respekten for seg selv og andre som gjør dem fremmed for kriminalitet og voldsbruk. Her kan vi ikke rope på andre.

Det er vi selv som må sette grenser for barnas uteliv, alkoholbruk og tv-vaner. Vi må rydde opp i tendenser til mobbing, trakassering og hærverk. Vi må si fra om hva som er bra og hva som ikke er bra. Vi må ved vår egen framferd sette eksempler.

Den nære familien har aldri vært alene om å sette grenser og skape trygghet. Slekt, venner, naboer, skole og fritidsaktiviteter danner rammer rundt oss enten vi er barn eller voksne. Slik kan vi alle være med og støtte opp om foreldreansvaret. Hvis uønsket oppførsel blir vanlig, har vi alle et problem - ikke bare de nærmeste.

Vi må beholde og oppmuntre engasjement for hverandre - ikke fordi vi er betalt for det, men fordi vi er naboer eller har unger på samme skole. Uten innsatsen til alle som bryr seg, ville samfunnet vårt bryte sammen. Forfatteren Anne Holt sa i VG 1. desember:

«De siste tjue årene har vi gjort barn til enten et rent privat eller et offentlig ansvar. Vi har glemt det gode, gamle kollektive ansvaret. Nabokjerringer som følger med og kjefter når noen får juling eller blir mobbet, er der ikke lenger. Vi må få folk til å bry seg om hverandre igjen. Det er ikke så farlig å engasjere seg i andre som folk tror.»

Det er ikke bare små barn som trenger aktive «nabokjerringer». Vi gjør det alle sammen. Trygge nærmiljø er helt avhengige av dem.»

(Statsminister Gro Harlem Brundtlands nyttårstale 01.01.96.)

På denne måten ga Gro Harlem Brundtland (i sin siste nyttårstale som statsminister) uttrykk for bekymringer som er svært utbredt i den norske samfunnsdebatten. Bekymringene knytter seg til økningen i den registrerte kriminaliteten, mer «gatevold» og økt rusmiddelmisbruk. Den samme bekymring kom også til uttrykk i Brundtlands nyttårstale året før da hun berømmet Nordby skole i Ås for å ha satt i gang «Prosjekt folkeskikk». Begge Brundtlands etterfølgere tok opp den samme tematikken i sine nyttårstaler: kriminalitet, vold og rusmiddelmisbruk øker, og forklaringene søkes i forvitrende nærmiljøer, normoppløsning og svekket uformell sosial kontroll. Resepten mot dette ondet blir da moralsk opprustning på grasrotsnivå og mobilisering for økt uformell sosial kontroll (i form av nabokjerringer som følger med og kjefter).

Bekymringen gjør seg også gjeldende i fagmiljøer. Den registrerte kriminaliteten *har* økt voldsomt i de siste tretti år¹ og det er hevet over tvil at den illegale narkotikaomsetningen har økt i den samme perioden (se f. eks. Skretting 1997 og St. meld. nr. 16 (1996-97)). Hvorvidt dette kan forklares med normoppløsning eller svekkede sosiale nettverk er imidlertid et komplisert spørsmål som vanskelig kan besvares på noen uforbeholden og entydig måte.

I denne rapporten vil heller ikke vekten ligge på slike endringsprosesser over tid, men derimot på hva som særpreger de ungdommer som er mye involvert i problematferd og hvordan man kan påvirke disse på en slik måte at de ikke utvikler varige atferdsmønstre preget av kriminalitet, rusmisbruk o.l.. Innledningsvis vil det allikevel settes av litt plass til de historiske endringer vi har sett i etterkrigstida for å vise hva bekymringen for ungdomskriminalitet og -rusmiddelbruk har sitt utspring i, og hvorfor forebyggende arbeid vinner tilhengere.

1.1 Tapt idyll?

I beskrivelsene av vår tids moralsk forfall og normoppløsning ligger det ofte implisitt en klagesang over en tapt idyll, ofte representert av tidligere tiders tette bygdesamfunn hvor «alle kjente alle». Dette idylliske landsbysamfunnet blir da satt opp mot det «kalde», kyniske storbysamfunnet, hvor man ikke kjenner sine naboer og ingen bryr seg om andre enn seg

---

¹ Se f.eks. Statistisk sentralbyrå (1996): *Kriminalstatistikk 1994. Straffereaksjoner og fengslinger*. Oslo - Kongsvinger.

selv. Det at kriminalitetsratene har vokst dramatisk behøver imidlertid ikke å bety at vi er blitt «slemmere» eller mindre moralske. Derimot kan det godt hende at utviklingen skyldes at vi har blitt rikere: det er blitt mer å stjele som følge av en voldsom materiell velstandsøkning i løpet av de siste 30 år, og mye er blitt lettere tilgjengelig for tyver (p.g.a. økt fysisk mobilitet (kriminelle er ikke begrenset til sitt eget nabolag), husmødre er blitt langt mindre vanlig (slik at hus står tomme om formiddagen) osv.). Frønes beskriver denne utviklingen og konkluderer med at: «Det særegne ved det moderne samfund er ikke, at det skaber så megen umoral, men at det kræver så megen moral.» (Frønes 1991: 44).

Byens store innbyggerantall gjør det rett og slett umulig å ha personlige relasjoner til alle. Dette kan man naturligvis beklage, men den anonyme storbyen tilbyr kan nok også virke befriende. Småbyens og landsbyens knugende konformitetspress kan kanskje hindre enkelte i å begå kriminelle handlinger, men har nok gjort livet surt for atskillig flere. Oppgjøret med småbyens og landsbyens moralisme og konformitetspress var et sentralt tema i mellomkrigs- og etterkrigstidens norske litteratur, og de beskrivelser som kommer fram hos forfattere som Sigurd Hoel, Arthur Omre og Aksel Sandemose gir et langt mindre idyllisk bilde av de tette lokalsamfunn. Dessuten er det ikke nødvendigvis slik at en anonym tilværelse blant fremmede innebærer lovløshet eller sosial desorganisasjon. Tanken om at fremmede kan kontrollere fremmede er ikke urimelig, noe f.eks. Mats Franzén (1997) understreker. Han bruker det å kjøre heis som et eksempel på en slik situasjon: i en heis føler man seg ekstremt iaktatt og man er samtidig redd for å sjenere de fremmede i heisen - altså et eksempel på uformell sosial kontroll blant fremmede.

1.2 Sosial integrasjon

De mest kriminalitets- og rusbelastede ungdommene er en gruppe som ofte faller ut av en rekke viktige arenaer (skole, arbeidsmarked osv). De er med andre ord i ferd med å bli sosialt marginalisert. En som legger vekt på sosial integrasjon som et viktig element i forebyggende arbeid er sosiologen Ivar Frønes. I sitt essay «Oppvekst, kriminalitet og samfunn» (Frønes 1991) sammenligner han marginalisering med det å bli etterlatt liggende i veikanten. De marginale er de som ikke har noen tilhørighet i trygge sosiale sammenhenger. Forebyggingens formål blir da å forhindre at noen blir liggende igjen i veikanten. Med det mener han at forebygging er

det som involverer den voldelige, kriminelle, mobberen osv. i sosiale sammenhenger. I dette perspektivet virker tiltak som skaper sosiale bånd mellom de som har problemer og oss andre forebyggende. I tillegg til de gunstige effekter dette kan antas å ha på de risikoutsatte ungdommenes selvbylde, sosiale tilpasning o.l., gis de risikoutsatte på denne måten noe å miste. Gode familierelasjoner, trygge oppvekstvilkår og gode naboskap/nærmiljø antas å gi de marginaliserte noe å tape.

«De fleste av oss kontrolleres på mange måter ved at vi har noe å miste, jobb, ære, lisens, sertifikat, muligheter. Og vi har forpliktelser, for familie, jobb, gjeld eller hva det måtte være. En farlig situasjon oppstår i et samfunn hvis mange ikke har noe mer å miste, og ikke er festet i forpliktelser de har muligheter til å mestre. Da er det lite å tjene på en lovlydig livsførsel, og mye å hente og lite å tape på en annen. Tillitskontrakten med samfunnet brytes fra begge ender. En forebyggende strategi vil alltid være å sørge for at alle har noe å miste, dette har faktisk alltid vært velferdssamfunnets strategi.» (Frønes 1991: 12)

I fortsettelsen av dette framhever Frønes heldagsskole, barnehage og lokale fritidsinstitusjoner (som f. eks. fritidsklubber og andre lokale organisasjoner), som gode forebyggingsredskaper. Slike institusjoner antas å sikre alle barn og unge muligheter for utvikling av språklig og sosial kompetanse og å bidra til å utvikle en klarere kulturell og sosial integrasjon. Formålet er å skape et stabilt og godt miljø for de fleste, hvor også ungdom i risikozonen integreres.

1.3 Primær- og sekundær sosial kontroll

Vår uformelle kontroll av hverandre og statens formelle kontroll av sine innbyggere betegnes ofte som henholdsvis primær og sekundær sosial kontroll. Primærkontroll er den nære, uformelle, sosiale kontrollen vi utøver på våre medmennesker ved å være i nærheten og ved å misbillige uønsket og oppmuntre ønsket oppførsel. Denne kontrollen er imidlertid bare effektiv der hvor den sosiale integrasjonen er av en viss styrke; eller så lenge vi er så nær hverandre at vi bryr oss om hva de andre synes om oss. I et samfunn hvor mennesker står hverandre så fjernt at de ikke lenger bryr seg om hva deres naboer, kolleger osv. synes om dem, vil sannsynligvis denne typen sosial kontroll være uten effekt og statens sanksjonsapparat (med overvåkning og tvang) vil stå igjen som det eneste effektive middel mot uønsket oppførsel. Det norske samfunnet er nok ikke kommet

dithen, men en bekymring for en slik utvikling er blitt uttrykt av våre tre siste statsministre.

1.4 Fra nabokjerringer til videoovervåkning.

En utvikling bort fra «nærkontroll», representert ved nabokjerringer som bryr seg, i retning av økt «fjernkontroll», har vi sett en tendens til i den senere tid. En skole i østlandsområdet har f. eks. innført videoovervåkning av skolegården som et forebyggende instrument. Av lignende karakter er det at en skole i en av Oslos vestlige bydeler etter politirassiaer ved skolen, har innført jevnlig urinprøver av elevene for å spore opp narkotikabruk. Slike tiltak som øker risikoen for å bli knepet virker nok svært forebyggende for mange, men reiser også noen etiske spørsmål. For det første kan en stadig mer omfattende overvåkning føre oss over i et trist kontrollsamfunn (Bottoms 1990), hvor «storebror ser deg». Det at majoriteten føler seg tryggere er ikke til å kimse av, men slike forebyggingsstrategier kan gå på bekostning av en sentral verdi knyttet til personvernet og den trygghet som faktisk kan ligge i vissheten om ikke å være under overvåkning. En annen innvending som er blitt reist mot denne typen overvåkning er at den ikke virker forebyggende overfor de tyngst belastede. For eksempel så virker nok jevnlig urinprøver forebyggende for de ungdommene som ikke har prøvd narkotika eller bare bruker det av og til, men et slikt tiltak kan tenkes å resultere i at de ungdommene som er verst ute å kjøre med narkotikamisbruk slutter på skolen, og en slik utstøtning av de som er verst ute å kjøre virker nok veldig destruktivt for de det gjelder. En annen innvending mot forebygging av denne typen er at det bare resulterer i en omfordeling av kriminaliteten (se f.eks. Barr & Pease 1990). Det kan f.eks. tenkes at videokameraer i skolegården ikke resulterer i annet enn at problemene flyttes til et annet sted enn skolegården, at kriminalitet og vold utspilles på steder hvor det ikke er kameraovervåkning. Slik situasjonell forebygging vil det vendes tilbake til i mer detalj nedenfor.

1.5 Ungdom som sosialt problem

Til bildet av forverret samfunnsmoral og svekket uformell sosial kontroll hører en spesiell bekymring for ungdommen. Det er i barne- og ungdomsårene at man internaliserer de sentrale verdier og normer, og barn og ungdom regnes derfor som spesielt sårbare overfor slike samfunnsendringer som ble skissert ovenfor. Dette fører ofte til medieskildringer av

kriminelle ungdomsgjenger hvor det formidles et spektakulært bilde av ungdom som voldelig, støyende, rusmiddelmissbrukende og kriminelle. Denne fokuseringen på ungdom som et problem har kanskje en viss berettigelse i og med at det *finnes* ungdommer som er sterkt involvert i kriminalitet, som ruser seg ofte og som er voldelige. Selv om antallet ikke er ensbetydende med fenomenets problematiske karakter, kan det her påpekes at disse ungdommene utgjør en svært liten del av den totale ungdomsbefolkningen. Anders Bakken (1998) fant f. eks. at ikke flere enn 0,5 til 1,5% av ungdommen i Oslo (14-17 år i Bakkens undersøkelse) hadde begått kriminelle handlinger mer enn fem ganger. Helhetsinntrykket som Bakkens undersøkelse gir av ungdommer i Oslo er at de stort sett er lovlidige og «skikkelige». Lignende beskrivelser er gitt i en rekke lokale undersøkelser av ungdom (se f.eks. Hegna 1996, Helland & Hegna 1998, Stefansen 1997, Vestel & Moshus 1997, Strandbu 1997).

Det at problemer med rusmiddelmissbruk, vold og kriminalitet bare gjelder en liten del av ungdomsbefolkningen gir imidlertid ingen grunn til å bagatellisere dem. Kostnadene forbundet med slike fenomener er for store til det, både for samfunnet som helhet, for ofrene og for de individer som misbruker rusmidler og som utøver vold og kriminalitet. For samfunnet som helhet er det både kostnader i form av penger (som f. eks. de utgifter som kriminaliteten påfører fellesskapet) og kostnader i form av den uttrygghet som vold og kriminalitet sprer blant folk flest selv om man ikke personlig er blitt utsatt. Undersøkelser har vist at den lille gruppen ungdommer som begår mye og alvorlig kriminalitet er en dårlig stilt gruppe: de er oftere arbeidsledige enn annen ungdom (Hammer & Bergwitz 1994), de er dårligere tilpasset skolen (Skogen 1993, Bakken 1998), de bruker mer rusmidler (både legale og illegale) (Skogen & Wichstrøm 1995) og de har vokst opp under vanskeligere familieforhold (Bakken 1998, Skogen 1993). Mye tyder altså på at dette er en gruppe med store problemer, som står i fare for å utvikle en kriminell livsstil med alle de problemer det innebærer.

På grunn av slike kostnader søkes kriminalitet, rusmiddelbruk osv. forhindret, og slik forebygging antas å være mest effektivt mens potensielle kriminelle og rusmisbrukere er unge (før de alvorlige problemene setter inn). Dette er grunnet i en forestilling om at det er langt vanskeligere å endre et tilvendt atferdsmønster (f.eks. preget av kriminalitet og rusmiddelmissbruk), enn det er å sørge for at et atferdsmønster (i denne sammenheng f.eks. preget av totalavhold og lovlidighet) varer ved. En slik

tankegang virker både intuitivt fornuftig og er i overensstemmelse med dominerende psykologisk teori.

1.6 Problematferd

Når det gjelder atferds- og tilpasningsvansker skiller man gjerne mellom: «eksternaliserende» og «internaliserende» problemer. Internaliserende problemer handler om følelsesmessige vansker som angst, depresjon, ensomhet, selvmordforsøk, spiseforstyrrelser osv.. Denne typen problemer vil ikke bli viet oppmerksomhet i denne studien. Her vil fokus ligge på den førstnevnte typen problemer. Eksternaliserende problemer kalles «conduct disorder» på engelsk og innebærer: «en vedvarende utagerende atferdsstil som medfører brudd på sosiale institusjoners lover og regler og som er til skade for andre mennesker (så som tyveri, innbrudd, skulking, lyging, sette igang slåsskamp, våpenbruk, voldtekt etc.)» (Wichstrøm 1994: 6). Denne typen «atferdsvansker» samvarierer sterkt med bruk av rusmidler, og slik bruk behandles derfor ofte som uttrykk for eksternaliserende problemer.

«Atferdsvansker», og «problematferd», er temmelig vage og upresise begreper, og hva som ligger i dem varierer. I Bakkens (1998) rapport om ungdom i Oslo forstås problematferd nokså løst som uønsket opptreden. Det omfatter handlinger som bryter med gjeldende normer og regler og som er til skade for en selv eller andre. Definisjonen av problematferd er med vilje gjort nokså upresis. Normer og verdisyn kan variere både fra en periode til en annen, og mellom ulike grupper og individer. Hva som til en hver tid og i ulike situasjoner oppfattes som problematisk vil altså variere. Pape (1995) fastslår i en diskusjon av begrepet «kriminalitet» at:

«Hvilke handlinger som berøres av straffeloven vil nødvendigvis variere en god del, både over tid og på tvers av ulike nasjoner. Videre er det en gråsoner som gjør at grenseoppgangen mellom lovlige og ulovlige aktiviteter ofte er noe uklar og langt på vei beroende på skjønn og tilfeldigheter.» (Pape 1995: 6)

En slik gråsoner vil i sammenheng med begrepet «problematferd» være enda større.

1.7 Skisse av rapporten

Problematferd og forebygging av slik atferd blant ungdom er altså emnet for denne rapporten. Problematferd vil deles inn i fire kategorier ved at det

fokuseres på vold, mobbing, kriminalitet og rusmisbruk i hvert sitt kapittel. Det å holde disse fire problemområdene adskilt kan synes som et vanskelig prosjekt. Tidlige risikofaktorer for kriminalitet, rusmisbruk og sosiale og emosjonelle problemer er langt på vei de samme (Pape 1995), og nevnte typer atferd går ofte sammen i en bredere livsstil hvor også tilpasningsvansker på skolen og i arbeidslivet er typisk (*op. cit.*). Flere norske og utenlandske undersøkelser viser dessuten en tydelig sammenheng mellom kriminalitet og høyt alkoholkonsum og illegal rusmiddelbruk (Pape 1995; Skogen & Wichstrøm 1995; Larsen Damsgaard 1994; Kandel et. al. 1986; Adlaf et. al. 1994; Jessor & Jessor 1977). Ulike problematferdskategorier ser altså ut til å henge sammen, og hvilke faktorer som forårsaker hva er vanskelig å fastslå. Når de fire problemfeltene allikevel vil behandles hver for seg her, er det fordi dette ofte gjøres i forebyggingssammenheng. Fokus varierer som regel noe avhengig av hvilket problem som søkes forebygget. Det er imidlertid klart at denne måten å gjøre det på vil føre til en del overlapping; tiltak som har til formål å forebygge kriminalitet kan, hvis de er effektive, også bidra til å forebygge problemer med vold og rusmiddelbruk. Av slike grunner vil det første av disse fire kapitlene bli betydelig lenger enn de tre neste. En god del av det som der sies om hva som ser ut til å være årsaker til kriminalitet og hva som i særlig grad ser ut til å innebære økt risiko for å utvikle et kriminelt handlingsmønster, vil også være relevant for forståelsen av vold, rusmiddelmisbruk og mobbing. Derfor vil det i rapportens tredje kapittel settes av en del plass til å gjøre rede for slike sammenhenger, mens det i de tre neste kapitlene i stor grad vil refereres til denne redegjørelsen.

Før vi går i gang med redegjørelsen for og vurderingen av ulike måter å forebygge problemer blant ungdom på, er det imidlertid nødvendig med en diskusjon av selve begrepet «forebygging». Hva betyr det? Hvordan blir det brukt? Av hvem blir det brukt? osv. Spørsmål som disse vil behandles i rapportens andre kapittel. Kapitlet diskuterer generelle forhold ved forebygging og hvordan begrepet forstås, og lesere som kun er interesserte i de konkrete tiltak kan hoppe over dette.

1.7.1 Nye data om ungdom

I forebyggingssammenheng er ofte forekomsten av det som søkes forebygget av interesse. Dette vil det ikke bli anledning til å gå grundig inn på i denne rapporten, men hvert kapittel vil innledes med litt informasjon om

utbredelsen i fem Akeshuskommuner og Oslo. Vi er ved NOVA i den heldige situasjon at vi har gode representative datasett av ungdommer i fem Akershuskommuner og i Oslo. Disse datasettene er samlet inn ved hjelp av spørreskjemaundersøkelser foretatt av UNGforsk² og NOVA, i skolene i de seks kommunene. Oppgaven her vil ikke være å gå grundig inn på de problemer som finnes i Akerhus, men enkelte resultater som kan bidra til å belyse utbredelsen av enkelte problemer vil presenteres. På den måten kan man få et inntrykk av hvor store problemene er og hvor de er størst. Dermed kan man samtidig antyde hvor tiltak bør settes inn.

1.7.2 Kapitlenes oppbygging

Etter en innledende oversikt over forekomsten av ulike typer problematferd vil det i hvert kapittel tegnes et bilde av de ungdommene som er spesielt tungt belastet. Spørsmål om hva som ser ut til å kjennetegne de spesielt problembelastede ungdommene, og hva som ser ut til å være sentrale risikofaktorer, vil søkes besvart på bakgrunn av tidligere forskning. I hvert kapittel vil det så gjøres rede for noen utvalgte forebyggende tiltak som er gjennomført. Disse tiltakene vil vurderes med tanke på deres evaluerte eller hypotetiske effekt og de vil plasseres i forhold til ulike dimensjoner ved og perspektiver på forebygging som presenteres i neste kapittel. Ulike inndelingskriterier vil brukes i de ulike kapitlene, bl. a. for å illustrere de forskjellige tilnærmingene til forebygging. I rapportens avsluttende kapittel vil det gis en generell oppsummering av hva som ser ut til å gi resultater og hva som ikke ser ut til å ha noen forebyggende effekt.

---

² Det tidligere Norges forskningsråds program for ungdomsforskning (nå en del av NOVA).

2 Forebyggingsbegrepet

I medisinsk forebygging er smitte et sentralt moment, og isolering av smittebærere er et vanlig forebyggende tiltak for å unngå spredning av sykdommer. Når det som skal forebygges er menneskers handlinger, (f. eks. rusmiddelbruk), er ikke forebygging like enkelt: «All rasjonell forebygging må ta utgangspunkt i at det å eksperimentere med og bruke rusmidler er handlinger. Utbredelsen skjer når en som ikke har prøvd rusmidlet, tar i mot et rusmiddel som blir tilbudt.» (Waal 1992: 17)

I forklaringen av f. eks. en kriminell handling vil det alltid være mange faktorer som spiller inn: av betydning er både strukturelle, samfunnsmessige forhold, situasjonen lovbruddet foregår i, og forhold ved gjerningsmannen og dennes omgivelser og sosiale nettverk. Det sier seg dermed selv at det er vanskelig å skille ut en enkelt årsak til problemet som ønskes forebygget for så å fjerne denne. I denne rapporten vil spørsmålene om hva som kan sies å være mulige «årsaker» til problematferd og hvordan slik atferd søkes forebygget, være sentrale. Før disse spørsmålene søkes besvart vil det i dette kapitlet diskuteres hva som ligger i begrepet forebygging, og hvordan ulike former for forebygging deles inn i ulike kategorier. Lesere som kun er interesserte i de konkrete tiltak kan hoppe over dette kapitlet.

2.1 Ulike inndelinger av forebyggingstiltak

Det som allerede er sagt om forebyggingsbegrepet indikerer at dette er et nokså upresist begrep. Ola Stafseng oppsummerte i 1978 bruken av begrepet med å si: «Forebyggende arbeid er et uttrykk som kan brukes når som helst av hvem som helst om hva som helst.» (Stafseng 1978: 102) Når det er sagt må det understrekes at forebyggingsbegrepet ikke er uten innhold; det er bare det at dette innholdet varierer veldig. Det de ulike bruksmåtene av begrepet har felles er imidlertid en idé om at det som antas å være forebyggende er slikt som reduserer forekomsten av det som søkes forebygget (f. eks. er forebygging av kriminalitet alt det som bidrar til å redusere forekomsten av kriminalitet eller som i hvert fall bidrar til at forekomsten av kriminalitet ikke øker). Med en så vid definisjon er det nødvendig med en mer finmasket inndeling av ulike typer forebygging.

En omarbeidet prinsippskisse for forebyggende tiltak

Nedenfor gjengis en tabell hvor ulike inndelingskriterier er systematisert. Dette er en noe revidert versjon av Stafsens «prinsippskisse» (op. cit.: 114). I denne rapporten vil denne versjonen av prinsippskissen benyttes for å gruppere og kategorisere ulike typer forebyggingstiltak:

En omarbeidet versjon av Stafsens prinsippskisse:

Tiltaksnivå:	Primærforebygging		Sekundærforebygging		Tertiærforebygging	
	Spesifikke målgrupper	Generelle målgrupper	Spesifikke målgrupper	Generelle målgrupper	Spesifikke målgrupper	Generelle målgrupper
individnivå						
gruppenivå						
kategorinivå						
samfunnsnivå						

Kategoriene i skjemaet er ikke helt gjensidig utelukkende, og det vil nok i praksis være glidende overganger mellom en del av cellene. En del tiltak vil dessuten kunne plasseres innenfor flere celler. Skjemaet vil allikevel brukes som et kart for å få oversikt, over et nokså uoversiktlig forebyggingsterreng. Det skal brukes til å plassere ulike tiltak i forhold til hverandre og til å anskueliggjøre hva forebygging innebærer. I det følgende vil skjemaets ulike dimensjoner forklares nærmere. I litteraturen omkring forebygging tilbys en rekke akser å sortere ulike tiltak etter. Ingen av disse inndelingene tilbyr klare grenser mellom de ulike punktene på aksene, men må forstås som kontinua med gradvise overganger.

På hvilket tidspunkt settes forebyggingen inn?

En mye brukt akse stammer fra forebyggende psykiatri (Caplan 1964) og deler inn tiltakstypene etter hvor i et problematisk forløp tiltaket settes inn. Aksene deles som regel i tre, og skiller mellom primær-, sekundær- og tertiær forebygging.

Primærforebyggende arbeid innebærer å sette inn tiltak før problemene oppstår. Eksempler på slike tiltak kan være opplysnings- og holdningskampanjer mot f. eks. narkotika eller hjemmebrent, eller videoovervåkning i butikker. Effektiv primærforebygging er naturligvis det mest ønskelige fordi det forhindrer at problemer oppstår. Samtidig er det svært vanskelig å få til fordi tiltakene er så generelle og fordi det ofte er

vanskelig å nå de mest risikoutsatte. Et annet forhold knyttet til primærforebygging er det såkalte *forebyggingsparadokset*. Paradokset består i at de mest risikoutsatte utgjør en relativt liten gruppe, og at antallet som utvikler problemer er langt større enn antallet i risikogruppen.

«Det sentrale i paradokset er at tiltak som tilsynelatende har beskjeden virkning, men er rettet mot mange, kan ha en langt større virkning enn tiltak som har stor og målbar virkning på noen få. Tiltak som rettes mot grupper med lav risiko, kan være viktigere enn de som rettes mot høyrisikogrupperne. Årsaken er at målgruppen blir stor og tiltakene vil få virkning på mange. Kan vi redusere kolesteroltallet litt hos gjennomsnittsbefolkningen, kan dette redusere antallet hjerteinfarkter mer enn målrettet behandling av et lite antall med høyt kolesterolnivå og tilsvarende høy risiko. Et slikt paradoks er gyldig når antallet med lav risiko er stort.» Waal 1992: 25)

Sekundærforebygging handler om å forhindre at problemer varer ved eller at de problemer som allerede er oppstått videreutvikles. Her er formålet å hindre nye kriminelle handlinger hos grupper som allerede har vist kriminelle tendenser. Et forhold som vanskeliggjør sekundærforebygging er at det ikke på forhånd kan forutsees hvilke individer eller grupper som har vist kriminelle tendenser som kommer til å ende opp som kriminelle. Det er altså vanskelig å avgjøre hvem som befinner seg i risikozonen. I tillegg kan en for ensidig orientering mot de utsatte gruppene føre til at tiltak som er ment forebyggende bare virker stigmatiserende, og på den måten bare bidrar til å sementere uheldige tilstander. Vellykket sekundærforebygging omfatter derfor ofte både risikoutsatt ungdom og mer alminnelig ungdom som ikke er belastet av problemer.

Tertiærforebyggende arbeid betegner tiltak for å motvirke følgene av problemer som allerede finnes. Her er målgruppen individer som allerede er tungt belastet. Eksempler på tertiærforebyggende tiltak kan være bolig- og sysselsettingstilbud til løslatte fanger (Hage 1996). Dette er tiltak som grenser opp mot behandling og resosialisering og kan derfor være problematisk å karakterisere som forebygging i det hele tatt (Stafseng 1978, Falck 1994). Slike tiltak løper dessuten en enda større risiko enn sekundærforebygging for å virke stigmatiserende.

Oppsummerende kan det sies at jo tidligere i problematisk forløp man setter inn forebyggende tiltak, desto vanskeligere er det å vite hvem som er i faresonen og hvem forebyggingen bør rettes inn mot. På den annen side er det slik at jo senere i et problematisk forløp man setter inn forebyggende tiltak, desto vanskeligere er det å snu en uheldig utvikling.

Generelle eller spesifikke målgrupper?

En annen dimensjon i prinsippskissen ovenfor skiller ulike forebyggingsformer fra hverandre etter forebyggingens målgruppe. Stafseng (1978) skiller mellom *generelle* og *spesifikke* målgrupper, med utgangspunkt i fire underdimensjoner. For det første snakker han om det forebyggende tiltakets grad av frivillighet. Her er tanken at jo mer spesifikk målgruppen er jo større element av tvang vil tiltaket ha, ekstreme tilfeller kan være fengselsstraff eller tvangsbehandling av narkomane som jo er spesifisert om det enkelte individ.

For det andre legger Stafseng vekt på forskjellen mellom forebyggende tiltak som vektlegger målgruppens dynamiske karakter og tiltak som tilskriver f. eks. «problemungdom» en rekke statiske egenskaper. Grunnen til at dette skillet trekkes fram er at det kan belyse forskjellen mellom tiltak med spesifikke målgrupper og tiltak hvor målgruppene er av mer generell karakter. Jo mer spesifikk målgruppen er desto sterkere blir tendensen til å betone målgruppens statiske karakter. Et eksempel på dette er tidligere tiders behandling av kriminelle, hvor statiske kategorier som «kriminell av natur» var utbredt.

Den tredje underdimensjonen Stafseng bruker i operasjonaliseringen av skillet mellom spesifikke og generelle målgrupper for forebyggende tiltak, omhandler forholdet mellom det private og det offentlige. Hvis målgruppen er spesifikk nok kan forebygging foregå på privat individuell basis slik at privatlivets fred kan sikres, slik at f. eks. alkoholistens problemer betraktes som hans private problem. Imidlertid viser nyere alkoholforskning at alkoholbruk er et kollektivt fenomen, og at antallet alkoholikere dermed henger sammen med det totale alkoholkonsumet i landet. Faktisk er det slik at man ut fra opplysninger om det gjennomsnittlige konsumet langt på vei kan regne ut hvor mange som har et skadelig alkoholforbruk (se f. eks. Pedersen 1998). Dette innebærer at alkoholisme ikke kan forebygges effektivt uten at grensene for «privatlivets fred» sprenges. Alkoholistenes alkoholforbruk kan altså ikke sees isolert fra alle andres forbruk. Overført på skillet mellom generelle og spesifikke målgrupper er det slik at jo mer spesifikk målgruppen er jo større er muligheten til å gjøre problemet til en privatsak og til å la være å se problemet i den sosiale sammenheng det hører hjemme. For eksempel vil spesifikk alkoholismeforebygging innebære tiltak som går ut på å tørrelegge den enkelte alkoholiker, mens generell alkoholismeforebygging vil avprivatisere alkohol-

forbruket og på den måten sette alkoholistenes og oss andres alkoholforbruk i sammenheng med hverandre.

Den siste underdimensjonen Stafseng opererer med under skillet mellom forebyggende tiltak med henholdsvis spesifikke og generelle målgrupper, er spørsmålet om hvorvidt tiltaket settes inn i den «predramatiske» eller i den «dramatiske sfære». Den predramatiske sfære er dagliglivets normalsituasjoner, mens den dramatiske sfære er den hvor mer dramatiske hendelser utspiller seg; på bestemte tidspunkter, på bestemte steder osv.. Begrunnelsen for å benytte dette skillet er å finne i en tanke om at spesifikke forebyggende tiltak kan bidra til å fjerne målgruppene fra normalsituasjoner.

Stafseng tar til orde for at de mest effektive forebyggende tiltak er slike som søker «å opphøye det enkle til det vesentlige» (*op. cit.*: 105). Det vil si tiltak som møter ungdommen i normalsituasjoner i lokalmiljøet og bygger opp under ungdommen der. Et eksempel på den motsatte typen tiltak er forebyggende tiltak av typen «scare straight». Dette er et spesifikt tiltak rettet mot kriminalitetsbelastet ungdom. Tanken er å skremme ungdommene fra å begi seg inn på en kriminell løpebane ved å ta dem med til et fengsel hvor langtidsinnsatte forteller dem om sitt liv og om tilværelsen i fengsel. Her dramatiseres det problemfylte i ungdommens liv og de trekkes ut av sin normaltilværelse. Som det vil vendes tilbake til i neste kapittel har evalueringer av slike tiltak vist ingen eller negativ effekt på kriminalitetsforekomsten i målgruppen (se f. eks. Hovland & Storvoll 1997).

I fortsettelsen av dette kan tiltakets varighet tenkes å være av betydning for ulike forebyggende tiltaks effekt. Det å utvikle en kriminell livsstil eller en livsstil preget av rusmiddelmissbruk er ofte en nokså langvarig prosess. Dersom man over lang tid har viklet seg inn i miljøer hvor avvikende verdier og normer med hensyn til kriminalitet og rusmiddelbruk dominerer, vil det antageligvis ta tid å gjøre noe med det. Kortvarige tiltak rettet mot enkeltelementer i den dramatiske sfære vil i så fall forventes å være av liten effekt.

Tiltaksnivå

Den tredje inndelingsaksen i prinsippskissen ovenfor deler ulike forebyggende tiltak inn etter hvilket nivå tiltaket settes inn. Ulike typer forebygging kan tenkes å plassere seg langs et kontinuum som går fra helt individspesifikk forebygging, eller behandling, til helt generelle forebyggende tiltak som f. eks. generelle holdningskampanjer eller samfunns-

reformer. Stafseng tenker seg en firedeling av denne aksen, med individnivå, gruppenivå, kategorinivå og samfunnsnivå.

På *individnivå* foregår terapeutisk og kurativt arbeid rettet mot enkelt-individer. Dette er ofte det som ovenfor ble karakterisert som tertiærforebygging og danner forebyggingens grense mot behandling og resosialisering. *Gruppenivået* er tiltak som retter seg mot grupper forstått som mennesker med personlige relasjoner til hverandre som f. eks. familien eller gjengen. *Kategorinivået* danner et nivå mellom gruppenivået og samfunnsnivået. En kategori mennesker er mennesker som har visse trekk eller egenskaper felles, men som ikke har personlige relasjoner til hverandre (f. eks. kategorien «ungdom i Asker»). «En kategori kan dermed omfatte flere grupper, men avstanden kan være så lang som mellom “husmødre” eller “konduktører”.» (Stafseng 1978: 113) *Samfunnsnivået* er det generelle nivået hvor forebyggende tiltak settes inn overfor alle.

De ulike inndelinger av forebyggende tiltak som er presentert her viser at det foreligger en rekke forskjellige forebyggingsstrategier å velge mellom. Hvilken strategi som bør brukes vil variere fra tilfelle til tilfelle og vil videre være avhengig av hva det er som søkes forebygget. Hva som er det «strategisk heldige» kan bare «bestemmes av analysen av problemområdet» sier Stafseng (*op. cit.*: 115), og oppgir dermed å søke et generelt svar på spørsmålet om hvilken form for forebygging som er den mest effektive.

2.2 Problemer knyttet til evaluering

For å dokumentere effekt av forebyggende tiltak må de evalueres. Til slik evaluering stilles det strenge vitenskapelige krav både når det gjelder det forebyggende forsøkets design og når det gjelder målingene av effekt. De krav som stilles er ofte av samme karakter som de som stilles til utprøving av nye medisiner. Tiltaket bør ha et eksperimentelt design ved at det inkluderer både eksperimentgrupper som blir utsatt for det forebyggende tiltaket og en kontrollgruppe som er så lik eksperimentgruppen som mulig, men som ikke er gjenstand for intervensjonen (gruppene bør være satt sammen på samme måte, ha de samme kjennetegn og være utsatt for de samme risikofaktorer osv.). I begge gruppene bør det gjøres målinger av det som søkes påvirket både før og etter tiltaket settes inn. For å måle effekten sammenligner man så de to gruppene, og de forskjeller som eventuelt har oppstått kan da tilskrives det forebyggende tiltaket. For å

undersøke om tiltaket har noen varig effekt bør det gjøres oppfølgingsundersøkelser en stund etter at tiltaket er avsluttet.

Et annet problem knyttet til måling av effekter er statistisk. Effektene og forskjellene mellom kontroll- og eksperimentgruppe testes ofte statistisk ved såkalte signifikanstester. En signifikanstest tester hvor stor sannsynligheten er for at den forskjellen vi finner i de gruppene som undersøkes kan skyldes slump og tilfeldigheter. Når utvalget er stort kan selv ubetydelige forskjeller bli statistisk signifikante, mens når utvalget er lite (som i mange forebyggingsforsøk) kan betydelige forskjeller være statistisk ikke-signifikante.

Det kan også tenkes geografiske forskjeller og et tiltak bør være prøvd ut og vist lignende effekter flere steder for at man kan føle seg virkelig overbevist om at et tiltak har noen generell forebyggende effekt. Slike strenge krav til design og dokumentasjon fører til at få tiltak har noen påvisbar effekt. Et eksempel på det er Foxcroft et. al. (1995) som i en britisk gjennomgang av ulike forebyggingstiltak mot alkoholmisbruk blant ungdom bare fant to britiske undersøkelser som oppfylte kravene til design, og ingen av disse kunne dokumentere at tiltaket hadde effekt.

Dette at få forebyggingstiltak har noen dokumentert effekt betyr altså ikke nødvendigvis at ingenting hjelper. For å dempe problemer knyttet til dette vil det her også legges vekt på hva som ser ut til å henge sammen med de ulike former for problematferd, og antyde mulige årsaker til ulike problemer. I de tilfeller hvor evalueringen ikke har vært god nok vil det vurderes om tiltaket kan tenkes å gjøre noe med tidligere dokumenterte årsaker til problemene som søkes forebygget. Tiltak kan på den måten vurderes ut fra teoretiske resonnementer om hva som kan tenkes å påvirke faktorer som ser ut til å utsette ungdom for risiko for å utvikle problemer.

Et problem ved en litteraturgjennomgang som denne handler om overførbarhet fra et sted til et annet. Dette kan nok være problematisk innenfor et land, men blir først virkelig problematisk når et tiltak forsøkes overført fra et land til et annet. For eksempel er det slik i forebyggingssammenheng at USA er det land hvor flest veldokumenterte forebyggingsforsøk er gjort. Samtidig avviker det amerikanske samfunnet nokså radikalt fra det norske på svært mange områder slik at forsøk som har vist gode resultater der ikke nødvendigvis vil gjøre det her, og omvendt. Dette utgjør et problem i denne rapporten fordi lite veldokumentert forebygging er gjort her til lands. Her vil også utenlandske undersøkelser refereres, og leseren oppfordres til å ta de nødvendige forbehold angående overførbarhet.

3 *Kriminalitetsforebygging*

Berl Kutchinsky (1990) sier med utgangspunkt i en diskusjon av forebyggingsbegrepet at man for å kunne forhindre at kriminalitet oppstår, må vite *hva* kriminalitet er og *hvordan* og *hvorfor* kriminalitet finner sted. I tråd med dette resonnementet vil det her først gjøres rede for hva som forstås med kriminalitet, hva som kjennetegner de som er spesielt mye involvert i slike aktiviteter og hva som kan være grunner til at slike problemer oppstår. Dessuten vil det kort nevnes hvor utbredt fenomenet ser ut til å være. Det vil legges vekt på hva som kjennetegner ungdom som blir kriminelle, og dermed på hva som kan tenkes å forårsake et kriminelt atferdsmønster. Hva som kan tenkes å være årsaker til endringer i den samlede forekomsten av kriminalitet over tid, vil derimot ikke behandles. Å søke svaret på dette spørsmålet ville føre langt ut over dette prosjektets rammer.

Forekomst

I diskusjoner om kriminalitet og forebygging fokuseres det ofte på ungdom. Fra å være betraktet som en ressurs under annen verdenskrig og årene rett etterpå, gikk bildet av «ungdommen» etterhvert over til å bli fokusert på problemer (se f. eks. Astrid Strandbu 1996). Problemer i forbindelse med den gryende konsumorienterte ungdomskulturen og ikke minst problemer knyttet til rusmiddelbruk og ungdomskriminalitet. Fokusering på disse problemene dukker stadig opp i mediene, og man kan av og til få inntrykk av at nesten alle kriminelle er ungdommer. Imidlertid har en kontroversiell undersøkelse fra Sverige funnet at selv om ungdommer er overrepresentert i kriminalstatistikken, så har de stått for en svært liten del av *veksten* i kriminalitetsratene sammenlignet med andre aldersgrupper. Felipe Estrada (1997a) undersøkte utviklingstrender i kriminaliteten i Sverige fra 1975 til 1994 og fant at økningen i antallet straffesaker mot voksne (både mot kvinner, menn og utenlandske statsborgere) hadde vært formidabel i perioden (en vekst på 75% for voksne samlet og hele 100-120% for kvinner), mens tilsvarende antall blant ungdommer hadde holdt seg så godt som stabilt.

I en lignende undersøkelse (i de nordiske land) trekker Britta Kyvsgaard (1991) fram tre sentrale trekk ved utviklingen i barne- og ungdomskriminaliteten på 70- og 80-tallet³:

- 1) På 80-tallet og tildels på 70-tallet er det, sett i forhold til antallet, blitt færre barn og unge som er registrert for kriminalitet.
- 2) Undersøkelser som omhandler utviklingen for forskjellige aldersgrupper peker på at det i særlig grad er blant de aller yngste (barna) at det har vært et fall i kriminaliteten.
- 3) En del undersøkelser viser at det er spesielt blant guttene at det har vært et fall. I den grad det er fall i jentenes kriminalitet er dette fallet mindre enn guttenes.

Også i Norge har vi sett en slik utvikling, helt til i sommer (1998) da Statistisk sentralbyrå meldte om en radikal økning i antallet straffede ungdommer mellom 15 og 17 år. I 1997 ble over 4000 ungdommer i den alderen straffet for lovbrudd, mens tilsvarende tall fra året før ikke var høyere enn vel 1500. Imidlertid er det for tidlig å si om dette er et forbigående fenomen eller om vi er vitne til en varig økning i den registrerte kriminaliteten blant ungdommer. Et annet spørsmål som også vil få stå ubesvart er hvorvidt denne dramatiske økningen skyldes en dramatisk økning i den faktiske ungdomskriminaliteten, eller om det skyldes endrede rutiner hos politi- og påtalemyndigheter.

For å få et inntrykk av forekomsten av kriminalitet i Akershus vil det i tabellen nedenfor presenteres forekomsten av en variant av den mest utbredte formen for kriminalitet blant ungdom⁴, nemlig vinningskriminalitet. UNGforsk/NOVA har, som nevnt ovenfor, gjennomført spørreskjema-undersøkelser i Oslo og i de fem Akershuskommunene Asker, Bærum, Lørenskog, Nesodden og Skedsmo. I spørreskjemaene som ble brukt i disse undersøkelsene inngikk spørsmål om hvor ofte ungdommen hadde vært involvert i ulike problematferdskategorier i løpet av det siste året (de siste tolv måneder). Blant annet ble de spurt om hvor ofte de hadde brutt seg inn for å stjele noe. I tabellen nedenfor går det fram hvor mange i

---

³ Tilsvarende utviklingstendenser har også gjort seg gjeldende i land utenfor Norden (Kyvsgaard nevner USA, England, Wales, Vesttyskland, Østerrike, Sveits og Nederland).

⁴ Se Ellingsen (1997).

de ulike kommunene som oppgir at de minst en gang i løpet av det siste året har begått innbrudd i den hensikt å stjele noe.

Prosentandelen som har brutt seg inn for å stjele noe i løpet av det siste året etter klassetrinn i fem Akershuskommuner og Oslo:

Tidspunkt	Asker	Bærum	Lørenskog	Nesodden	Skedsmo	Oslo
	1996	1996	1997	1996	1997	1996
8.klasse	1	2	1	1	-	-
9. klasse	4	3	5	9	8	5
10. klasse	4	4	6	6	7	6
Grunnkurs	-	-	6	7	-	4
VK I	3	3	-	7	-	-
	N=1030	N=1933	N=1050	N=715	N=646	N=11207

Som det går fram av tabellen ser det ut til at denne formen for vinningskriminalitet er særlig utbredt i Nesodden kommune. Åse Strandbu (1997) har sammenlignet sine resultater fra en undersøkelse av ungdom i Asker og Bærum med tilsvarende undersøkelser i Oslo, Nesodden, Stavanger og Trondheim, og med resultater fra en landsomfattende undersøkelse fra 1992. Også sammenlignet med disse undersøkelsene kommer Nesodden ut med den høyeste andelen involvert i innbrudd. Hva dette kan komme av er det ikke mulig å svare på ut fra disse undersøkelsene, og på eventuelle svar kan man bare spekulere.

Et trekk ved denne typen kriminalitet (som gjør seg gjeldende i alle de seks kommunene), er at det er svært stor forskjell mellom kjønnene. I Oslo er det f. eks. sju ganger så mange gutter som jenter som har gjort innbrudd for å stjele noe, mens det i Asker og Bærum er seks ganger så mange gutter. Selv om det er store kjønnsforskjeller i utbredelse er det lite som tyder på at kriminelle kvinner skiller seg veldig fra kriminelle menn. De få kvinnene som er sterkt involverte i kriminell aktivitet har stort sett de samme kjennetegn som kriminelle menn (se f. eks. Henggeler (1989) som fant at forskjellene mellom de som var sterkt involvert i kriminalitet og gjennomsnittsbefolkningen gikk langs de samme skillelinjene for både kvinner og menn). I Norge har Ellingsen (1997) vist at sammenhengen mellom skolegang, fullført utdanning, yrkesaktivitet og kriminalitet er den samme for begge kjønn.

3.1 Hva kjennetegner unge kriminelle og situasjoner hvor kriminalitet forekommer

Hva er det så som kjennetegner de menneskene som til sammen utgjør slike statistiske oversikter? Ellingsen (1997) finner at de som straffes for forbrytelser skiller seg fra gjennomsnittsbefolkningen på flere måter: For det første er de oftest menn, og i 1995 utgjorde menn 88% av de straffede her i landet. For det andre er ungdom mellom 15 og 25 år overrepresentert blant de dømte lovbrysterne. Over 42% av dem var i denne aldersgruppen, mens aldersgruppen ikke utgjør mer enn snaut 14% av den totale befolkningen. Videre bor de straffedømte langt oftere i byer. I Oslo ble det for eksempel gitt 8,5 reaksjoner per 1000 innbyggere, mens tilsvarende tall i Sogn og Fjordane var 2,4 reaksjoner per 1000 innbyggere. For det fjerde hadde mer enn halvparten (63%) av de som ble straffet i 1995 blitt straffet tidligere. Ellingsen finner videre, for det femte, at nesten 75% av de straffede er ugifte. For det sjette har de straffede gjennomgående lavere utdanning enn gjennomsnittsbefolkningen, og de som verken har arbeid eller er under utdanning er aller verst stilt.

3.1.1 Sosiale problemer

Britta Kyvsgaard (1989) gjennomførte i Danmark på slutten av 80-tallet en undersøkelse av ca. 12000 straffedømte og personer som hadde fått påtale-unnlatelse. Undersøkelsen viste at straffede personer i dagens samfunn utgjør en sosialt svært vanskeligstilt gruppe. Deres levekår med tanke på økonomi, bolig, helse og utdanning er betydelig dårligere enn andre danskers. Generelt kan man si at det er personer som på stort sett alle måter er dårlig stilt: andelen arbeidsløse er mer enn dobbelt så stor, seks ganger så mange i denne gruppen har mottatt sosialhjelp, de har langt mindre utdanning osv..

3.1.2 Arbeidsløshet

Flere andre studier (både norske og internasjonale) har funnet klare sammenhenger mellom kriminalitet og arbeidsløshet blant ungdom (Hammer & Bergwitz 1994, Henggeler 1989). Spesielt høy ser utbredelsen av kriminalitet ut til å være blant de langtidsledige (Hammer & Bergwitz 1994). De kriminelt belastede ser ut til å ha større problemer med å etablere seg på arbeidsmarkedet, samtidig som arbeidsløshet forsterker tendenser til

kriminalitet (Farrington et. al. 1986). Også Phillips et. al. (1972) finner at kriminalitetsraten er langt mer utbredt blant arbeidsløse enn blant arbeidende. I deres perspektiv er økonomisk vinning et viktig element i forståelse av ungdomskriminalitet, og de konkluderer nokså sterkt med å si «We conclude that changing labor-market opportunities are sufficient to explain increasing crime rates for youth.» (Phillips et. al. 1972: 502).

3.1.3 Sosial posisjon

Flere studier har altså slått fast en samvariasjon mellom sosiale forhold (som f.eks. sosial posisjon) og kriminalitet, hvor lav sosial posisjon går sammen med høyere forekomst av kriminalitet. Spesielt når det gjelder den registrerte kriminaliteten er slike sammenhenger tydelige. Det er imidlertid blitt hevdet (bl. a. av Christie 1982 og Emler & Reicher 1995) at slike forskjeller ikke skyldes forskjeller mellom de sosiale lag når det gjelder kriminalitet, men derimot egenskaper ved politi- og rettsvesen som selekterer kriminelle fra de lavere sosiale lag. Noe som kan underbygge en slik påstand er at selvrapporteringsstudier viser liten sammenheng mellom sosial posisjon og kriminalitet (Bakken 1998, Skogen & Wichstrøm 1995). Mot dette igjen er det blitt hevdet at selvrapporteringsstudier ikke fanger opp verken de mest alvorlige lovbruddene eller de tyngst kriminelt belastede ungdommene (Høigård 1993, Dullum 1997). Undersøkelser fra andre land viser at ungdom fra lavstatusgrupper begår de alvorligste lovbruddene og at relativt mange slike ungdommer svært hyppig er involvert i kriminalitet (Elliot & Ageton 1980, Kleck 1982, Wikström 1983, Henggeler 1989). Clausen (1991) har vist at straffedømte var overrepresentert blant visse grupper sosialklienter i Norge. Disse sammenhengene er imidlertid bare tydelige når det gjelder egen sosial posisjon. Sammenhengen mellom foreldrenes klasseposisjon og økonomi, og barnas kriminalitet er ikke godt dokumentert i Norge.

3.1.4 Skoletilpasning

Dårlig skoletilpasning har også i flere studier vist seg å samvariere med kriminalitet (se f.eks. Helland & Hegna 1998, Bakken 1998, Hollin 1992). Forskning har vist at lav IQ, lærevansker, negative holdninger til skolen og det å mislykkes i skolen, er relatert til og ofte går forut for problematferd og ungdomskriminalitet (Hawkins & Lishner 1987, Hirschi 1969). Videre er det dokumentert at skoleprosesser og skoleklima er relatert til både

skoleprestasjoner og forekomsten av kriminalitet (Figueira-McDonough 1986, Rutter 1983).

Imidlertid er det ikke nødvendigvis slik at kriminaliteten er forårsaket verken av arbeidsløshet eller mangelfull skoletilpasning. For det første kan begge deler være forårsaket av andre bakenforliggende forhold, som for eksempel vanskelige familieforhold, sosial bakgrunn, sosial nød, personlige egenskaper eller kombinasjoner av flere slike faktorer. For det andre kan det tenkes at årsaksforholdet er motsatt og at det å involvere seg sterkt i kriminelle aktiviteter og kriminelle miljøer, kan svekke tilpasningsevnen til såvel skole som arbeidsmarked.

3.1.5 Familie

Det er viktig å understreke at forhold som påvirker kriminalitetsforekomsten ikke virker uavhengig av hverandre, og at tilpasning på en arena (f.eks. skolen) kan henge sammen med andre forhold utenfor denne arenaen. Wade & Brannigan (1998) understreker nettopp en slik sammenheng mellom arenaer, og konkluderer med at familien ikke opererer i et vakuum. De undersøker Sampson & Laubs (1993) *kontrollteori* som vektlegger utviklingen av selvkontroll (via uformell sosial kontroll), og familien og oppvekstmiljøets betydning for denne utviklingen. Selvkontroll antas å være av stor betydning for å forhindre risikosøkende oppførsel som f.eks. kriminalitet og rusmiddelmisbruk. De finner at når tilknytningen til foreldre og familie er svak så er det av stor betydning hva slags tilknytning de unge har til skolen og sine jevnaldrende. Høy skoletilknytning reduserer forekomsten av kriminalitet (også for de med svak tilknytning til foreldre og familie), mens sterk tilknytning til jevnaldergruppa (i betydningen «hanging out» og å tilbringe store deler av kveldene sammen med venner utenfor hjemmet) vil øke risikoen for kriminell oppførsel. Lav selvkontroll og impulsivitet er altså ikke en uhelbredelig psykisk forstyrrelse, på linje med f.eks. schizofreni, men er en disposisjon som kan dempes av sosiale omgivelser. Wade og Brannigan oppsummerer ved å sitere Sampson og Laub som sier: «the family and school processes of informal social control provide key causal explanation of delinquency in childhood and adolescence.» (Sampson & Laub 1993: 246).

3.1.6 Annen problematferd

Som nevnt ovenfor er det viktig å være klar over at problematferd har en tendens til å hope seg opp. Individuer involvert i en type problematferd, som

f.eks. vinningskriminalitet eller hærverk, har større sannsynlighet enn andre, for å være involvert også i andre typer problematferd som f.eks. rusmiddelmisbruk. Gabrielsen (1990) ser på forholdet mellom kriminalitet og alkoholmisbruk, og finner at alkoholmisbruk og kriminalitet ofte opptrer samtidig. Dette innebærer imidlertid ikke at alkoholmisbruk er årsak til kriminalitet eller omvendt. Begge deler kan f.eks. sees som en følge av den svake sosiale stilling kriminelle og alkoholmisbrukere befinner seg i. I en diskusjon av hvilke konsekvenser slike innsikter har for forebyggingsstrategier konkluderer Gabrielsen med å si at

«Selvom der ikke er noget årsagsforhold mellem alkoholmisbrug og kriminalitet kan misbruget i høj grad være med til at fasthold den enkelte i en kriminel livsstil. I en sådan behandling [av alkoholproblemer] er det imidlertid vigtigt at fokusere på de andre forhold, som er med til at skabe kriminalitet. Uden en sådan bredere behandling kan de anvendte ressourcer meget vel være uden effekt.» (Gabrielsen 1990: 163)

3.1.7 Svake vennskapsforhold

En annen faktor som kan tenkes å være av betydning for hvor involverte ungdommene er i kriminelle aktiviteter er deres forhold til venner og andre jevnaldrende. Pape (1995) oppsummerer sin diskusjon av forholdet mellom kriminalitet og vennskapsforhold ved å si at: «Samlet sett synes imidlertid både de prektige, lovlydige ungdommene og ungdom som begår mer alvorlige kriminelle handlinger, å ha en tendens til å ha svake vennskapsforhold.» (Pape 1995: 30) Tilpasning til det sosiale miljøet på skolen og ellers hvor jevnaldrende møtes er altså av stor betydning, og forskning som har fulgt de samme individene over tid (longitudinell forskning) har vist at barn med svake sosiale ferdigheter og mangelfulle vennskapsforhold er i betydelig større risiko enn andre, for å begå kriminelle handlinger i ungdommen (Parker & Asher 1987). Det å bli avvist av jevnaldrende og å være aggressiv var spesielt dårlige tegn. Hvorvidt dette skyldes mangelen på kontakt eller om det skyldes fravær av normene i de miljøer man ikke er del av, er uvisst. Sannsynligvis kan det skyldes begge deler.

3.1.8 Antisosialitet

Denne typen oppførsel blir ofte kalt antisosial atferd og bak forestillinger og forskning om problematferd ligger det ofte en forestilling om *antisosialitet*. Pape (1995) definerer antisosial atferd som «atferdsmønster

preget av destruktivitet, upålitelighet, ulydighet og utagering. Det å plage andre (mobbing) hører også hjemme her.» (Pape 1995: 35). Walker et. al. (1995) forstår antisosial atferd som gjentatte brudd på sosiale normer for akseptabel atferd, og betegnelsen omfatter aggresjon, opposisjon mot voksne, regel-, norm- og lovbrudd. *Antisosialitet* står også sentralt i forståelsen av vold, rusmiddelbruk og mobbing, slik at redegjørelsen for begrepet, som følger nedenfor, også vil være relevant for de tre neste kapitlene som vil omhandle forebygging av disse tre problematferds-kategoriene.

Antisosial atferd hos barn (allerede i 3-4 års alder) er den beste prediktor for senere kriminalitet. Barn som viser antisosial atferd har større sjanse for å falle igjennom på skolen og i arbeidslivet. De har dessuten større sjanse for å utvikle rusmiddelmisbruk, personlige problemer og dårlig helse (Walker et. al. 1995). Lignende resultater er funnet andre steder, og Loeber (1990) finner at et vanskelig temperament er den tidligste indikasjonen på et uheldig forløp. Tradisjonelt har begrepet antisosialitet vært forbeholdt voksne, men Patterson (1982) og Kaufmann (1988a) tar til orde for også å bruke begrepet om barn, og da i betydningen normbrudd som ofte går forut for antisosial atferd i voksen alder. I sin gjennomgang av forskningslitteraturen finner Kazdin (1997) at mellom 5% og 10% av barn og unge har atferdsforstyrrelser, som kan utvikle seg til antisosialitet. Det store flertallet av disse barna er gutter (Walker et. al. 1995).

Aggressivitet er et sentralt uttrykk for antisosialitet, og Walker et. al. (1995) finner at aggressivitet er en omtrent like stabil egenskap som intelligens. Jo mer alvorlig problematferden er, desto mer stabilt er det antisosiale atferdsmønsteret over tid og fra en arena til en annen (f.eks. fra skole til hjem). Flere andre studier har funnet tendenser til at antisosialitet hos barn vedvarer over tid, og den endrer ofte karakter i retning av mer alvorlig kriminell aktivitet i tenårene (Rutter & Giller 1984, Henggeler 1989, Loeber & Le Blanc 1990). Jo større atferdsvanskene er, og jo tidligere de viser seg, desto høyere er risikoen for framtidig kriminalitet og straffeforfølgelse. En longitudinell studie som omfattet et helt årskull av befolkningen i Stockholm, fant for eksempel at over 70% av de med alvorlige atferdsvansker i barndommen eller i tidlig ungdom, befant seg i offentlige kriminalitetsregistre da de var 30 år gamle (Hodgins 1994, Pape 1995). I forebyggingssammenheng indikerer resultater som dette at tidlig

inngripen i problematiske utviklingsforløp i hjem, skole og nabolag øker sjansene for å lykkes med å forhindre uheldige utviklingsforløp.

Når det gjelder mulige årsaker til antisosialitet ser det ut til at familien og foreldrene spiller en sentral rolle. En som legger stor vekt på foreldrene og familieforholdene i forståelsen av utviklingen av problematferd er Patterson (1982), som nevner foreldre med dårlig (psykisk og fysisk) helse, foreldre med rusproblemer, arbeidsløse og/eller fattige foreldre, samlivsbrudd og dårlige forhold mellom foreldrene som eksempler på slike familiefaktorer. Slike forhold ved familien og foreldrene antas å redusere foreldrenes evne til å ta seg av barna sine på en god nok måte, og i følge Patterson et. al (1992) er foreldrene den viktigste faktoren i forklaringen av utviklingen av antisosiale atferdsmønstre. Også Olweus (1980) finner at foreldrene er av stor betydning, og viser at oppdragelsesstiler preget av manglende grensesetting og unnfalpenhet eller av overdreven autoritet er av betydning for forståelsen av tidlig aggressivitet. Dessuten ser mangel på følelsesmessig støtte og nærhet i oppveksten ut til å være en viktig risikofaktor. Pape (1995) tilskriver også barnets tidlige temperament en viss rolle. I følge Kaufmann (1992, 1988b) er spenningssøken, impulsivitet, sviktende moral, svake verbale evner, lærevansker, foreldrekonflikter, kriminelt belastede foreldre, problematiske relasjoner til foreldrene og omsorgs- og oppdragelsessvikt typiske karakteristika ved unge lovbytere.

På bakgrunn av redegjørelsen ovenfor kan de viktigste risikofaktorene for senere kriminalitet oppsummeres med de fire punkter Loeber (1990) nevner:

- a) Hyperaktivitet («uro i kroppen»).
- b) Biologiske forhold (temperament).
- c) Problemer på skolen (f.eks. lese- og skrivevansker, lave prestasjoner, problematisk tilpasning til klassekamerater).
- d) Uheldige bakgrunnsfaktorer og egenskaper ved foreldrene (foreldrenes oppdragerstil, manglende tilsyn fra foreldrene, foreldre som ikke involverer seg i barna sine, problemer i forholdet mellom foreldrene, aggressive og/eller kriminelle foreldre, unnfalpende foreldre, lav sosioøkonomisk status, og syke foreldre).

3.2 Hvordan søkes kriminalitet forebygget? Hva ser ut til / kan tenkes å virke?

Hedda Giertsen (1994) sier at «forebygging av kriminalitet er blitt et magisk begrep, som samler nasjonen og åpner pengesekker» (Giertsen 1994: 296). Med det mener hun at forebygging tenderer mot å være et innholdsløst honnørord som brukes for å gi politikere pusterom, skape oppslutning om, og å skaffe penger til ulike tiltak. Dersom et planlagt tiltak hevder å ha kriminalitetsforebyggende effekt forventes politikernes villighet til å bevilge penger å øke. På tilsvarende vis beskriver Ulla Bondeson (1990) utviklingen av holdningene til kriminalitetsforebygging:

«Med øget innsikt i at hverken straf eller behandling afstedkommer de ønskede virkninger, men at man ofte får modsatte, negative resultater [...] er interessen for kriminalitetsforebyggelse steget kraftigt. Kriminalitetsforebyggelse er blevet som en magisk formel der skal løse alle problemer. Man tror ofte så selvfølgelig på dens positive effekter, at man ikke engang anser det for nødvendigt at prøve at evaluere forskellige foranstaltninger.» (Bondeson 1990: 8)

Forebygging er en fin tanke, men lite vekt er til nå blitt lagt på «å skille skitt fra kanel» på dette området.

Innen for forebyggende arbeid er det viktig å være oppmerksom på at egenskaper ved de konkrete målgruppene kan være av stor betydning. På ungdomskriminalitetens område har man f.eks. funnet at det kan være store forskjeller mellom individer dømt for de samme overgrep, og et tiltak som har god forebyggende effekt på noen kan vise seg å ha motsatt effekt på andre. Denne innsikten innebærer at nøye overveielser og kartlegging av målgruppens karakter bør gjennomføres før man setter inn forebyggende tiltak (se f.eks. Greve 1990). Særlig viktig er slike overveielser i forbindelse med sekundær- og tertiærforebygging.

Nedenfor vil det redegjøres for ulike forebyggingsstrategier og enkelte konkrete forebyggingstiltak. De vil forsøkes sortert etter inndelingen presentert i kapittel 2, som skiller mellom primær-, sekundær- og tertiær forebygging.

3.2.1 Primærforebygging

Som beskrevet i kapittel 2 er primærforebygging den type forebyggende tiltak som forsøker å hindre framtidige problemer i å oppstå. De primær-

forebyggende tiltakene vil deles inn i «tiltak rettet mot de fysiske omgivelser», «tiltak rettet mot de sosiale omgivelser» og «tiltak rettet mot individet».

Tiltak rettet mot de fysiske omgivelser

Denne typen forebyggende tiltak kalles ofte *situasjonell forebygging*. Tanken bak slik forebygging er at det er de handlingsmuligheter som ligger i de konkrete situasjoner som avgjør om en potensiell kriminell velger å begå en kriminell handling. Beslutningen treffes på bakgrunn av en beregning av fordeler og ulemper ved en eventuell kriminell handling, og ved å øke ulempene antas sannsynligheten for kriminalitet å avta. Eksempler på slike økte ulemper kan være å øke risikoen for å bli tatt (ved f.eks. bedre gatebelysning og alarmer eller ved å øke overvåkning og kontroll) og å styrke de fysiske hindringer (f.eks. i form av bedre låser eller redusert tilgjengelighet av mål for kriminalitet f.eks. ved å fjerne selvbetjening av varer i butikker). En tredje type situasjonell forebygging kan være å endre den fysiske utformingen av bygninger og offentlige plasser (design) (Ekblom 1995). Eksempler på slike endringer i utformingen av det fysiske miljø kan være hus med bedre utsikt mot gata og arkitektur som øker folks tilstedeværelse på gata. Slike tiltak vil øke den uformelle sosiale kontroll og gjøre det vanskeligere å begå lovbrudd.

Britta Kysgaard (1990c) nevner også denne formen for forebygging i sin redegjørelse for ulike former for kriminalitetsforebygging. Med referanse til Graham (1990) konkluderer hun med at slike tekniske sikkerhetsforanstaltninger har en begrenset forebyggende effekt, og at slike tiltak spiller en nærmest ubetydelig rolle i lovovertræderes valg av offer. Den vanligste innvending mot denne typen forebygging er at den ofte bare oppnår en forflytning av kriminaliteten. Den flyttes f.eks. til områder og bygninger som er dårligere sikret. Videre vil nye sikkerhetsforanstaltninger bare være effektive så lenge de ikke er allment utbredt og potensielle kriminelle kan finne tilsvarende mål uten slike sikkerhetsforanstaltninger andre steder.

Andre Reppetto (1976) peker på flere mulige slike forflytninger av kriminaliteten som er blitt vanskeligere å utføre eller mer risikabel som følge av situasjonell forebygging. For det første kan altså kriminaliteten flyttes til et mindre beskyttet mål i nærheten som beskrevet ovenfor. For det andre kan den flyttes til en annen type kriminalitet som er lettere å

gjennomføre. Dernest fører ofte nye sikkerhetsforanstaltninger ikke til annet enn at de kriminelle utvikler nye metoder. En fjerde form for omplassering av kriminalitet er at den samme typen kriminalitet flyttes til områder hvor sikkerhetsforanstaltningene er mindre (f. eks. til et område uten videoovervåking). Dessuten kan kriminaliteten flyttes til andre tider av døgnet eller uken, hvor sikkerheten av ulike grunner er lavere.

Ulike kombinasjoner av disse omplasseringsmekanismene er naturligvis også mulig slik Hesselning (1994) foreslår. Det er samtidig klart at kombinasjoner av situasjonelt forebyggende tiltak kan ha forebyggende effekt. Winchester og Jackson (1982) fant f.eks. at en kombinasjon av mange foranstaltninger var vellykket, men de gjorde samtidig oppmerksom på at man måtte gjøre noe med sosiale faktorer som arbeidsløshet, gjeld og narkotikaproblemer blant de kriminelle for å oppnå varige resultater. Per Stangeland (1998) undersøkte slike omplasseringsmekanismer på den spanske solkysten. Han postulerte at en forverring av «innbruddsforholdene» i Malaga kunne føre til et skift mot Costa Del Sol hvor innbruddsforholdene var bedre. Dette slo imidlertid ikke til, men man opplevde i stedet et skift i kriminalitetstype mot gateran og lignende.

Tiltak rettet mot de sosiale omgivelser

Her vil sosiale omgivelser forstås vidt, og betegnelsen vil omfatte både personlige relasjoner (til familie, lærere, venner, naboer osv.) og mer strukturelle forhold (som familieøkonomi og sosiale goder som f.eks. barnehager). En sentral forestilling innenfor kriminologien er at sosial nød driver folk ut i kriminalitet (se f.eks. Finstad & Høigård (red.) (1997)), og i følge Berl Kutchinsky (1990) ville vi komme en betydelig del av kriminaliteten til livs, hvis vi kunne avskaffe fattigdom eller behovet for selvdestruktiv virkelighetsflukt inn i alkohol- og narkotikamisbruk. Slike ambisiøse forestillinger om forebygging som radikal samfunnsreform er et nokså dominerende syn blant kriminologer. I følge Kyvsgaard (1990) er det sammenheng mellom bedring i de sosiale og økonomiske forhold, og opphør av kriminalitet. Forebygging som allmen sosialpolitikk f.eks. i form av tiltak mot ungdomsledigheten (se f.eks. Pape 1995) har bred oppslutning. Jon (1997) framhever en restriktiv alkoholpolitikk, styrking av krisesentre for mishandlede kvinner og kraftige reduksjoner i straffeutmålingene eller å fjerne fengselsstraff helt, som forebyggende tiltak som hjelper. I overensstemmelse med en slik vektlegging av de sosiale omgivelser i forebyggingsammenheng slår Henrik Garlik Jensen fast: «At

moderne kriminologisk forskning konkluderer, at årsagerne til kriminalitet findes i de kriminelles sociale miljø, begrunder så meget desto mere, at det forebyggende arbejde skal udspringe fra socialforvaltningen.» (Jensen 1990: 60).

Dette perspektivet har imidlertid ikke noe godt empirisk belegg, og det er et faktum at det parallelt med den sterke økningen i kriminalitetsratene de siste 30 år, også har vært en sterk generell velstandsøkning i Norge. Dessuten er det i Norge ikke påvist noen tydelig sammenheng mellom foreldrenes økonomi og klassebakgrunn og barnas deltagelse i kriminalitet. Det er da også røster som advarer mot for sterk tro på den kriminalitetsdempende effekt av primær forebygging forstått som sosiale reformer:

«At tro at kriminalitet helt kan afskaffes igennem almene uddannelsesmæssige og sociale forbedringer er imidlertid både naivt og farligt. Naivt, fordi kriminalitet ikke alene skyldes omstændighederne, men også den enkeltes personlighed og fordi sosial lighed er et meget højt (måske uopnåeligt) mål. Farligt, fordi konsekvensen af en udbredt forestilling om at social lighed er opnået kan risikere at føre til en særdeles restriktiv holdning til den kriminalitet, ethvert samfund sandsynligvis må leve med.» (Storgaard 1990: 105)

Det er altså ikke bare de sosiale omgivelser som er av betydning i forståelsen av kriminalitet, noe som tas på alvor her ved at også tiltak rettet mot individet vil diskuteres.

Avsnittet om forebyggende tiltak rettet mot de sosiale omgivelser vil deles i tre deler og tiltak rettet mot foreldre og familie vil behandles atskilt både fra tiltak rettet mot nabolag og nærmiljø og fra tiltak rettet mot skole.

Forebygging rettet mot foreldre og familieforhold

Som allerede nevnt foreligger det omfattende dokumentasjon av familieforholdenes sammenheng med antisosial atferd blant unge (Gove & Crutchfield 1982, Loeber & Stouthamer-Loeber 1986, Patterson 1982). Tidlig forebygging ved å gripe inn i familien har dermed fått vid støtte blant forskere (Bank, Patterson & Reid 1987, Hawkins, Catalano, Jones & Fine 1987, Loeber & Stouthamer-Loeber 1986). Det er imidlertid også problemer knyttet til slike former for forebygging, både av etisk og praktisk art. For det første kan slike tiltak føre til problemer knyttet til stigmatisering av enkeltgrupper og innebære en uønsket invasjon av folks privatliv. En måte å bøte på slike etiske problemer kan være å imple-

mentere tiltakene bredt slik at de prinsipielt er rettet mot alle. En slik bred implementering kan imidlertid være mer til hjelp for de som ikke er i risikozonen enn for de risikoutsatte og da vil lite være oppnådd. Med slike forbehold i bakhodet må det imidlertid nevnes at en del tiltak rettet mot foreldre og familie ser ut til å gi gode resultater.

Med utgangspunkt i bred dokumentasjon av at skilsmissebarn er spesielt utsatt for å utvikle problemer, ble foreldremekling i 1993 innført som en obligatorisk ordning ved separasjon. Meklingen tar sikte på å avklare spørsmål om foreldrerett, samværsordninger og økonomi, og å gi informasjon om juridiske og økonomiske rettigheter for enslige forsørgere. Ordningen omfatter både samboende og gifte med barn under 16 år. I forkant av gjennomføringen av denne ordningen ble det foretatt en evaluering av en ordning med utvidet mekling, i Østensjø bydel i Oslo (Tjersland 1992). Undersøkelsen utviklet rammer for ulike meklingsstrategier, bl.a. ved å peke ut spørsmål om de involverte parter som meklere bør være spesielt oppmerksom på tidlig i meklingsprosessen. Svarene på disse spørsmålene bedrer meklerens forståelse av bakgrunnen for konflikten og gir ham/henne informasjon om hvilken meklingsstrategi som vil ha størst mulighet for å være vellykket. 89% av utvalget i undersøkelsen gjennomførte meklingen, og drøyt 80% av klientene i undersøkelsen oppga at de stort sett var fornøyde med meklingen og dens resultat. Det de fornøyde klientene framhevet var bl.a. meklers bidrag til å bedre kommunikasjonen mellom partene, de inngåtte avtalers nytteverdi og at meklingen fokuserte på fremtiden og ikke fortiden. Undersøkelsen tyder på at de som har fått slik utvidet mekling har et bedre og langt mer omfattende samarbeid om barna, enn foreldre som ikke har mottatt utvidet mekling. Evalueringen omfatter imidlertid ingen vurdering av denne ordningens eventuelle kriminalitetsforebyggende effekter på barna, noe som absolutt ville være av interesse.

Mulvey, Arthur & Reppucci (1993) deler primærforebyggende tiltak overfor familier inn i to kategorier; *foreldretrening* og *familiestøtte*. *Foreldretrening* går som betegnelsen indikerer ut på å gi vanskeligstilte foreldre trening i å forholde seg til sine barn på en konsekvent og omsorgsfull måte, mens *Familiestøtte* er en bred innsats av sosial støtte rettet mot vanskeligstilte familier.

I Møre og Romsdal har et foreldretreningstiltak blitt gjennomført med lovende resultater (Heian 1996). Prosjektet «Barn-Helse-Miljø» bygde på

et samarbeid mellom de offentlige etater som hadde med barn å gjøre i kommunene, og bestod av systematiske tiltak rettet mot helsestasjonens klienter. Et av målene med prosjektet var å gi foreldrene lyst til og interesse for et følelsesmessig forhold til barnet, og på den måten styrke deres ferdigheter som foreldre. Innføringen i det følelsesmessige samspillet med barnet skjedde både gjennom video, gruppesamtaler og formidling av skriftlig veiledningsmateriell. Opplegget er lovende og kunne med fordel blitt underlagt en evaluering. Med utgangspunkt i den veldokumenterte sammenhengen mellom familierelasjonenes kvalitet og problematferd, er det ikke usannsynlig at en bedring av disse relasjonene kunne ha forebyggende effekter.

Noe som vanskeliggjør effektiv forebygging ved opplæring av foreldre, er at det ofte viser seg å være vanskelig å holde på de foreldrene som i størst grad trenger det. Det foreligger videre lite dokumentasjon av slike tiltak som primærforebygging, men det er dokumentert gode resultater blant foreldre av ungdom med atferdsproblemer (Alexander & Parsons 1973; Kazdin, Esveldt-Dawson, French & Unis 1987; Loeber & Stouthamer-Loeber 1986; og Patterson; Chamberlain & Reid 1982.). Noen slike studier har også vist seg å ha positive effekter på søsknene til barn med problematferd (Arnold, Levine & Patterson 1975, Klein, Alexander & Parsons 1977).

Familiestøtte er en bred innsats av sosial støtte i form av barnehage, medisinsk hjelp, familierådgivning og vurdering av den enkelte families behov osv.. Slike tiltak har vist positive effekter i en rekke undersøkelser (Horacek, Ramey, Campell, Hoffmann & Fletcher 1987; Rauh, Achenbach, Nurcombe, Howell & Teti 1988; Seitz, Rosenbaum & Apfel 1985). For eksempel ser det i dag ut til å være utbredt enighet om høykvalitets-barnehagers forebyggende effekt blant såkalte vanskeligstilte familier (McCartney, Scarr, Phillips & Grajek 1985; Ramey, Dorval & Baker-Ward 1983). Den forebyggende effekten av barnehager avhenger av kvaliteten av det tilbudet som gis, og ikke av hvor gamle barna er når de begynner der (Hausfather 1997). Dette burde være en tankevekker i lys av kontantstøtteordningen for småbarnsforeldre. En tenkelig konsekvens av kontantstøtten, kan jo være at færre foreldre sender sine barn til offentlige barnehager og at flere barn vil gå til dagmamma og lignende tilbud hvor kvaliteten av det pedagogiske tilbudet ikke er garantert på samme måte som i offentlige barnehager.

Et veldokumentert forebyggende forsøk basert på familiestøtte, gjennomført i USA, er det såkalte «Yale Child Welfare Research Program» (Seitz et. al. 1985). Dette var et tiltak som bestod av en koordinert innsats rettet mot lavtlønnede mødre og deres førstefødte. Innsatsen bestod av sosialt arbeid, barnelege, barnepass og psykologiske tjenester i 30 måneder etter fødselen. Forsøket ga svært oppløftende resultater i eksperimentgruppen sammenlignet med en kontrollgruppe (Seitz et. al. 1985; Trickett, Apfel, Rosenbaum & Zigler 1982), og man observerte bedre sosial tilpasning og mindre antisosialitet og problematferd i eksperimentgruppa. Resultatene tyder på at en viss intensitet og bredde i de forebyggende tiltakene kan være nødvendig for å oppnå langvarige effekter. Det er f.eks. usikkert om barnehager i seg er nok til å forhindre ungdomskriminalitet. Derimot virker det rimelig at tidlig intervensjon med en kombinasjon av flere tjenester forbedrer såvel barnets som familiens funksjonsevne, og at en slik forbedring også vil redusere kriminelle tendenser blant de unge. Sannsynligvis vil barnehagetilbudets og familieforholdenes kvalitet avgjøre deres effekt på barnets funksjonsevne (Mulvey, Arthur & Reppucci 1993; Haskins 1989; Phillips, McCartney & Scarr 1987).

Det at disse tiltakene griper inn så omfattende og tidlig er nok deres største styrke. Samtidig gjør det målinger av tiltakenes isolerte effekt umulige:

«Fordi de retter seg mot individer på et tidspunkt langt forut for den kriminelle debut, burde disse programmene antageligvis heller betraktes som en innsats for å øke familiens motstandskraft mot en rekke mulige negative utfall hos barna (f. eks. mentale helseproblemer), enn som en forebyggende innsats rettet utelukkende mot kriminalitetsforebygging.» (Mulvey, Arthur & Reppucci 1993: 138 (min oversettelse))

Forebygging i nabolag og nærmiljø

En annen del av ungdommens sosiale miljø er nabolaget eller nærmiljøet. Trenden innenfor kriminalpreventivt arbeid er i følge Bay (1990) nettopp arbeid rettet mot nærmiljøer. Utgangspunktet for slikt arbeid er forestilling om at det er mer effektivt å forbedre nærmiljøer hvor kriminalitet er spesielt utbredt og å behandle problemene der, enn det er å fjerne ungdom fra slike problematiske nærmiljø.

Dette er en forebyggingstradisjon som ikke er utprøvd i Norge i noen stor utstrekning, men en del erfaringer med denne typen tiltak er gjort i utlandet. I USA har denne formen for forebygging en lang tradisjon under

navnet *communitybased prevention*. Shaw og McKay (1969) oppdaget allerede i mellomkrigstida at de fleste ungdomskriminelle holdt til i fattige bydeler med høy arbeidsledighet og andre sosiale problemer. Dette resulterte i «The Chicago Area Project» som tok sikte på å organisere innbyggere i nabolag for å styrke nabolagets struktur, dets uformelle sosiale kontroll og muligheter for positivt engasjement blant unge. Til grunn for dette tiltaket lå den ovenfor beskrevne lengsel etter landsbygdas idyll og hadde som formål å overføre landsbyfelleskapet til storbyen. Joi Bay (1990) skiller ut fem prinsipper for forebyggende arbeid som stod sentralt i Chicago Area Project:

For det første må det forebyggende arbeidet baseres i lokalmiljøet. Alle som er engasjerte i prosjektet (som ansatte og frivillige) må bo og arbeide der. For det andre må det utnevnes komiteer bestående av lokale beboere som har styringen av prosjektet. Medarbeiderne bør, for det tredje være en blanding av frivillige og ansatte, og begge bør stamme fra det lokalområdet som tiltaket rettes inn mot. For det fjerde må prosjektet ta sikte på å forene alle de eksisterende lokale krefter med henblikk på konstruktive endringer i lokalrådets fysiske, økonomiske og sosiale betingelser. Dette er viktig både for å skape lokal oppslutning om tiltaket og for å gi beboerne følelsen av at arbeidet nytter. Det siste elementet Bay trekker fram er at en profesjonell organisator bør ha ansvaret i begynnelsen, men denne organisatoren må, så fort som mulig, overlate ansvaret og æren for prosjektet til en lokal komite. I denne typen prosjekter er prosessen viktigere enn målene. Det viktigste er å skape lokalt engasjement og oppslutning hos ungdommen, foreldre og andre voksne. Det å gi de lokale beboerne følelsen av at det nytter og av at de selv kan gjøre noe med problemer som kriminalitet, er essensielt.

I de nabolagene hvor The Chicago Area Project opererte ble kriminalitetsratene halvert i løpet av 30-åra. De ble imidlertid aldri underlagt noen systematisk evaluering så det er liten dokumentert effekt av denne typen tiltak (det ble ikke påvist at nedgangen i kriminalitet skyldtes prosjektet). Nyere studier etter samme modell, har også vist at desorganiserte nabolag som regel har høyere kriminalitetsrater (Byrne & Sampson 1986; Simcha-Fagan & Schwartz 1986; Skogan 1989). Denne typen tiltak virker lovende bl. a. fordi de bidrar til å organisere nabolagenes innbyggere, men mye tyder på at det må omfattende, brede, tiltak til.

I Norge er lignende tiltak gjennomført i flere kommuner i regi av «Utekontakten». Dette er oppsøkende arbeid blant ungdom, og har vært et

sentralt satsingsområde i det forebyggende ungdomsarbeidet. Arbeidsformen har f.eks. lange tradisjoner i Oslo. Ideologien har i stor grad vært inspirert av såkalt «community-work». Ved å være ute der ungdom treffes på gata, har feltarbeiderne fått oversikt over problemer blant ungdom i bydelen, ofte i nært samarbeid med borettslag, bydelspoliti, skolen osv.. Utekontakten er i følge Stortingsmelding nr. 96 (1981-1982) tenkt som «hjelpemiddelapparatets frontlinje» overfor vanskeligstilt ungdom. Et problem i forbindelse med evalueringer av innsatsen er at praksis varierer veldig fra kommune til kommune (se f.eks. Askheim 1992). Spørsmålet om hvorvidt uteseksjonen skal drive primærforebygging i form av kulturarbeid rettet mot alle ungdommer, eller om den skal drive sekundær (eller endog tertiær) forebygging i form av sosialarbeid rettet ensidig inn mot problem-ungdom, er for eksempel uavklart, og svaret på spørsmålet vil variere fra kommune til kommune. Utekontaktens utgangspunkt i det oppsøkende arbeide har også til en viss grad blitt forlatt, og en undersøkelse (Sundby & Dalshaug 1991) fant at de fleste utekontakter ikke bruker mer enn ca. en fjerdedel av arbeidstiden på slikt arbeid. Ordninger med utekontakt er ikke blitt godt nok evaluert med tanke på dens eventuelle kriminalitetsforebyggende effekt, og Askheim (1992) beskriver situasjonen innenfor utekontakten som kripepreget, med både nedleggelse og omorganiseringer. Slikt arbeid innebærer både et aspekt av *kontroll* (ved at voksne ser og snakker med barn og unge) og det har et aspekt av *hjelp* i form av sosialt arbeid. Begge deler kan tenkes å ha forebyggende effekter.

Lignende tiltak er også gjennomført andre steder i Skandinavia bl. a. under betegnelsen «miljøarbeid», uten at forgjengerne i Chicago nødvendigvis er den direkte inspirasjonen. I Stockholm har de for eksempel gjennomført et større prosjekt med utspring i lokalmiljøer med nokså lovende resultater. Det såkalte «Stockholmprosjektet» begynte med å kartlegge kriminaliteten i hver bydel og søkte deretter å skreddersy forebyggingstiltak i de enkelte bydeler. Disse tiltakene ble evaluert fortløpende. Hovedprinsippene bak Stockholmprosjektets kriminalitetsforebygging uttrykkes slik av Marianne Håkansson:

«Brottsforebyggande åtgärder ska med andra ord bygga på konkret kunskap om brottsligheten i ett geografiskt avgränsat område, anpassas efter brottsutvecklingen samt efter hand utvärderas / följas upp vid behov ersättas eller korrigeras.» (Håkansson 1991: 14)

Frug (1998) framhever også de kriminalitetsforebyggende gevinster ved å styrke nærmiljøet. Han tar til orde for at man i USA bør styrke det

offentlige lokale tilbud. Han trekker her fram flere typer offentlige tjenester som han mener bør styrkes, men trekker spesielt fram skolene i nærmiljøet som en viktig forebyggingsarena. Dette vil det vendes tilbake til i neste avsnitt. Det bør imidlertid nevnes at den amerikanske virkeligheten Frug beskriver ligger langt unna den norske. I USA er det lange tradisjoner for å vektlegge privatmenneskets ansvar for egen situasjon, og for å se med skepsis på offentlige velferdsordninger.

En annen type primærforebyggende tiltak rettet mot ungdommens nærmiljø er de såkalte «Natteravnene». Dette er lokale, frivillige organisasjoner som har blitt opprettet i de fleste norske byer⁵, med den hensikt å redusere vold, rus og kriminalitet. Natteravnene er edru, voksne mennesker som vandrer rundt i gatene der hvor ungdom ferdes på nattestid, og tanken er at deres blotte tilstedeværelse vil dempe problemoppførsel blant de unge. De skal ikke gripe inn dersom problemer oppstår, men melde fra til politiet. Prosjektene er ikke evaluert etter de strenge kriterier som ble beskrevet ovenfor, men hevder selv å ha forebyggende effekter.

Forebygging i skolen

Skolebasert forebygging er basert på forskningsresultater som viser at lav IQ, lære vansker, negative holdninger til skolen, og det å mislykkes i skolen er relatert til og ofte går forut for ungdomskriminalitet (se ovenfor). Det blir derfor antatt at bedret tilpasning til skolen kan bidra til å redusere kriminalitet.

En type skolebasert forebygging basert på slike antagelser er såkalte «head start» (tjuvstart) prosjekter. Dette er prosjekter hvor spesielt vanskeligstilte barn «tjuvstarter» på skolen for å hente inn det forsprang mindre vanskeligstilte barn vanligvis har ved skolestart. Slike tiltak suppleres ofte med sosiale tjenester av forskjellige slag. Evaluering av slike tiltak viser blandede resultater, og tiltakenes forebyggende effekt ser ut til å avhenge av deres kvalitet (Gamble & Ziegler 1989). Tiltak av denne typen ser imidlertid ut til å ha en viss effekt på skoletilpasningen (Haskins 1989, Zigler & Hall 1987). Et eksempel på et prosjekt av denne typen er «The Perry Preschool Project». Prosjektet ble gjennomført i et fattig byområde i USA med bosetning dominert av afroamerikanere. Her ble 3 og 4 åringer

---

⁵ Ordningen finnes også i flere Akershuskommuner blant annet Ski, Skedsmo og Ullensaker.

tilbudt førskoleundervisning i to og en halv time hver dag i tre uker per år. I tillegg besøkte lærerne mor og barn hjemme ukentlig og ga dem hjelp, støtte og veiledning. Sammenlignet med en matchet kontrollgruppe hadde barna som deltok lavere andeler arresterte i ungdomstiden, lavere andeler plassert i spesialundervisning, lavere andeler som hadde sluttet i skolen (drop-out) og lavere andeler som hadde mottatt sosialhjelp. De hadde dessuten et lavere antall ungdomsgraviditeter og lavere arresterte som voksne. Videre var andelen av eksperimentgruppa som var i jobb eller i videre utdanning etter highschool, større enn tilsvarende andeler i kontrollgruppa. Lærerne rapporterte dessuten at barna som deltok i forsøket oppførte seg bedre på skolen (Farnsworth, Schweinhart & Berrueta-Clement 1985, Schweinhart 1987).

En annen type kriminalitetsforebyggende tiltak i skolen er det Mulvey, Arthur & Reppucci (1993) kaller *proessorienterte tiltak*. Som nevnt ovenfor viser en del forskning at skoleprosesser og skoleklime bl. a. er relatert til forekomsten av kriminalitet (Figueira-McDonough 1986; Rutter 1983; Farrington, Ohlin & Wilson 1986; Meyers & Parsons 1987). Også Kysgaard (1990c) påpeker at skoler med høye andeler ressursvake elever har større problemer og mer kriminalitet. Slike resultater innebærer, i følge Kyvsgaard, en antagelse om at en bedre blanding av elevene med hensyn til deres sosiale bakgrunn kunne virke forebyggende. Videre understreker hun betydningen av skolens pedagogiske miljø, og refererer til Gottfredson og Gottfredsons (1985) undersøkelse som viste at skolens økonomiske ressurser, klassenes størrelse samt lærernes og elevenes engasjement i skolearbeidet er av betydning for utbredelsen av kriminalitet.

For å ta hensyn til slike forhold er det gjort forsøk på å gjennomføre tiltak med sikte på å endre skolens sosiale struktur og de sosiale prosesser som utspilles på skolen for å bedre elevenes tilpasning f.eks. ved å lette overgangen mellom trinnene i skolen og ved å øke sikkerheten på skolen (Cauce, Comer & Schwartz 1987, Felner & Adan 1988, Hawkins & Lishner 1987). Slike forsøk handler bl. a. om innføring av fadderordninger, bedret renhold og vedlikehold osv.. Tanken bak slike tiltak er å oppmuntre til større engasjement, følelse av forpliktelse overfor og økt involvering i skolen. Lite av den evaluering som er gjort av slike tiltak holder den ønskede standard, men det som er gjort viser til dels lovende resultater (Brophy 1986, Weissberg, Cowen, Lotyczewski & Gesten 1983).

Som nevnt ovenfor gjøres det fra tid til annen også slike forsøk her i landet (f.eks. «prosjekt folkeskikk» ved Nordby skole i Ås), men det foreligger ytterst lite dokumentasjon. Det finnes imidlertid et svært hederlig unntak fra dette, som det vil vendes tilbake til i større detalj i det sjette kapitlet. I Bergen er det nemlig utarbeidet et skolebasert opplegg primært for å redusere mobbing, som også har vist gode forebyggende effekter på kriminalitet (se Olweus 1992).

Tiltak rettet mot individet

Som Storgaard (1990) påpeker spiller personlige egenskaper også en rolle i forståelsen av kriminalitet. Det er dermed nokså selvsagt at en del kriminalitet kan forebygges ved tiltak som tar sikte på å påvirke enkeltindivider direkte. Slike tiltak kan både være forsøk på å få individet til å endre seg, eller tilbud til individet om oppbyggelige aktiviteter og andre goder som demper behovet for kriminalitet. Med forsøk på å få individet til å endre seg refereres det her til to hovedtyper tiltak. For det første er det ulike trenings- og opplæringsprogrammer som tar sikte på å bedre individets sosiale og kognitive ferdigheter. For det andre er det en del tiltak som tar sikte på å endre individets normer og verdier, for eksempel gjennom holdningskampanjer. Her vil disse to formene for påvirkning på individet og tilbud av oppbyggelige, alternative aktiviteter behandles hver for seg.

Kognitiv trening

Slike treningsprogrammer er basert på en tanke om at atferdsproblemer som ungdomskriminalitet og rusmiddelmisbruk kan være resultat av manglende sosiale ferdigheter, som f.eks. antisosialitet, (Caplan & Weissberg 1990, Michelson 1987). Av slike treningsprogrammer tilbys to hovedtyper (Mulvey et. al. 1993): «mellommenneskelig kognitiv problemløsning» («*interpersonal cognitive problem-solving* (ICPS)) og «atferdsmessig trening i sosiale ferdigheter» (*behavioral social-skills-training* (BSST)). Den førstnevnte (ICPS) fokuserer på sosiale prosesser og andres intensjoner, hvor det å finne alternative løsninger på sosiale problemsituasjoner og konflikter står sentralt. Det legges også opp til å trene opp den enkeltes evne til utsettelse av behovstilfredsstillelse og impuls kontroll.

Atferdsmessig trening i sosiale ferdigheter (BSST) fokuserer mer på trening i spesifikke oppførslar som f. eks. det å tre inn i jevnaldergrupper, akseptere kritikk, gi komplimenter, og å motstå gruppepress (Michelson 1987). Disse forebyggingsstrategiene er bedre forankret i psykologisk teori

enn mye annen forebygging, og evalueringer har vist kortsiktige forbedringer (Gresham 1985, Shure & Spivack 1988, Weissberg, Caplan & Sivo 1989). Det er imidlertid vanskelig å si noe om langsiktige effekter. Noen evalueringer av slike kognitive treningsprogrammer rettet spesielt mot å stå imot gruppepress i retning av bruk av narkotika og alkohol har vist lovende resultater (Wilhelmsen 1997a; Botvin, Baker, Renick, Filazzola & Botvin 1984; Englander-Golden, Elconin, Miller & Schwarzkopf 1986). Det er imidlertid ikke dokumentert noen langtidseffekter i kriminalitetsforebyggende retning, uten at det nødvendigvis innebærer at slike effekter ikke finnes.

Holdningskampanjer

Denne forebyggingsformen er svært populær blant politikere og bevilgende myndigheter. Den tilbyr påvirkning av alle, uten å koste alt for mye sammenlignet med andre typer forebygging. Holdningskampanjer er ofte basert på en forestilling om at kriminalitet og annen problematferd skyldes mangelfull informasjon eller sviktende moral. Grunnholdningen er altså i overensstemmelse med opplysningstidens forestilling om den universelle menneskenatur som kan kultiveres. De såkalte «massene» kan (og ønsker) i dette perspektivet og opplyses og innvies i Kulturen, for på den måten å læres av med kriminalitet og annen problematferd. Med slike lovende forestillinger om opplysningens effekt er det selvfølgelig fristende å sette i verk slike tiltak.

Imidlertid er det slett ikke sikkert at alle kan eller ønsker å la seg forme i makthavernes bilde. Hvilke forståelser og oppfatninger folk har av sin egen situasjon og sine egne handlinger har avgjørende betydning for de valg folk gjør og er ikke endret i en håndvending. Dessuten reiser tankegangen bak slike tiltak etiske spørsmål som ikke uten videre lar seg feie under teppet. Hedda Giertsen (1994) understreker det problematiske i denne tankegangen ved å sitere Einar Økland:

«Så mange har prøvd - med alle tilgjengelege middel, pedagogiske, forkynnande, regulerande - å forme kvar og ein av oss i sitt bilde, i sitt syn eller sitt uttrykk. Ingen har til denne tid klart det. Dei hadde klart det i fall det ikkje fants mottrykk. Folk skaper heile tida si eiga motrøynd ved hjelp av sine uttrykk. Spør ikkje meg kvar dei får uttrykks-evna frå. Mi tru er at mennesket er ekspressivt, eg trur vi må ta for gitt at det produserer medvit og uttrykk.» (Økland (1986: 20). sitert etter Giertsen 1994: 304)

Det er også andre mer praktiske grunner til at holdningskampanjer sjelden har den ønskede effekt. For det første er det stor sannsynlighet for at dem man når ved hjelp av slike kampanjer ofte er de som allerede er lovlydige og ikke står i fare for å utvikle uheldige handlingsmønstre. Slike grupper har ofte allerede internalisert de verdier og opplysninger som formidles og kampanjene får ingen effekt på dem de er beregnet for. Jon (1997) kritiserer holdningsskapende arbeid for å appellere for ensidig til ungdommens egeninteresse, slik at «kollektive begrunnelser, samvittighet og ansvar overfor andre mennesker kommer i bakgrunnen» (Jon 1997: 404). Det er ikke dokumentert noen forebyggende effekt av slike kampanjer, i hvert fall ikke på kriminalitetens område⁶.

Fritidsaktiviteter (om å gi sunne, oppbyggelige utløp for behov og uro i kroppen)

I følge Nina Jon (1997) bygger aktiviserende tiltak for ungdom på forestillingen om at lediggang er roten til alt ondt, og på en forestilling om at unge begår kriminalitet fordi de ikke har annet å gjøre. Det forutsettes videre at deltagelse i oppbyggelige aktiviteter virker holdningsskapende på de unge. Slike aktiviteter forventes altså å virke forebyggende på to måter: for det første ved at ungdommen får noe å gjøre og at de dermed ikke fordriver tiden med kriminalitet, og for det andre ved at det gjennom slike aktiviteter bygges opp verdier og holdninger som forhindrer at de unge involverer seg i kriminelle aktiviteter.

Denne tankegangen er i følge Jon (*op. cit.*) problematisk. For det første innebærer den en svært forenklet forståelse av årsaker til kriminalitet. For det andre vil slike effekter være svært vanskelige å måle⁷, og hun hevder at aktiviserende tiltak (som idrettslag, korps o.l.) bør være mål i seg selv, og eventuell forebyggende effekter bør betraktes som tilleggsgevinster. Et annet problem ved effekten av slike forebyggingstiltak påpekes av Britta Kyvsgaard (1990a) når hun i sin diskusjon av danske prosjekter rettet mot fritidsområdet, sier: «For de mest belastede barn og unge kan kriminaliteten dog næppe tages som uttrykk for fritidsproblemer. Forebyggelse af deres kriminalitet vil derfor kræve mere og andet end

---

⁶ Som det vil vendes tilbake til nedenfor er resultatene litt bedre for enkelte rusforebyggende tiltak som f.eks. rusmiddelbruk blant gravide.

⁷ Det foreligger i følge Mulvey et. al. (1993) ingen systematisk evaluering av tiltak som tar sikte på å fungere som rekreasjon for ungdom.

tilbud om nye fritidsaktiviteter.» (Kyvsgaard 1990a: 40). Det ser altså ut til å være utbredt enighet om at det mangler empirisk bevis for antagelsen om at fritidsaktiviteter som sådan reduserer barne- og ungdomskriminaliteten (se f.eks. Graham 1990; Leitenberg 1987; Wright & Dixon 1977). Som det vil vendes tilbake til i neste kapittel er fritidsaktivitetens eventuelle rusforebyggende effekt diskutert av Pedersen (1993).

Forebyggende «blandingsprosjekter»

En del forebyggende prosjekter har som ambisjon å samordne satsningen fra flere offentlige organer ved å kombinere flere av de hovedtypene tiltak som er beskrevet ovenfor. Et slikt samarbeidsprosjekt gjennomført i Danmark er det såkalte SSP. Dette er et samarbeidsprosjekt om forebygging av barne- og ungdomskriminalitet, hvor Social- og sunnheitsforvaltningen, Skole- og fritidsforvaltningen og Politiet samarbeider om utarbeidelsen og gjennomføringen av ulike tiltak. Nesten en tredel av prosjektene var opplysningskampanjer, undervisning, veiledning o.l., mens 44% var ulike aktivitetstilbud. I Norge er et lignende forsøk satt iverk gjennom den såkalte SLT-modellen («Samordning av Lokale kriminalitetsforebyggende Tiltak»). Dette er et organisert samarbeid mellom skole-, sosial-, helse-, kultur- og politietaten, hvor disse etatene i fellesskap planlegger og iverksetter tiltak som er ment å skulle fungere kriminalitetsforebyggende overfor ungdom i alderen 12-18 år. Også innenfor denne modellen var tiltakene hovedsakelig av to typer tiltak: aktiviserende tiltak og holdningsskapende arbeid.

Disse tiltakene er vurdert av henholdsvis Kyvsgaard (1990a) (i Danmark) og Jon (1997) (i Norge). Begges vurderinger konkluderer med at tiltakene ikke har noen påvisbar kriminalitetsforebyggende effekt. Dette behøver imidlertid ikke å innebære en avvisning av denne typen prosjekter, hvor kombinasjon av metoder og samarbeid på tvers av etater står sentralt. Problemene kan skyldes de konkrete tiltak som er satt ut i livet, og ikke selve tanken om kombinerende tiltak og tverretattlig samarbeid. Slike tiltak vil også diskuteres nærmere under sekundær- og (spesielt) tertiærforebygging hvor slike prosjekter har gitt lovende resultater (se f.eks. Helgeland (1989, 1992): om det såkalte «Buskerudprosjektet»).

3.2.2 Sekundærforebygging

Sekundær forebygging er som nevnt tiltak som settes inn etter at problemer er oppstått for å forhindre en videreutvikling av problemene. Tankegangen

er å sørge for at ungdom som viser gryende antisosialitet og problematferd ikke utvikler seg til å bli «fullblods kriminelle». Den sekundære forebyggingen kan betraktes som en mellomting mellom primærforebygging på den ene siden, og behandling og rehabilitering på den andre. Nå er det klart at skillene mellom de tre formene for forebygging ikke er absolutte og kategoriene er heller ikke gjensidig utelukkende. Dette fører til at en del av de plasseringer av ulike tiltak som gjøres her vil kunne diskuteres, og en del av de tiltak som allerede er beskrevet som primærforebygging også vil kunne karakteriseres som sekundærforebygging.

En tiltaksform som både kan sees som primær- og sekundær forebygging, er den tilnærmingen som ligger til grunn for det allerede beskrevne «Chicago Area Project». Dette og lignende prosjekter har nok ambisjoner om både å primærforebygge ved å fange opp barn og unge før de utvikler atferdsproblemer, og å trekke allerede problembelastede unge ut av en destruktiv livsstil. Et grunnleggende prinsipp i det sistnevnte tilfellet er å behandle problemer i det sosiale miljø de utspiller seg i motsetning til tiltak som fjerner problemungdom fra et problematisk nærmiljøet. Bay (1990) beskriver slike prinsipper ved å si at «Det har længe været anerkendt, at den bedste kriminalprævention har form av identitetsudvikling, og at denne utvikling i sig selv virker kriminalitetsbekæmpende – ungdomskriminelle “vokser” ud af kriminaliteten.» (Bay 1990: 76) Også «Stockholsprosjektet» (se ovenfor) bestod av en kombinasjon av primær- og sekundærforebyggende metoder.

Reaksjoner på barne- og ungdomskriminalitet: Straff eller behandling?

Sekundærforebygging er altså forsøk på å hindre videreutvikling av problematiske forløp, og retter seg dermed mot grupper av ungdom som allerede har begått overtramp i en eller annen forstand. Et sentralt spørsmål innenfor denne typen forebygging er dermed hvordan samfunnet bør reagere på slike overtramp. Tidligere hadde alltid reaksjonene form av straff, mens det i dag er vanligere med alternative reaksjonsformer (i hvert fall overfor de minst alvorlige overtredelsene). Svarene på dette spørsmålet varierer både med hvem som svarer og hvilke overtramp som er begått. Ytterpunktene blant svarene er på den ene siden å kreve straff i alle tilfeller, og på den andre siden å avvise straff som virkemiddel uansett, og å kreve ulike former for behandling og omsorg av alle overtredere. Dette spørsmålet er enda mer påtrengende når det gjelder tertiærforebygging fordi problemene da er større og overtredelsene som regel grovere. Dette

avsnittet vil dele ulike forebyggingstiltak inn etter hvilket av disse «svarene» som dominerer. Først vil det gjøres rede for noen tanker om forebygging som tar utgangspunkt i at overtredelser bør straffes, og deretter vil det presenteres en del alternativer eller supplementter til straff.

Forskjellige former for straff

De færreste forskere som beskjeftiger seg med dette spørsmålet tar til orde for ren straff, men mange har samtidig øynene åpne for at både samfunnet, ofrene for kriminalitet og gjerningsmennene selv trenger en form for reaksjon på grove overtredelser. Det er få andre enn høyreorienterte politikere som forsvarer streng fengselsstraff i forebyggingssammenheng, og det er lite som tyder på at slik straff virker forebyggende verken for individet som straffes eller for allmennheten (Mathiesen 1995). Med dette som utgangspunkt prøver enkelte forskere å utarbeide alternative modeller for straff som kan virke mer forebyggende mot gjentatt kriminalitet.

Et slikt forsøk er en dansk ordning med ungdomskontrakter (Vestergaard 1990), som går ut på at unge med små lovovertrædelsler på samvittigheten må forplikte seg til å gjennomføre bestemte oppgaver. Ungdomskontrakten utarbeides av de sosiale myndigheter etter samtaler med den unge selv og dennes foreldre, og kontraktens innhold skal godtas av politiet. Aktivitetene lovovertræderen må forplikte seg til består ofte av ulike sysselsettingstiltak, deltagelse i undervisning eller foreningsarbeid. Kontraktene kan også inneholde vilkår om boligforhold og behandling av rusproblemer, og om forpliktelse om å betale erstatning. Dersom kontrakten overholdes vil ikke lovovertrædelsen registreres på rullebladet.

Forsøket hviler på en erkjennelse av at ungdomskriminalitet ofte er et utslag av forbigående tilpasningsproblemer, og at strenge sanksjoner og stempeling ikke påvirker framtidig utvikling i noen gunstig retning. Imidlertid er ordningen tenkt som en skjerpelse i reaksjonsmønsteret sammenlignet med tidligere praksis med påtaleunntatelse. I en evaluering av ordningen finner Jørn Vestergaard (1990) at den ikke fungerer forebyggende. Han vender dermed tommelen ned for prosjektet, som han mener har for mye preg av å være straff og for lite preg av å være behandling: «Praktikerne ved, at disse unge ikke bliver ungdomskriminelle, fordi der har manglet en fast hånd, men fordi de på alle måder er blevet ladt i stikken af familie og samfund.» (Vestergaard 1990: 97)

I Norge er lignende ordninger gjennomført i de såkalte konfliktråd. Det første konfliktrådet i Norge ble opprettet i Lier i 1981, med utgangs-

punkt i en forestilling om at de involverte selv skulle ha eiendomsretten til konfliktene og at slike råd kunne styrke samholdet i lokalmiljøene ved å løse konfliktene der de hører hjemme (Falck 1992). Etter evalueringer av denne ordningen ble den imidlertid endret, og den nye ordningen med konfliktråd ble i årene 1992 til 1994 etablert i alle norske kommuner. Det nye ved denne ordningen var at den i større grad ble en del av det tradisjonelle reaksjonsapparatet underlagt justisdepartementet, og «overføring til konfliktråd» ble en egen strafferettslig reaksjon. Konfliktrådene er tiltent å løse sivile konflikter og å avlaste det ordinære strafferettssystemet fra mindre alvorlige lovbrudd som ikke kvalifiserer for ubetinget fengselsstraff. Ordningen er åpen for alle aldersgrupper, men har i praksis vist seg å fungere som et tiltak rettet mot barne- og ungdomskriminalitet. Konfliktrådene består av en leder som er utpekt av kommunen og frivillige meklere. Medlemmene må ha plettfri vandel og være 25 år eller eldre. En evaluering av ordningen forelå i 1996 (bl.a. Dullum & Christie 1996). Til tross for at 96% av avtalene som inngås ved hjelp av konfliktrådene oppfylles og at ca. 70% av partene er fornøyde, så konkluderte evalueringen med at slike «alternative konfliktløsningsprosjekt virker like lite forebyggende som de tradisjonelle strafferettslige reaksjoner» (Dullum & Christie 1996: 147).

I en prinsipiell diskusjon av forholdet mellom straff og forebygging, konkluderer Anette Storgaard (1990) med at hun finner det tvilsomt at straff og forebygging lar seg kombinere i praksis (bl.a. fordi straff også innebærer et element av hevn). Hun tar imidlertid til orde for en form for straff hvor konfliktens involverte (både gjerningsmannen og offeret) besitter eiendomsretten til hoveddelen av konflikten. Hun mener også at det i en slik ordning må være en innlysende innholdsmessig sammenheng mellom kriminalitet og straff, og at offer og gjerningsmann, med hjelp fra en nøytral tredjepart, blir enige om straffen. Kan hende dette er et forslag som kan undersøkes nærmere f.eks. ved å styrke gjeldende ordninger som forliksrådet, eller konfliktrådet? En måte dette kan gjøres på er å gjøre slike ordninger til et alternativ til strafferettssystemet i stedet for supplementer slik de fungerer i dag (Se f.eks. Dullum & Christie 1996 eller Håkonsen 1998).

Ulike behandlingsopplegg

Avledning

Mulvey et. al. (1993) betrakter sekundærforebygging som en *avledning* vekk fra rettssystemet, ved å styre begynnende kriminelle bort fra

rettssystemet over til andre instanser som f.eks. familie, skole og sosialetat. Tankegangen bak dette er todelt: for det første antas det at det å bli fengslet innebærer «å gå over en terskel» som medfører en endring i selvpoppfatning i retning av å betrakte seg selv som «kriminell» eller som en som det forventes at begår kriminelle handlinger. Dessuten har ofte fengselstilværelsen vist seg å innebære en uheldig sosialisering inn i en mer hardbarket kriminell livsstil. For det andre er begrunnelsen for slik avledning basert på en tanke om at instanser lokalisert nærmere dagliglivet mer effektivt kan ta seg av de aktuelle problemer.

Det foreligger lite dokumentasjon på at slike brede avledende tiltak har noen forebyggende effekt, men noen forsøk har gitt lovende resultater. Et forsøk gjennomført i USA bestod av et intensivt 18-ukers intervensjonsprogram hvor praktikere under tett veiledning fra faglig ekspertise, søkte å endre ungdommens samhandling med familie, venner og andre i nærmiljøet i positiv retning. Forsøkene viste seg å være effektive og hadde en positiv effekt på re-arrestasjonsraten (Davidson & Redner 1988, og Davidson, Redner, Blakeley, Mitchell & Emshoff 1987). Lignende studier i Colorado (Regoli, Wilderman & Pogrebin 1985) og i St. Louis (Feldman, Caplinger & Wodarski 1983) har også vist gode resultater.

Alternativ- og yrkesrettet utdanning

Som nevnt viser undersøkelser at de som blir ungdomskriminelle ofte har mislykkes i skolen. Med det som utgangspunkt kan en sekundærforebyggende strategi være å gi ungdom som både har atferds- og skoleproblemer, en spesiell oppfølging i skolen. Mer yrkesrettet utdanning har derfor vært komponenter i ulike forebyggingsstrategier for ungdom med begynnende problemer. Andre alternative undervisningsopplegg kan være reduserte klasser og (eventuelt i kombinasjon med) terapi og rådgivning. Lite systematisk evaluering av slike tiltak foreligger, men det som er gjort viser lovende resultater (Tolmach 1985, Kratcoski & Kratcoski 1982).

Familieterapi og ferdighetstrening

Familieforhold og foreldre peker seg ut som en av de aller viktigste faktorene i forståelsen av ungdomskriminalitet, og tiltak rettet mot familien er dermed veldig nærliggende som viktige satsningsområder i fore-

byggingssammenheng. Sammenholdt med teorier omkring forestillingen om antisosialitet innebærer dette at familierapi og trening av sosiale ferdigheter kan tenkes å være gode sekundærforebyggende tiltak også.

Individuell ferdighetstrening av problembelastet ungdom ved hjelp av kognitive teknikker («Problem-Solving Skills Training») går ut på å trene ungdommer i å oppfatte og tolke sosiale hendelser og andre personers intensjoner og følelser. Slike treningsprogrammer begynner med trening i strukturerte oppgaver som for eksempel spill eller skoleaktiviteter. Det vektlegges da å trene opp en trinnvis tilnærming til sosiale situasjoner hvor barna lærer seg å vektlegge ulike sider ved eventuelle problemer. Etter hvert går treningen over til også å gjelde mer kompliserte og uforutsigbare situasjoner ved hjelp av rollespill. Terapeutene (eller «trenerne» spiller hele tiden en aktiv rolle og underbygger ønsket atferd ved ros og belønning, forslag til handlingsalternativer og ved å gi milde former for straff (f.eks. ved å inndra privilegier) (Kazdin 1997). Slike tiltak har vist gode forebyggende resultater (*op. cit.*), og der hvor det oppnås resultater ser disse ut til å holde seg (i hvert fall ett år etter at behandlingen er avsluttet). En annen tilnærming vil være å trene foreldrene i ferdigheter i å takle barnas atferd best mulig (såkalt «Parent Management Training»). Også slike tiltak viser gode forebyggende resultater i andre land (*op. cit.*).

Den aller beste formen for slik forebygging ser imidlertid ut til å være en kombinasjon av opplæring av barnet og opplæring av foreldrene (Kazdin 1995). Multisystemisk behandling (MST) er en slik familiebasert behandling som retter seg mot både foreldre og barn. Slik forebygging setter inn spesialiserte tiltak rettet mot den enkelte familie etter en grundig vurdering av det enkelte tilfelle (Henggeler 1996). Det primære formålet med slike tiltak er å få barnet til å fungere bedre i det sosiale miljøet det ferdes i til daglig, og tiltakene kjennetegnes ved høy intensitet og stort omfang. For eksempel kan slike tiltak innebære daglig kontakt med familien i flere måneder. Denne kontakten består blant annet av å gi foreldrene trening, økonomisk hjelp eller lignende. Tiltak av denne typen har vist svært gode forebyggende resultater i utlandet (primært i USA) (Henggeler 1996, Henggeler & Rowland 1997), og en systematisk utprøving her til lands hadde vært av stor interesse (selv om det jo synes å være relativt kostbart).

Også evalueringer av andre og lignende former for familierapi viser gode resultater, og tilbakefallsratene er gjennomgående lavere for de som

har blitt underlagt familierapi, enn de er for kontrollgrupper som er utsatt for annen eller ingen terapi (Alexander & Parsons 1973, Gordon & Arbuthnot 1987, Henggeler et. al. 1986, Kazdin, Bass, Siegel & Thomas 1989, Patterson, Chamberlain & Reid 1982, Henggeler & Borduin 1990). Imidlertid bør den individuelle tilnærmingen understrekes; alt passer ikke like godt for alle og alle trenger ikke like mye behandling.

3.2.3 Tertiærforebygging

«Det er [...] i de senere årtiers kriminologiske videnskap igen og igjen blevet påvist, at fængsler tværtimod at skabe bedre mennesker er skadelige for de indsatte.» (Ravn 1990: 129)

Tertiær forebygging er forebyggingens yttergrense, og går ofte over til å være behandling eller rehabilitering. Dette dreier seg om tiltak satt inn overfor de aller tyngst belastede ungdomskriminelle, og spørsmålet om forholdet mellom straff og behandling er derfor enda mer påtrengende her. Som sitatet ovenfor illustrerer er imidlertid svaret innenfor de kriminologiske fagmiljøer oftest at straff stort sett gjør vondt verre, og at konstruktiv behandling vil være å foretrekke.

Britta Kysgaard (1990c) slår fast at forskning omkring den individual-preventive virkning av straff, stort sett viser at tilbakefallsfrekvensen er uavhengig av såvel straffens art som dens lengde (se også Mathiesen 1995). De mest lovende tendenser i behandlingen av lovbrøtere finnes, i følge Kysgaard, i konkrete programmer som sikter mot å hjelpe lovbrøterne til reintegrasjon i samfunnet. For eksempel ser det ut til at det å gi de løslatte økonomisk hjelp og arbeid eller annen sosial assistanse er effektive måter å begrense deres kriminelle aktivitet på. Slike sosiale tiltak ser altså ut til å være god forebygging også for sterkt belastede kriminelle.

Ofte trenger imidlertid sterkt belastede kriminelle ulike former for behandling i tillegg til slike sosiale tiltak, og slik behandling vil stå i fokus her. Alle tiltak rettet mot spesielt belastede grupper står i fare for å virke stemplende og dermed ødeleggende for de det gjelder, men det bør vel imidlertid ikke føre til at ingenting gjøres? Som det vil vises her finnes det en del behandlingsopplegg som viser gode forebyggende effekter. Disse effektene er ikke alltid så store, men enhver reduksjon i tilbakefallsrisikoen vil være av det gode. Lösel (1995) har f.eks. i en evaluering av 13 metaanalyser funnet at lovovertredere som har vært underkastet behand-

ling, i gjennomsnitt har 10% lavere tilbakefallsrisiko sammenlignet med kontrollgrupper som ikke har mottatt behandling.

Som nevnt ovenfor (under avsnittet om sekundærforebygging) er det ofte intensive, brede satsninger som ser ut til å ha de gunstigste effekter. Dette gjelder sannsynligvis i enda sterkere grad innenfor tertiærforebyggingen. Tertiærforebyggingen er rettet mot de største og mest framskredne problemene, som sannsynligvis også er de problemer det er vanskeligst å gjøre noe med. Walker et. al. (1995) konkluderer for eksempel med at de som har de største atferdsforstyrrelsene svært ofte utvikler kroniske, livsvarige forstyrrelser som bare kan dempes eller kontrolleres ved behandling og ikke «kureres».

På tross av slike innsikter gjennomføres stadig kortvarige tiltak også overfor sterkt problembelastet ungdom. Et eksempel på et slikt kortvarig tiltak rettet mot de mest problembelastede ungdommene er såkalt «scare straight» behandling. Dette er tiltak rettet mot sterkt kriminalitetsbelastet ungdom. Tanken er å skremme ungdommene fra å begi seg inn på en kriminell løpebane ved å ta dem med til et fengsel hvor langtidsinnsatte forteller dem om sitt liv og om tilværelsen i fengsel. Ved å se hvor store problemer de innsatte har, og hvor tøft miljøet i fengselet er, antas det at de unge vil forstå hvor ødeleggende den livsstil de har begitt seg inn på kan være for dem. Tiltaket har imidlertid ikke vist seg å ha slike effekter verken i Norge (Hovland & Storvoll 1997), i USA (Finckenauer 1982) eller i Danmark (Kyvsgaard 1990b). Britta Kyvsgaard (1990b) oppsummerer for eksempel en diskusjon av slike tiltak i Danmark ved å si:

«Det er nødvendig å holde fast på den kendsgerning, at der ikke findes vidundermidler i kriminalitetsbekæmpelsen. Hvis noget gør krav på at være et vidundermiddel, kan man roligt gå ud fra, at det er falsk reklame.» ((Kyvsgaard 1990b:125)

Det er altså mye som tyder på at intensiv behandling vil være veien å gå innenfor tertiærforebyggingen. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på at slik behandling ikke virker i et sosialt vakuum noe som blant annet gjør det vanskelig å evaluere ulike tiltaks forebyggende effekter. Videre vil det også her være viktig å ha øynene åpne for at ett bestemt tiltak ikke vil hjelpe alle, og alle ikke trenger like mye behandling (se f.eks. Quay 1987b).

Mulvey, Arthur & Reppucci (1993) skiller mellom det de kaller institusjonell og nærmiljøbasert behandling («communitybased»). Med det

første siktes det til tiltak som trekker de unge ut av det miljø de ferdes i til daglig, og behandler dem i en institusjon. Den andre formen for behandling tar sikte på å behandle ungdommene i sine vante sosiale omgivelser, og å styrke deres sosiale funksjonsevne der. Undersøkelser av Andrews et al. (1989) og Wooldredge (1988) viser at den nærmiljøbaserte behandlingen er mer effektivt i forebyggingsøyemed enn både straff og institusjonsbasert behandling (forutsatt at den nærmiljøbaserte behandlingen er god og omfattende nok). Institusjonsbehandling kan nok hjelpe akutt, men ungdommen faller ofte tilbake til gamle tilstander når behandlingen er over. Det kan dessuten tenkes å være uheldige «sosiale smitteeffekter» forbundet med å samle mange problembelastede ungdomskriminelle på samme sted.

I Norge er begge former for behandling forsøkt. Her vil to slike tertiærforebyggende prosjekter omtales, mens flere andre vil stå ukomentert. Dette er tertiærforebygging som ofte går over i behandling og vil derfor ikke vektlegges sterkere her. Forskere ved Barnevernets Utviklings-senter har imidlertid foretatt flere evalueringer av slike behandlings-opplegg og interesserte lesere kan henvises til for eksempel Larsen m. fl. (1990), Hennem (1993) og Solberg (1993). Den rene kliniske psykiatri-behandlingen vil også forbigås i stillhet her, ikke fordi dette ikke er viktige elementer i en strategi for å hjelpe vanskeligstilt ungdom, men fordi det faller utenfor det som betraktes som denne rapportens tema, nemlig forebygging.

Et tiltak som blir brukt i Norge overfor spesielt problembelastede unge er såkalte «alternative opplæringstiltak for utsatt ungdom» (Sørli 1991) Slike tiltak er iverksatt for ungdomsskoleelever i risikozonen med tilpasningsvansker som er svært involvert i problematferd. Disse tiltakene er enten organisert som egne skoler for denne typen ungdom, eller som ordninger hvor ungdommen er litt på sin hjemskole og litt utplassert i arbeidslivet. I 1991 (da Sørli foretok sin evaluering av ordningen) var det 50 slike alternative skoler i Norge. I slike alternative opplæringstiltak er sosiale og praktiske aktiviteter sentrale virkemidler i den faglige og sosiale ferdighetsutviklingen av de unge. Det undervises også i vanlige skolefag hvor opplegget er tilpasset den enkelte elev. Ofte kan dette innebære et noe redusert pensum, men ungdommene får likevel full grunnskoleeksamen etter avsluttet skolegang. Antallet lærere per elev er relativt høyt sammenlignet med vanlige skoler og det tilstrebes et omfattende samarbeid mellom skolen, elevene, foreldre og kommunale organer. Kjønnfordelingen ved

slike alternative skoler var i 1991 70% gutter og 30% jenter. I sin evaluering av ordningen konkluderer Sørli (1991) med at disse alternative skolene er et godt tilbud til de spesielt problembelastede elevene, og at mange klarer seg bedre enn det er grunn til å tro at de ellers ville ha gjort.

Et problem man ofte stilles ovenfor i forbindelse med behandling av spesielt problembelastet ungdom er at tiltak fra de ulike offentlige etater ikke er godt nok samordnet og at kontinuerlig oppfølging fra hjelpeapparatet mangler. Blant annet som et forsøk på å bøte på slike problemer ble det i Buskerud fylke gjennomført et forsøksprosjekt i perioden fra 1981 til 1985 (Helgeland 1989; 1992). Dette forsøksprosjektet var rettet mot de mest vanskeligstilte ungdommene under barnevernet. Det vil si ungdommer som har vokst opp under spesielt vanskelige forhold. Familieforholdene var preget av omsorgssvikt, ofte kombinert med mishandling. Omsorgspersonen(e) (mødrene, (ste)fedrene eller besteforeldrene) slet ofte med alkoholmisbruk og nervøse plager, og juling, vold, mishandling og incest i hjemmet var ikke uvanlig. Ungdommene var ofte ensomme barn med manglende følelsmessige relasjoner til stabile voksne, med en fortid preget av flyttinger og tidligere institusjonsopphold. De fleste hadde høyt forbruk av rusmidler og to av tre var på vei inn i avhengighetsforhold. Nesten halvparten av ungdommene var registrert for kriminalitet og alle oppga at de hadde begått kriminelle handlinger. 54 av 70 var kjent av barnevernet, og 31 av 70 hadde vært i kontakt med det psykisk helsevern. De aller fleste kom fra familier som tradisjonelt utgjør sosialkontorets målgruppe, og hadde vist stor grad av sosialt avvik i skolen og i fritida.

Buskerudprosjektet var på mange måter et pionerprosjekt, bl. a. ved at det ble utviklet en tiltakskjede på tvers av forvaltningsnivåene og etatene. Formålet med prosjektet var å skape et system som kunne fange opp ungdommene, holde dem i meningsfylte tiltak, og å sørge for at ungdommene ikke ble utsatt for ny flytting og dermed nye relasjonsbrudd. Dessuten var tanken å prøve ut en modell som skulle motvirke oppsplittingen mellom de ulike behandlingssystemer og i stedet legge til rette for kontinuitet og forpliktelse innenfor det samlede hjelpeapparatet. Det ble opprettet en *fylkesbase* som skulle vurdere hvilke ungdommer som hadde behov for tiltak ut over det de enkelte kommunene kunne tilby. Videre skulle denne basen sørge for at innsatsen overfor ungdommene ble samordnet. I tillegg ble det etablert *ansvarsgrupper* for hver enkelt klient. Ansvarsgruppene hadde ca. 3 medlemmer bestående både av representanter for ulike deler av hjelpeapparatet og fra ungdommens eget nærmiljø.

Det var også en *krise- og avlastningsavdeling* hvor ungdommene var i 4 uker, mens man utarbeidet den konkrete tiltaksplanen for den enkelte ungdom. Dessuten var det satt av statlige mobile innsatsmidler øremerket for prosjektet.

Helgelands (1989; 1992) evaluering viste at de forebyggende resultatene av Buskerudprosjektet var gode. Spesielt vellykkede så kollektiver og forsterkede fosterhjem ut til å være. Institusjoner så ut til å ha vært mindre vellykkede, noe som stemmer godt overens med internasjonal forskning (se ovenfor). 12 av 15 unge som var i kollektiv hadde det bra, (i den forstand at de holdt seg unna stoff og kriminalitet, var i arbeid (fast/deltid) eller i skole, hadde varig bosted og venner på den riktige siden av loven), ved undersøkelsestidspunktet i 1988. 16 av 21 ungdommene som hadde vært i forsterkede fosterhjem hadde det også bra i samme betydning av ordet. Blant ungdommene som hadde vært i institusjoner var det derimot bare 4 av 12 som hadde det bra på undersøkelsestidspunktet. En grunn til at institusjoner ser ut til å fungere dårligere som forebygging, kan være den ovenfor antydde tendens til «sosial smitte». Institusjoner kan utvikle seg til å bli steder hvor kunnskaper om asosiale handlinger samles opp og videreføres, og de kan være steder hvor en skaffer seg uheldige bekjentskaper og en innfallspott til asosiale miljøer. Selv om resultatene fra Buskerudprosjektet er nokså oppløftende har det vist seg å være vanskelig å fortsette p.g.a. manglende ressurser.

I en generell diskusjon på bakgrunn av erfaringene med Buskerudprosjektet framhever Helgeland (1992) at det ser ut til at kortvarige tiltak har liten forebyggende effekt hvis de ikke følges opp etterpå. Hun legger spesiell vekt på utviklingen av gode relasjoner til stabile voksenpersoner som et godt forebyggende virkemiddel:

«Erfaringene fra oppfølgingen av ungdommene i Buskerud-prosjektet viser at disse ungdommene trenger stabile voksenpersoner i foreldrenes sted, noen som bryr seg om dem, og som er glad i dem. De trenger voksne som stiller opp for dem, drar for å hente dem hvis de forsvinner, og som tross alt har tro på dem. De har behov for voksne som stiller noen få viktige krav til dem, som at de står opp om morgenen, går på skolen, stiller opp for å spise fellesmåltider og kommer hjem om kvelden.» (Helgeland 1992: 299)

Sterkt problembelastet ungdom trenger (i likhet med annen ungdom) stabile, omsorgsfulle voksne for å utvikle en indre forpliktelse til selv å handle innenfor fellesskapets normer og verdier. Denne gruppen trenger

dessuten oppfølging fra personer innenfor tiltaksapparatet i mange år etter at den konkrete behandlingen er avsluttet. Helgeland understreker derfor viktigheten av kontinuitet, og tar til orde for at hjelpeapparatet burde satse på å avlaste og hjelpe fosterforeldre heller enn å bytte dem ut, dersom problemer skulle oppstå. Hennes konklusjon om hvilke forebyggende tiltak blir derfor i tråd med Liv Finstads etterord i boka *Gatebarn*: «Det nytter ikke med noe smått. Fiaskoen er garantert dersom vi tar til takke med noe smått!».

3.3 Generelle konklusjoner

Som redegjørelsene i dette kapitlet viser er det stor forskjell på primær- og tertiær forebygging, og hvilke typer tiltak som vil gi de beste forebyggende effekter vil avhenge av hvor langt framskredne problemer som søkes forebygget. Innenfor primærforebyggingen rettes ofte tiltak inn mot ett enkelt risikoelement ved de unges livssituasjon, før risikoen har gitt seg utslag i åpenbare problemer. I tertiærforebyggingen derimot har det samlet seg opp så mange problemer at tiltakene må rettes mot et langt bredere spekter av de unges tilværelse. Dette gjør det lettere å gruppere primærforebyggende tiltak, mens det å skille mellom ulike intensive, helhetlige behandlingssopplegg innenfor tertiærforebyggingen blir vanskelig.

Slike forskjeller får også konsekvenser for de generelle konklusjoner som kan trekkes om hvilke tiltak som ser ut til å ha forebyggende effekter og hvilke som ikke har det. For eksempel vil svaret på spørsmålet om generelle eller spesifikke målgrupper, og om hvilket nivå tiltakene bør settes inn på⁸, avhenge både av problemene og av hvor langt de har fått utvikle seg. Innenfor tertiærforebyggingen ser det å skreddersy tiltak for den spesifikke klient på individnivå ut til å være det som gir de beste resultater, mens dette ikke er tilfellet innenfor primærforebyggingen. Uansett hvor langt problemene har fått utvikle seg, ser det imidlertid ut til at det er de tiltak som holder forebyggingen innenfor den predramatiske sfære i ungdommens naturlige sosiale miljø som ser ut til å være de mest effektive. Behandling eller forebygging som foregår i institusjoner ser ikke ut til å gi de samme resultater.

De generelle lærdommer som vil trekkes på bakgrunn av gjennomgangen ovenfor vil deles inn i fire punkter:

---

⁸ Se ovenfor (kapittel 2) om ulike skillelinjer mellom forebyggende tiltak.

- 1) For det første ser det ut til å være lite som gir varige positive effekter. Dette behøver imidlertid ikke å resultere i en konklusjon om at ingenting hjelper. Derimot kan det forstås som et uttrykk for at man bør endre sin oppfatning av hva forebygging er og bør være. Kanskje man burde gå over til å betrakte forebygging som en kontinuerlig, pågående prosess, i isteden for å se det som noe man setter inn en gang⁹. Forebygging burde kan hende heller utvikle strategier hvor det settes inn varige tiltak med jevn hjelp og støtte til risikoungdom, og ikke som nå forsøke å fikse problemet først når kriser oppstår. Kazdin (1987) sammenligner dagens forebygging med de behandlingsstrategier som innenfor medisinen settes inn mot infeksjonssykdommer (vaksiner, penicillin o.l.). Han foreslår at man i isteden burde sammenligne tiltak mot kriminalitet med de tiltak en bruker overfor kronisk syke, som nettopp innebærer slik kontinuerlig behandling.
- 2) For det andre ser det ut til å være forebygging med en bred tilnærming til problemene som har de gunstigste forebyggende effekter. Ungdomskriminalitet er ikke noe endimensjonalt fenomen og er heller ikke uavhengig av sosiale krefter. Forebyggende tiltak må derfor ta hensyn til ungdommenes familie-, skole- og fritidssituasjon dersom de skal håpe på å ha noen effekt (Mulvey et. al. 1993). Forebyggende tiltak som bare prøver å gjøre noe med en bestemt risikofaktor, og lar andre risikofaktorer være uforandret, kan ofte være uten effekt fordi disse andre risikofaktorene påvirker tiltakets effekt i negativ retning (Loeber 1990). I en del tilfeller kan slike endimensjonale tiltak ha en rekke utilsiktede effekter, som kan være mer skadelige enn den kriminalitet som søkes forebygget (Kvavsgaard 1990c). Med utgangspunkt i en tilsvarende forståelse av årsaksforholdene bak kriminalitet som komplekse og viklet inn i det politiske og økonomiske system, sammenligner Leitenberg (1987) mye av den forebygging som drives i dag med det å sette plastre, beregnet for små skrubbsår, på store åpne sår.
- 3) Et tredje forhold ved forebyggende tiltak er at de sjelden er identiske. Både opplegg, bemanning og kvalitet vil variere fra tiltak til tiltak, selv om den grunnleggende forståelsen for kriminalitet og tilnærmingen til forebygging er den samme. For å øke forståelsen av hva som hjelper og hva som ikke hjelper må evalueringer av konkrete forebyggende tiltak ta hensyn til slike forskjeller (Mulvey et. al. 1993).
- 4) Videre ser det ut til å være enighet om at forebyggende tiltak satt inn mens barna er svært unge er de mest lovende (Loeber 1990; Mulvey et.

---

⁹ Det Mulvey et. al. (1993) kaller «one-shot enterprise».

al. 1993; Ziegler et al 1992). Dette innebærer samtidig at familien peker seg ut som en svært viktig satsningsarena. Mye av forklaringen på anti-sosialitet og problematferd ser ut til å ligge i uheldige familieforhold, og uansett innsatsnivå ser det ut til at satsning på familien har gode forebyggende effekter.

Mulvey, Arthur og Reppucci (1993) oppsummere sin gjennomgang av litteraturen om kriminalitetsforebygging med å si at: ««Konklusjonene av denne litteraturgjennomgangen er at de forebyggende tiltakene må være bredt basert, foregå over lengre tid og bli vurdert ut fra mer detaljerte beskrivelser av tiltakenes konkrete bestanddeler.» (Mulvey et. al. 1993: 133 (min oversettelse)).

Konklusjonene ovenfor kan også bidra til å forstå hvorfor kortvarige, éndimensjonale innsatser som for eksempel holdningskampanjer, oppbyggelige aktiviteter og situasjonell forebygging ikke ser ut til å ha noen forebyggende effekt. Det behøves langvarige, intensive tiltak som retter seg mot alle sider ved de unges situasjon.

I en polemikk mot slike enkle løsninger på kompliserte problemer som kriminalitet sier Leitenberg (1987) følgende (dansk oversettelse ved Kyvsgaard 1990a):

«[...] programmer, der annonseres som præventionsprogrammer, mislykkes ofte med at nå ungdomskriminaliteten eller dens årsager. Fritidsforanstaltninger er gode eksempler herpå. Hensigten hermed er god nok, og jeg kan absolut støtte, at der laves svømmebassiner, basketballhaller, hockeybaner og lignende for børn. Det kan være sjove aktiviteter, som også er fysisk sunde, og som lett kan forsvares under henvisning til de unges udvikling. Men de skal ikke maskeres som kriminalitetsforebyggelse. På trods af anekdoter fra atleter, som tror, de er blevet redet fra "et kriminelt liv" gennem programmer, sponsoreret af the Police Athletic League eller Boys Clubs, findes der mig bekendt intet statistisk eller eksperimentelt bevis for, at mangel på organiserede fritidsmuligheder forårsager ungdomskriminalitet. Der findes mig bekendt ej heller statistisk belæg for at tro på, at tilvejebringelsen af sådanne muligheder reducerer ungdomskriminaliteten. Alligevel er det næsten altid sådanne programmer, der står øverst på listen, når et lokalsamfund introducerer forebyggende arbejde. Nummer to på listen er "mødesteder". Vi må holde op med at narre os selv til at tro, at disse forholdsvis banale programmer forebygger kriminalitet, når der er tegn på, at det gør de ikke.» (Leitenberg 1987: 317, dansk oversettelse etter Kyvsgaard 1990a).

4 Forebygging av rusmiddelmissbruk

Rusmidler har til alle tider utgjort viktige kulturelementer. I vår del av verden er det alkoholen som har vært det dominerende og legitime rusmiddel. I etterkrigstida har det også vokst fram bruk av nye typer ulovlige rusmidler som under en fellesbetegnelse kalles narkotika. Det er forsøk på å forebygge og å redusere omfanget og skadevirkningene av rusmiddelbruk som vil diskuteres i dette kapitlet.

For å få en forståelse av rusmiddelbruk og -missbruk, og av hvordan slik bruk kan forebygges, er det nødvendig å huske på at bruk av rusmidler og rus også har en positiv side. Det knytter seg ikke bare problemer og vonde minner til bruk av rusmidler. For mange unge utgjør rusmidler, og da særlig alkohol, en helt selvfølgelig del av samværet med venner, og det å drikke sammen kan være en dominerende samværsform, uten at det nødvendigvis fører til tydelige *missbruksmønstre*. Willy Pedersen uttrykker forholdet mellom rusens positive og negative sider slik:

«Hele tida er det to aspekter ved rusmidlene. Det søte og det bite er ett sett metaforer. Gleder og skader er et annet. [...] Bruken har både en gledes- og en kostnadskonto. For de fleste dominerer vel gledene - i hvert fall på kort sikt. Men tett forbundet er det kostnader, og de følger hverandre, for den enkelte og for samfunnet i stort.» (Pedersen 1998: 175)

Det er ikke annet enn tradisjon og lovverk som skiller rusmiddelet alkohol fra de rusmidler som kalles narkotika. I et naturvitenskapelig perspektiv er det ingen prinsipielt avgjørende forskjeller mellom stoffene (se Skog 1992). Alkohol ser ikke ut til å være mindre farlig enn de stoffer som med en fellesbetegnelse kalles narkotika, og «alkohol er et narkotisk stoff så godt som noe» (Skog 1992: 136). I et samfunnsvitenskapelig perspektiv fører imidlertid det at det er tillatt å nyte alkohol, mens det er forbudt å nyte stoffer som karakteriseres som narkotika, til betydningsfulle forskjeller. Både den mening rusmiddelbrukeren gir sin egen bruk, og omverdenens fortolkning og reaksjon på rusmiddelbruken, vil avhenge av om stoffet er tillatt eller ikke. Lovverket vil dessuten ha betydning for utbredelsen, og generelt er det grunn til å tro at tillatte rusmidler vil ha høyere utbredelse enn forbudte. Det at et flertall av norsk ungdom bruker alkohol, mens bare et lite mindretall bruker narkotiske stoffer som f.eks. hasj vil også være av betydning for den mening rusmiddelbruken har for

brukerne og deres omgivelser. Videre vil naturligvis spredningsmønstrene være forskjellig avhengig av om et stoff er tillatt eller ikke.

Flere undersøkelser har vist en tett sammenheng mellom det totale konsum i befolkningen og utbredelsen av misbruk (se f.eks. Skog 1990; 1992), noe som indikerer at rusmiddelbruk er et sosialt og kulturelt fenomen. De kollektive, sosiale dimensjoner ved rusmiddelbruk er altså viktige for forståelsen av fenomenet. Abrams & Niaura (1987) understreker for eksempel at ungdoms alkoholvaner formes av sosial innflytelse fra kultur, familie og venner. Slike forhold gjør det rimelig å forvente at de kulturelle reguleringer, i form av normer og skikk og bruk, også påvirker utbredelsen av bruk og misbruk. Slike forhold vil også være av betydning for valg av forebyggende strategier.

Ett annet forhold som vil være av betydning for forebyggende arbeid er hvordan «misbruk» og «problemkonsum» defineres. I enkeltes øyne er alt konsum av rusmidler misbruk og problematisk, mens det for andre må et betydelig og vedvarende konsum til før det kan være snakk om problemkonsum eller misbruk. Forskning har ikke vært i stand til å trekke noen klar grense mellom bruk, på den ene siden, og misbruk, på den andre. Sannsynligvis vil en slik grense variere både fra individ til individ og fra et tidspunkt til et annet. Nokså løselig kan det sies at det som karakteriserer misbruk er at det er forbruk som forårsaker problemer. Pedersen oppsummerer en diskusjon av misbruksbegrepet slik:

«Når er konsumet “skadelig”? Når er personen “alkoholiker”? Øynene som ser, avgjør. Normene veksler mellom grupper. [...] *Misbruk og avhengighet* av alkohol er begrepene som oftest brukes. De har en pragmatisk empirisk karakter og er basert på at alkohol kan gi et bredt spekter av skader og sykdommer. Enkelte kan følge av akutt rus, andre etter langvarig høyt forbruk. Noen skader skyldes alkoholens virkninger på kroppen, andre er knyttet til atferdsendringer under rus.»

Selv om kulturelle forhold er av stor betydning for forståelsen av rusmiddelbruk, har misbruket naturligvis også en fysiologisk side. Saunders, Aasland, Amundsen & Grant (1993) fant for eksempel store likhetstrekk mellom mønstrene for sammenhengen mellom drikkemønstre og alkoholrelaterte problemer i så forskjellige land som Norge, Mexico og Kenya. På bakgrunn av denne undersøkelsen har de så utviklet instrumenter for å oppdage «hasardiøse» drikkemønstre, slik at behandling kan settes inn før skader oppstår. Resultatene fra denne komparative undersøkelsen vil her

brukes som argument for å benytte undersøkelser fra flere land i denne rapportene. Trass i kulturelle forskjeller, ser risikofaktorene ut til å være de samme. Videre vil ikke de sosiale og kulturelle forskjeller mellom de tillatte og de forbudte rusmidler stå i fokus her, og det vil ikke skilles skarpt mellom forebygging av misbruk av alkohol og narkotika. Det vil antas at erfaringer fra alkoholforskningen vil ha betydning også for narkotikaforebyggende arbeid (se f.eks. Skog 1992), og som det vil vendes tilbake til nedenfor henger bruken av de ulike rusmidler sammen.

Det at forskjellene ikke vil stå i fokus betyr imidlertid ikke at de ikke finnes, og som regel er de ungdommene som har et høyt forbruk av narkotiske stoffer, tyngre belastet av risikofaktorer enn de som «bare» har et høyt alkoholkonsum. Ungdommer som f.eks. bruker mye hasj har en rekke kjennetegn som mer marginale ungdomsgrupper, for eksempel i forhold til skole og arbeidsmarked. Imidlertid vil det antas at det her tross alt er snakk om gradsforskjeller, og i de tilfeller hvor det er åpenbare forskjeller av stor betydning for forebyggende arbeid og valg av forebyggingsstrategier, vil det nevnes.

Forekomst

For foreldre flest utgjør avkommets tenåringstid stadige bekymringer. Helgene brukes ofte til å sitte oppe om nettene ventende på at ungdommen skal komme hjem fra fest, og rykter om ville «hjemme-alene-fester» gjør at mange ikke våger å la barna være hjemme alene i helgene. Avisskriverier om narkotiske stoffer som ecstasy og crack gjør ikke bekymringen mindre. Slike bekymringer, velbegrunnede eller ikke, øker naturligvis ønsket om og viljen til å gjøre noe med ungdommens rusmiddelbruk. Derfor settes det stadig av betydelige midler til å utrede og å forebygge slik bruk blant ungdom.

Også den faktiske utviklingen av rusmiddelbruken blant ungdom bidrar til denne velviljen overfor forebyggende tiltak. Alkoholforbruket blant norske ungdommer har f.eks. vært av epidemiske proporsjoner gjennom hele 1980-tallet (Irgens-Jensen 1990; Klepp et. al. 1991), og de illegale rusmidlene ser også ut til å være på frammarsj. I følge Willy Pedersens (1992) beregninger har antagelig ca. 250000 nordmenn prøvd hasj. Halvparten av Oslos ungdommer er blitt tilbudt cannabis, og enda flere oppgir at de kan skaffe det i løpet av to-tre dager (Hauge & Irgens-Jensen 1989).

I spørreskjema-undersøkelser gjennomført av UNGforsk/NOVA i Oslo og i fem Akershuskommuner (Asker, Bærum, Lørenskog, Nesodden og Skedsmo), ble også utbredelsen av rusmiddelbruk undersøkt. I spørreskjemaene som ble brukt i disse undersøkelsene inngikk spørsmål om hvor ofte ungdommen drikker alkohol, og om hvor mange ganger i løpet av det siste året de har prøvd hasj. I tabellene nedenfor vises andelene i de forskjellige kommunene som har oppgitt at de henholdsvis drikker alkohol 1 gang i måneden eller oftere, og at de har prøvd hasj minst en gang i løpet av det siste året.

Prosentandelen som drikker alkohol oftere enn 1 gang i måneden etter klassetrinn i fem Akershuskommuner og Oslo:

	Asker	Bærum	Lørenskog	Nesodden	Skedsmo	Oslo
Tidspunkt	1996	1996	1997	1996	1997	1996
8.klasse	14	17	2	5	-	-
9. klasse	26	23	15	27	22	14
10. klasse	43	41	27	35	29	24
Grunnkurs	-	-	32	49	-	37
VK I	58	71	-	64	-	-
	N=1030	N=1933	N=1050	N=715	N=646	N=11207

Prosentandelen som har prøvd hasj i løpet av siste år etter klassetrinn i fem Akershuskommuner og Oslo:

	Asker	Bærum	Lørenskog	Nesodden	Skedsmo	Oslo
Tidspunkt	1996	1996	1997	1996	1997	1996
8.klasse	2	3	2	1	-	-
9. klasse	9	8	9	3	14	7
10. klasse	14	16	13	9	18	12
Grunnkurs	-	-	24	17	-	21
VK I	25	28	-	30	-	-
	N=1030	N=1933	N=1050	N=715	N=646	N=11207

Tabellene viser en sterkt økende tendens til rusmiddelbruk ettersom ungdommene blir eldre. I VK1 oppgir godt over halvparten av elevene at de drikker alkohol oftere enn en gang i måneden. Også hasj er mer utbredt blant de eldste elevene, og mellom hver fjerde og hver tredje elev i VK1

oppgir å ha prøvd hasj i løpet av det siste året. I likhet med utbredelsen av vinningskriminalitet (se forrige kapittel) ser det ut til å være betydelige forskjeller mellom de ulike kommunene når det gjelder rusmiddelbruk. Konsumet ser ut til å være høyest i Bærum med Asker på andreplass. Spesielt blant de yngste er disse forskjellene tydelige. Tidligere undersøkelser har funnet store forskjeller mellom Oslo og resten av landet når det gjelder bruk av cannabis (se f.eks. Wichstrøm 1994). Sammenligning med en del kommuner i nabofylket Akershus viser imidlertid ikke slike forskjeller, og det ser ut til at i den grad dette er storbyproblemer, så har de spredd seg til Oslos nabokommuner. Også når det gjelder rusmiddelbruk er det tendenser til kjønnsforskjeller, men de er langt mindre enn når det gjelder kriminalitet.

4.1 Hva kjennetegner rusmiddelmissbrukere og hva ser ut til å samvarierte med rusmiddelmissbruk?

Studier av rusmiddelmissbruk blant ungdom peker stort sett på de samme risikofaktorer og karakteristika som studier av kriminalitet gjør. For det første, har de tyngst belastede rusmiddelbrukerne langt oftere enn andre, vokst opp under vanskelige familieforhold. De har f.eks. langt oftere skilte foreldre (Irgens-Jensen 1990, Hammer & Vaglum 1990). Det er imidlertid usikkert hvorvidt barnas høyere rusmiddelbruk skyldes selve skilsmisken, og andre undersøkelser har vist at konfliktnivået i familien ser ut til å være en større risikofaktor enn familiestrukturen per se (Farrington et. al. 1985; McCord 1979; Rutter & Giller 1983). Også kontakten mellom foreldre og barn (tillit, varme, nærhet, engasjement osv.) er av betydning, og dårlig kontakt øker risikoen for stoffmissbruk (Brook et. al. 1980; Kandel et. al. 1978; Penning & Barnes 1982; Brook et. al. 1986; Jessor & Jessor 1977; Brook et. al. 1990). Dessuten ser foreldres og søskens rusmiddelbruk, og deres holdninger til alkohol og narkotika, ut til påvirke ungdommens eget forbruk (Pedersen 1998; Cloninger et. al. 1985; Johnson et. al. 1984; Brook et. al. 1988; McDermott 1984; Hansen et. al. 1987; Barnes & Welte 1986; Brook et. al. 1986; Jessor et. al. 1980). En siste faktor ved familien som ser ut til å være en prediktor for ungdommens egen rusmiddelbruk er foreldrenes oppdragelsesstil og familiestyingspraksis. Kandel & Andrews (1987) fant f.eks. at manglende moderlig engasjement i barnas aktiviteter, manglende eller inkonsistent foreldre disiplin (se også Baumrind 1983, Penning & Barnes 1982) og lave foreldre aspirasjoner på barnas vegne,

økte sannsynligheten for at barna brukte narkotika. Videre har Reilly (1979) funnet at negative kommunikasjonsmønstre (kritikk, kjefting og mangel på ros), inkonsistente og uklare grenser for oppførsel, og urealistiske foreldreforventninger til barna, var karakteristisk for familier med stoffmisbrukende ungdommer. En undersøkelse av mødre av barn som ble stoffmisbrukere har beskrevet disse mødrene som relativt kalde, underresponsive og underbeskyttende, og de gir barna sine liten oppmuntring samtidig som de stiller strenge prestasjonskrav (Shedler & Block 1990).

Et annet kjennetegn ved de tyngst belastede rusmiddelmissbrukerne er at de har større tilpasningsproblemer på skolen, og langt oftere negative holdninger til skole og utdanning. Dette gjelder imidlertid først og fremst de som bruker narkotiske stoffer (Irgens-Jensen 1990; Hammer & Vaglum 1990; Jessor 1976; Robins 1980; Smith & Fogg 1978; Holmberg 1985; Johnston et. al. 1985; Friedman 1983). Når det gjelder alkoholbruk ser derimot slike sammenhenger ut til å være fraværende (Fleming, Kellam & Brown 1982).

Også sosiale problemer som lang tids arbeidsledighet (Hammer & Vaglum 1990), ekstrem fattigdom (Robins & Ratcliff 1979) og disorganiserte nabolag (Murray 1983; Herting & Guest 1985; Sampson 1986; Sampson et. al. 1981) viser seg å henge sammen med ungdommens rusmiddelmissbruk. Slike forhold er imidlertid sterkere relatert til ungdomskriminalitet (Bursik & Webb 1982, Farrington et. al. 1990).

En fjerde faktor som påvirker ungdommens tilbøyelighet til å bruke og misbruke rusmidler er den sosiale integrasjon i fritiden (Lavik et. al. 1985). Det å bli avvist av sine jevnaldrende på lave klassetrinn, og å møte liten aksept fra jevnaldrende setter barn i fare for å få problemer på skolen og for å bli involvert i kriminalitet (Coie 1990; Kupersmidt et. al. 1990; Parker & Asher 1987) og stoffmisbruk (Hawkins et. al. 1987). Slik mangelfull sosial integrering kan også føre til at man «havner i dårlig selskap», og omgang med stoffmisbrukende jevnaldrende er blant de sterkeste prediktorer for stoffmisbruk (Barnes & Welte 1986; Brook et. al. 1990; Elliot et. al. 1985; Jessor et. al. 1980; Kandel 1978, 1986; Kandel & Andrews 1987; Fisher & Bauman 1988). Når det gjelder alkoholbruk ser det derimot ut til å være motsatt. Høykonsum av alkohol blant ungdom er nært knyttet til sosiabilitet, mens avhold er relatert til ensomhet og mangelfull sosial integrering (Pape 1997).

For det femte henger også personlige egenskaper sammen med rusmiddelmisbruk. Personlige problemer som misnøye med livet (Irgens-Jensen 1990) og dårlig mental helse (Lavik 1987; Hammer & Vaglum 1990) samvarierer med rusmiddelbruk. Når det gjelder slike sammenhenger viser imidlertid en studie gjennomført av Willy Pedersen (1998), at dårlig mental helse ikke er noen prediktor, men kan sees som en følge av stoffbruken. Tidlige og vedvarende atferdsproblemer (antisosialitet) ser derimot ut til å være en prediktor. Brook et. al. (1990) fant at barn som var irritable, lette å distrahere, hadde raserianfall, som ofte sloss med søsken, og tidlig tok del i problematferd hadde større sannsynlighet enn andre barn for å utvikle stoffmisbruk. Aggressivitet som prediktor for senere rusmiddelmisbruk er også dokumentert av Loeber (1988) og McCord (1981). Atferdsproblemer i skolen har, av Barnes & Welte (1986), blitt pekt ut som en av de tre viktigste prediktorer for alkoholrelaterte problemer. I tillegg har ungdom med symptomer på hyperaktivitet vist seg å være i faresonen (Loney et. al. 1979; Gittelman et. al. 1985).

Også andre individuelle psykologiske faktorer som lav impuls kontroll (Shedler & Block 1990(marihuana)) og såkalt risikosøkende atferd («sensation seeking») har vist seg å påvirke risikoen for rusmiddelproblemer. Betydningen av den sistnevnte typen personlighetstrekk undersøkes bl. a. av Willy Pedersen. Han deler inn i tre former for risikosøkende oppførsel: *spenning og eventyrlyst* (hvor fysisk risiko står sentralt (eks. fjellklatring)), *opplevelsesjakt* (hvor spenning søkes gjennom en non-konform livsstil), og *hemningsløshet* (hvor spenningen søkes gjennom sosiale aktiviteter som f.eks. festing, gambling og liberale seksualnormer). Han finner en sterk opphopning av hasjrøykere blant de som er sterkt involvert i opplevelsesjakt, og en noe svakere sammenheng mellom hasj og hemningsløshet. Personlighetstrekkene viser seg å være stabile over tid, og opplevelsesjakt og hemningsløshet predikerer framtidig hasjbruk (Pedersen et. al. 1988b, Pedersen et. al. 1989, Pedersen 1991a, 1991b).

Egne verdier og holdninger påvirker også sannsynligheten for rusmiddelmisbruk. Eksempler på dette er at det å være fremmed for de dominerende verdier i samfunnet¹⁰, det å være lite religiøs¹¹, det å ha

---

¹⁰ Jessor & Jessor 1977; Kandel 1982; Penning & Barnes 1982.

¹¹ Jessor et. al. 1980; Kandel 1982.

positive holdninger til narkotikabruk¹² og det å være opprørsk¹³ er positivt forbundet med rusmiddelmissbruk og kriminalitet. Naturligvis viser også positive holdninger til narkotikabruk seg å være høyt korrelert med eget narkotikaforbruk (Kandel et. al. 1978, Krosnick & Judd 1982, Smith & Fogg 1978).

Rusmiddelbruken henger imidlertid også sammen med de gjeldende lover og normer i samfunnet. Undersøkelser har f.eks. vist at alkoholforbruket er relatert til priser (f.eks. i form av avgifter: Levy & Sheflin 1985), aldersgrenser (Cook & Tauchen 1984; Saffer & Grossman 1987) og tilgjengelighet (Gorsuch & Butler 1976; Holder & Blose 1987). Med tilgjengelighet siktes det her både til den fysiske tilgjengelighet, og det Skog (1992) kaller «den kulturelle tilgjengelighet». Med denne betegnelsen siktes det til de kulturelle regler som regulerer bruken av rusmidlene, og til den utbredelse rusmidlene har i befolkningen. Faktorer som påvirker tilgjengeligheten i begge disse betydninger av ordet, påvirker også forbruket av narkotika (Gottfredson 1988; Skog 1992).

Det at narkotika og alkohol stort sett vil behandles under ett i dette kapitlet, innebærer imidlertid ikke at det ikke er forskjeller mellom brukerne av disse stoffene. Alkohol brukes av et flertall av ungdommene mens tunge narkotiske stoffer bare blir brukt av et lite mindretall. Spesielt stor ser forskjellene mellom risikoen for alkoholbruk og narkotika som tas intravenøst ut til å være. Skog (1992) sier det slik:

«Det er derfor ikke tilfeldig hvem som blir sprøytebrukere - problemet rammer ikke blindt. Tvert om er det en meget nær sammenheng mellom ulike typer tilpasningsproblemer i barndom og tidlige ungdomsår og rusmiddelproblemer senere i livet. Dette gjelder for alle rusmidler, inklusive alkohol, men sammenhengen er særlig sterk når det gjelder intravenøs narkotikabruk. Dette er bl.a. klart dokumentert i en svensk studie av Sarnecki (1985), som viser at barn og ungdom med vanskelige oppvekstvilkår, tidlige tilpasningsproblemer i forhold til skole, og tidlig kriminell debut, kan ha opptil 40 prosent sjanse for å utvikle et sprøytemisbruk senere i ungdomstiden, mens det for veltilpassede ungdommer er en risiko på omkring 1 promille. Sarnecki viser dessuten at 2 av 3 sprøytemisbrukere stammer fra en liten og svært belastet undergruppe som bare utgjør 3-4 prosent av ungdomskullene.» (Skog 1992: 51)

---

¹² Kandel et. al. 1978; Krosnick & Judd 1982; Smith & Fogg 1978.

¹³ Bachman et. al. 1981; Kandel 1982.

Norske erfaringer peker i samme retning som Sarneckis funn (Holsten 1983; Stang 1976; Vaglum 1979).

Som nevnt ovenfor er det påvist en sterk sammenheng mellom bruk av lovlige rusmidler, som alkohol, og de illegale rusmidler. Willy Pedersen (1998) har f.eks. funnet at de beste statistiske prediktorene for hasjdebut er bruk av alkohol og tobakk. Det viser seg at de aller fleste som bruker narkotiske stoffer begynte med tobakksrøyking og alkoholdriking, og de røyker og drikker mye mer enn gjennomsnittet av ungdommer. I en undersøkelse av ungdom i Oslo har Pedersen og Bakken (1998) funnet at rusmiddelkarrieren til de aller fleste som bruker såkalte tunge stoffer, følger nokså identiske baner. De begynner med alkohol og sigaretter, og går deretter over til hasj. Siden følger amfetamin, ecstasy og heroin i den rekkefølgen. Dette betyr imidlertid ikke at tobakks- eller hasjrøyking automatisk fører til intravenøs bruk av heroin. De aller fleste som røyker hasj nøyer seg med det. Derimot betyr det at de aller fleste heroinister har begynt med tobakk og alkohol.

En ytterligere risikofaktor er debutalderen, og tidlig debut har vist seg å være svært uheldig, med tanke på risikoen for å utvikle misbruksproblemer (Pape 1997; Kandel 1982; Fleming et. al. 1982). Pedersen beskriver de prosesser som settes i gang ved debuten slik:

«Det *skjer* noe med en, når en debuterer. En endrer seg - i egne og andres øyne. Ved et væpnet ran, eller det å injisere narkotika, vil det at handlingen i det hele tatt finner sted - at en beveger seg over denne alvorlige grenselinjen - være det sentrale. Ved debut på sigaretter eller alkohol, og til dels også hasj, vil det viktigste være at det skjer før det skjer med andre. Det er din relative posisjon i forhold de andre som har konsekvenser for din rolle og selvpåfatning. Igjen: Du blir en av *dem* - som røyker, som drikker, som bruker hasj.» (Pedersen 1998: 43-44)

Sitatet understreker den betydning de sosiale omgivelser har. Rusmiddelbruk og -misbruk utvikles ikke uavhengig av den sosiale kontekst ungdommene befinner seg i, og de som debuterer tidlig har vist seg å være spesielt aktive også når det gjelder annen normbrytende oppførsel. Hos flere går bruk av rusmidler sammen med annen problematferd som vold og kriminalitet. I et forebyggingsperspektiv innebærer dette at man ved å redusere bruken av de legale rusmidler og ved å tilstrebe en utsettelse av debutalderen, kan forvente å redusere både antallet tunge stoffmisbrukere og kriminelle.

Hawkins, Catalano & Miller (1992) oppsummerer sin gjennomgang av litteraturen om rusmiddelmissbruk i fire punkter: For det første viser risikofaktorene seg å være stabile over tid og sted (f.eks. i forskjellige land), trass i varierende verdier og normer.¹⁴ For det andre er ikke risikofaktorer forbeholdt en bestemt arena eller domene. Som vi har sett ovenfor bidrar både forhold ved familien, ved individet selv og ved de samfunnsmessige strukturer (f.eks. lovverket) til å predikere rusmiddelmissbruk. Videre konkluderer de, for det tredje, med at ulike risikofaktorer ser ut til å spille ulik rolle på ulike tidspunkter i oppveksten. For eksempel er ikke dårlige skoleprestasjoner i førsteklasse noen god prediktor for senere rusmiddelmissbruk, mens dårlige skoleprestasjoner i senere klassetrinn er det (Kellam & Brown 1982). Den siste konklusjonen Hawkins og hans medarbeidere trekker er, for det fjerde, at jo flere risikofaktorer man utsettes for, desto større sannsynlighet er det for at man utvikler rusmiddelmissbruk (Bry, McKeon & Pandina 1982; Newcomb et. al. 1986; Newcomb et. al. 1987). Faktorer som påvirker rusmiddelmissbruk er så mange og så sammensatte at de påvirker hverandres effekt. Beskyttende faktorer virker sammen og forsterker hverandre, mens risikofaktorer gjør det motsatte (Brook et. al. 1990).

Hawkins et. al. (*op. cit.*) etterlyser mer eksperimentell forskning om forebygging. Det foreligger omfattende dokumentasjon av hva som samvarierer med rusmiddelmissbruk, og dermed om hva som kan tenkes å være risikofaktorer. Derimot vet vi lite om hvilke av disse risikofaktorene som står i et årsaksforhold til rusmiddelmissbruk, og hvilke av risikofaktorene som ikke gjør det. En del av de statistiske sammenhengene kan f.eks. skyldes andre bakenforliggende faktorer som forårsaker både rusmisbruket og risikofaktoren (spuriøsitet). Dessuten bør det undersøkes hvilke risikofaktorer som kan manipuleres direkte, hvilke som bare kan modereres og hvilke som ikke kan påvirkes i det hele tatt.

Selv om det lar seg påvise klare statistiske sammenhenger mellom ulike risikofaktorer og rusmiddelmissbruk, innebærer ikke det noen nødvendige retningslinjer for det forebyggende arbeidet. Dette er et problem ved all forebygging, og i en diskusjon av forebyggingsbegrepet påpeker f.eks. Reidar Ommundsen at «selv om man kan dokumentere en sammenheng mellom en årsaksfaktor og et helseproblem, er ikke implikasjon for

---

¹⁴ Et forhold som i denne rapporten brukes som argument for en utstrakt bruk av utenlandske studier.

valg av virkemiddel i forebyggingen dermed gitt.» (Ommundsen 1987: 189) Problemer kan være forårsaket av flere ulike faktorer, og forebyggende innsatser kan ha uheldige uintenderte konsekvenser («bivirkninger»), som gjør innsatsen mindre ønskelig.

4.2 Hvordan søkes rusmiddelmissbruk forebygget? Hva ser ut til eller kan tenkes å virke?

Forebygging av rusmiddelmissbruk er i enda sterkere grad enn forebygging av kriminalitet, inspirert av legevitenskapen. Hawkins et. al. (1992) bruker for eksempel gjennomgående betegnelsen «etiologi» (=læren om sykdommers årsaker) når de gjør rede for ulike risikofaktorer i forbindelse med rusmiddelbruk. Et annet eksempel er Helge Waals (1992) bruk av betegnelsen «profylakse» (=beskyttelse mot, forebygging av sykdom), i stedet for «forebygging». I langt større grad enn for kriminelle betraktes alkoholikeren og den narkomane som syke mennesker¹⁵ som trenger behandling, og behandlingstanken har stått sentralt i arbeid rettet mot rusmiddelmissbruk. Slik behandling faller imidlertid ikke inn under denne rapportens tema, og vekten vil i enda sterkere grad enn i forrige kapittel legges på primær- og sekundærforebygging. Tiltak rettet inn mot behandling av tunge narkotikamisbrukere og alkoholister vil dermed ikke behandles her. En begrunnelse for dette er å spare leseren for unødige gjentakelser. De ungdommer tertiærforebyggende tiltak rettes mot, vil være så sterkt belastet av problemer at de oftest også vil være belastet med kriminalitet, og en del tertiærforebyggende tiltak rettet mot denne gruppen ble beskrevet i forrige kapittel. Det er klart at de tiltak av denne typen som ble beskrevet der, som for eksempel Buskerudprosjektet, også vil være av relevans i forbindelse med tertiærforebygging av rusmiddelmissbruk.

Helge Waal (1992) tar til orde for at man isteden for å rette det narkotikaforebyggende arbeidet mot hele ungdomsbefolkningen, heller burde arbeide for at det totale konsum av alkohol og tobakk skal gå ned. Utgangspunkt for dette, er den veldokumenterte sammenhengen mellom totalkonsum og problemkonsum (se ovenfor), og det forhold at de aller fleste senere narkomane begynner med alkohol og sigaretter (Pedersen 1991). Videre begrunnes denne strategien i at de mest risikoutsatte ung-

---

¹⁵ I Anonyme Alkoholikere - bevegelsen har også sykdomsmodellen, som forklaring på misbruk, en helt sentral plass (se f.eks. Pedersen 1998).

dommene utgjør en svært liten gruppe, og at innsats rettet mot alle i begrenset grad vil nå denne gruppen. Samtidig understreker han viktigheten av forebyggende tiltak rettet mot slike spesielt risikoutsatte grupper.

I det forebyggende arbeidet siktes det altså mot å hindre problemer fra å oppstå eller å hindre en negativ videreutvikling av gryende problemer. I forbindelse med rusmiddelbruk er det to måter å gjøre det på. Dersom man betrakter konsum av rusmidler som et hvilket som helst konsum blir det tydelig at dette enten kan gjøres ved en reduksjon av etterspørselen etter rusmidler, eller ved en reduksjon av tilbudet (se Baklien 1992). Reduksjonen av tilbudet kan oppnås ved tiltak som lovforbud, vinmonopol, økte aldersgrenser og økt kontroll, mens tiltak med sikte på å redusere etterspørselen må rette seg mot individene og deres sosiale omgivelser. Her vil begge strategier vurderes.

4.2.1 Tilbudsreduksjon

Som nevnt ovenfor er det liten grunn til å tvile på at tilgjengeligheten av rusmidler vil påvirke misbruket av slike stoffer, og

«forsøk på å forebygge misbruk vil neppe være effektive med mindre man lykkes i å påvirke tilgjengeligheten. Betydningen av den kulturelle tilgjengelighet tilsier som tidligere nevnt at man bør sikte inn tiltakene mot både bruk og misbruk, siden disse fenomenene henger nøye sammen. Tiltak som ensidig rettes mot de mest ekstreme misbrukergruppene, vil neppe være særlig effektive.» (Skog 1992: 148)

Selv om det er sannsynlig at forbudet mot narkotika har begrenset forbruket, er det lite trolig at ytterligere skjerpelser i form av strengere forbud og straffer eller mer kontroll vil være noen effektiv vei å gå i forebyggingssammenheng. For det første er jo de aller fleste rusmidler forbudt i Norge allerede, og store ressurser legges ned på kontroll og overvåking uten at tilbudet ser ut til å bli redusert av den grunn. Sannsynligvis ville forbruket øke hvis man liberaliserte lovgivningen, men mye kan tyde på at lovgivningen er streng nok slik den er i dag (se Skog 1992). I tillegg kommer alle kostnadene forbundet med økt kontroll og straff av overtredere. Det vil si kostnader både i form av store utgifter for samfunnet, og i form av store personlige belastninger for alle som blir utsatt for kontroll og alle de som straffes for overtredelser. Det er altså mye som tyder på at det er lite å hente når det gjelder tiltak rettet mot en *ytterligere reduksjon* av tilbudet av narkotika.

Et forbud mot de rusmidlene som i dag er tillatt vil nok bare ha effekt hvis et slikt forbud har bred oppslutning i folket, og det er lite som tyder på at et forbud mot alkohol ville hatt særlig stor oppslutning. I tillegg kommer en rekke kostnader og praktiske problemer i forbindelse med håndhevingen av et slikt forbud. På alkoholforebyggingens område er det imidlertid mye som tyder på at tiltak med sikte på å redusere tilbudet har noe for seg, for eksempel ved øke prisene gjennom økte avgifter eller ved å redusere antall utesteder med skjenkebevilling, antall utsalgssteder og åpningstider ved etableringer som selger alkohol (Larsen & Nergård 1991, Pape 1996). Slike restriksjoner kan være vanskelige å håndheve,¹⁶ men de ville etter all sannsynlighet redusere totalkonsumet og dermed også antallet misbrukere. Alkoholpolitikken i Norge har vært basert på å begrense tilgjengeligheten av alkohol, og når vi ser hvor lite det drikkes her til lands sammenlignet med de fleste andre europeiske land er det god grunn til å anta at slik politikk har noe for seg (Pape 1997). Det er også mye som tyder på at tiltak med sikte på å redusere tilbudet av alkohol vil være mer virksomme enn tiltak med sikte på å redusere etterspørselen (Pape 1996; Larsen & Nergård 1991).

4.2.2 Etterspørselsreduksjon

Det å bruke rusmidler er et resultat av den enkeltes etterspørsel. Dermed er det grunn til å tro at det kan være mye å hente ved forebyggende tiltak rettet mot en reduksjon av etterspørselen av rusmidler, noe som riktignok også har vist seg å være vanskelig. Det hersker fortsatt ikke noen enighet om hvorfor *Jeppe på berget* drikker. Noen foreslår de sosiale forhold og hans økonomiske situasjon, mens andre vektlegger de vanskelige familieforhold og hans tyranniske hustru. Andre igjen legger vekt på mer individuelle og psykologiske forhold i sine svar på dette spørsmålet. Slik uenighet eller flertydighet, får også konsekvenser i forhold til valg av forebyggingsstrategier. Her vil de forebyggende tiltak deles inn etter hvordan slike spørsmål søkes besvart, og det vil skilles mellom *tiltak rettet mot de sosiale forhold*, *tiltak rettet mot familieforhold* og *tiltak rettet mot individuelle forhold*.

---

¹⁶ Som et eksempel på hvor vanskelig det er å håndheve restriksjoner som f.eks. aldersgrenser for kjøp av alkohol, kan det nevnes at en amerikansk undersøkelse fant at pene mindreårige («physical attractive minors») hadde mindre problemer enn andre med å få kjøpt alkohol (McCall 1997).

De tiltaksformer som her kalles «rettet mot sosiale forhold» tilsvarer de tiltak Stafseng (1978) karakteriserte som «tiltak på samfunnsnivå» og «tiltak på kategorinivå» (jfr. kap. 2). Tiltakene som tar sikte på å endre de grunnleggende sosio-økonomiske forhold i samfunnet som helhet, er på samfunnsnivået, mens tiltak med sikte på styrking av «social bonding» kan sees som tiltak rettet mot kategorinivået. I avsnittet om «tiltak rettet mot familieforhold» vil tiltak rettet mot gruppenivået behandles. Som vi så i kapittel 2 vil det si tiltak rettet mot grupper av mennesker med sosiale relasjoner til hverandre (f.eks. familien). Med «tiltak rettet mot individet» menes de tiltaksformer som er rettet mot individnivået i Stafsengs skjema.

Tiltak rettet mot de sosiale forhold

Tiltak av denne typen har sitt utgangspunkt i forestillingen om at det er sosial nød som skaper rusmiddelmissbruk. Christie og Bruun (1985) tar utgangspunkt i det forhold at de narkomane ofte er tapere i skole og arbeidsliv, og i en tanke om at «vanskeligst å styre er den som intet har å tape» (Christie & Bruun 1985: 182). Dersom man har ambisjoner om å styre etterspørselen etter rusmidler må man i dette perspektivet, gi alle noe de kan miste ved å bruke rusmidler. Avvikets problem blir i denne sammenheng de løst tilknyttedes problem, og Christie og Bruun tar til orde for at vi, for å få bukt med rusmiddelmissbruk, må gjøre noe med fattigdom, arbeidsløshet og andre sosiale problemer. Dette kan oppnås, sier de, ved å styrke («gjenopprette») lokalmiljøene ved å tvinge folk til å bli der. Tiltakene de foreslår er å innføre seksdagers arbeidsuke og kortere ferier, samtidig som antall arbeidstimer per dag reduseres. Videre tar de til orde for å avskaffe «ungdommen» som en sosial kategori utenfor arbeidsmarkedet. Ved å oppgradere alternative former for arbeid og å betale en grunnlønn til alle, vil ungdommene i større grad integreres i samfunnet. Det bør imidlertid her tilføyes at dette ikke er gjennomført i praksis noe sted, og i hvilken grad slike tiltak ville ha de tilsiktede effekter er et åpent spørsmål (jmf. forrige kapittel om forholdet mellom velstand og kriminalitet).

Uten å foreslå like radikale løsninger på problemene bruker flere andre forskere tilsvarende forklaringer av rusmiddelbruk og -missbruk. Hawkins et. al. (1992) trekker f.eks. fram «social bonding» (sosial tilknytning/sosiale bånd) som en svært viktig faktor i forebyggende arbeid. Fire elementer foreslås der som essensielle i forsøk på å redusere

rusmiddelmisbruk: Sterk tilknytning til foreldre¹⁷, forpliktelse overfor skolen¹⁸, jevnlig deltagelse i menighetsarrangementer¹⁹ og oppslutning om de dominerende verdier og normer i samfunnet²⁰. Forebygging må styrke en slik sosial tilknytning ved, for det første, å skape muligheter for barn til å delta i prososiale aktiviteter, for det andre ved å skape de nødvendige ferdigheter for å lykkes i ulike sosiale settinger, og, for det tredje, ved å bygge opp under og gi positive forsterkninger av vellykket engasjement.

Også Ivar Frønes deler Christie og Bruuns grunnleggende antagelse om at den sosiale integrasjonen av de løst tilknyttede må styrkes, hvis hensikten er å redusere rusmiddelbruk og -misbruk:

«Overfor rus, enten det er legalt eller illegalt, er jeg dypt overbevist om at de beste forebyggende tiltak er å sørge for at unge mennesker har et feste, i skole, fritidstiltak, og i familie. Skolen er igjen et sentralt punkt, for unge mennesker i risikozonen er bremsemekanismene som ligger i ulike fritidstiltak essensielle.» (Frønes 1991: 15)

Med et noe annet utgangspunkt åpner også Helge Waal (1992) for slike perspektiver på narkotikaforebygging. I essayet «Å forebygge narkotikamisbruk» understreker han at de grunnleggende livsvilkårene i samfunnet gir samfunnet de rusmiddelproblemer det fortjener, og at det sannsynligvis vil være de forhold som påvirker alminnelig ungdoms liv og generelle levekår som på lang sikt vil ha den sterkeste innflytelsen på narkotikasituasjonen. Han tar imidlertid likevel til orde for en snevrere forståelse av forebygging, fordi de politisk valgene til grunn for slike generelle forhold må ta hensyn til så mange andre områder enn narkotikasituasjonen. De vil videre ha konsekvenser for en rekke andre samfunnsområder. Torild Hammer (1992) tar f.eks. til orde for at en reduksjon i arbeidsløsheten blant ungdom vil kunne forventes å ha implikasjoner for illegal stoffbruk, men dette er ikke den eneste grunnen til at slike tiltak vil være verdifulle. Kan hende er ikke disse implikasjonene en gang de viktigste argumenter for en reduksjon av ungdomsledigheten. Det som omfattes av Waals

---

¹⁷ Brook et. al 1990; Brook et. al. 1986; Hundleby & Mercer 1987; Jessor & Jessor 1977; Norem-Hebeisen et. al. 1984.

¹⁸ Friedman 1983; Johnston, Bachman & O'Malley 1981; Kim 1979; Krohn & Massey 1980.

¹⁹ Schlegel & Sandborn 1979; Wechsler & McFadden 1979.

²⁰ Akers, Krohn, Lanza-Kaduce & Radosevich 1979; Krohn & Massey 1980.

snevrere forståelse av forebyggende tiltak er den typen tiltak som beskrives nedenfor under overskriften «tiltak rettet mot individuelle forhold».

Tiltak rettet mot familieforhold

Som vi har sett ovenfor peker familieforholdene seg ut som en svært viktig faktor i forståelsen av hvem som utvikler misbruksmønstre og hvem som ikke gjør det. De voksne med omsorgs- og oppdrageransvaret spiller ofte en helt avgjørende rolle for barnas framtid, og et gjennomgående trekk ved unge rusmiddelmisbrukere er dårlige familieforhold. Dette kan for eksempel illustreres av Helgelands (1989) understrekning av at den kontinuerlig påvirkning fra stabile voksne ser ut til å være blant de aller viktigste forutsetningene for vellykket forebygging blant spesielt problem-belastet ungdom (se forrige kapittel). Tiltak rettet mot familieforhold utgjør på mange måter, en mellomting mellom tiltak rettet mot sosiale forhold, som ble beskrevet ovenfor, og tiltak rettet mot individuelle forhold, som beskrives nedenfor. Når det omtales under et eget punkt, er det nettopp fordi den har en slik karakter av å være en mellomting.

I forrige kapittel ble to hovedtyper forebyggende tiltak overfor familier beskrevet. *Foreldretrening* som betegner tiltak som gir vanskeligstilte foreldre trening i å forholde seg til sine barn på en konsekvent og omsorgsfull måte, og *Familiestøtte* som betegner en bred innsats av sosial støtte rettet mot vanskeligstilte familier.

Flere tiltak av typen familiestøtte rettet mot svangerskaps- og spedbarnsperioden, har vist gode resultater ved sammenligning av eksperiment og kontrollgruppe. Slike tiltak kan bestå av en rekke forskjellige tiltak som f.eks. helsetjenester, barnepass, sosialstøtte til og sysselsetting av mødre, utdannings-, karriere- og familieplanleggingstjenester og hjemmebesøk av helse- eller sosialarbeidere. Slike tiltak har hatt positive effekter på barnas framtidige rusmiddelbruk, deres skoletilpasning, og forekomsten av barnemishandling og -vanskjøtsel i de familier tiltakene rettes mot (Olds et. al. 1986; Swift 1988; Pierson et. Al. 1983; Seitz et. al. 1985). Satsning rettet mot både de risikoutsatte barna og deres foreldre mens barna er små, reduserer også risikoen for rusmiddelmisbruk betraktelig for risikoutsatt ungdom (Horacek et. al. 1987). Det ovenfor nevnte «The Perry Preschool Project» er et eksempel på et slikt tiltak som har vist gode resultater i USA.

Som vi så i forrige kapittel har også forebyggingsprogrammer som tar sikte på å gi foreldre trening og opplæring, gitt gode resultater for barnas

problematferd og kriminalitet (Patterson et. al. 1982; Tremblay et. al. 1990; Karoly & Rosenthal 1977; Peed et. al. 1977). Lite er imidlertid gjort for å undersøke slike tiltaks forebyggende effekter på rusmiddelmisbruk.

Tiltak rettet mot individuelle forhold

De fleste tiltak som er eksplisitt rettet mot forebygging av rusmiddelmisbruk er i en eller annen forstand rettet mot individet, eller mot forhold som direkte angår den enkelte. Også den typen tiltak som ovenfor ble karakterisert som rettet mot familieforhold, er jo på mange måter rettet mot individet og dets omgivelser. I redegjørelsen for denne typen tiltak vil utgangspunktet være Britt Unni Wilhelmsens (1996) firedeling av forebyggende tiltak i *sosialkognitive-* eller *sosial påvirkningstiltak*, *affektive tiltak*, *alternative tiltak* og *kunnskapsbaserte tiltak*.

Kunnskapsbaserte tiltak

Slike tiltak har som forutsetning at kunnskap om alkoholens skadevirkninger reduserer alkoholbruk. Tankegangen er den samme som den som ligger til grunn for holdningskampanjer rettet mot forebygging av kriminalitet, og en del av de innvendinger som i forrige kapittel ble reist mot slike kampanjer, kan også brukes her. Christie og Bruun (1985) understreker f.eks. at det ungdom trenger er veiledning i sentrale livsspørsmål, og ikke kunnskap og formaninger om ikke å bruke narkotika. Det er ingen dokumentasjon av at økt kunnskap om rusmidlene reduserer tilbøyeligheten til å prøve nye rusmidler (Hansen 1992). Derimot har Marklund (1983) vist det motsatte. Den kunnskap slike kampanjer gir kan derimot gi ungdommen en følelse av mestring og en trygghet i forhold til rusmiddelmisbruk, mens mangel på kunnskap kan skape usikkerhet og forsiktighet i forhold til slike stoffer. Opplysning om farene ved slik bruk er heller ikke særlig effektivt som forebygging, noe f.eks. kampen mot tobakksrøyking har demonstrert.

Et annet problem med slike kampanjer (som bl.a. påpekes av Baklien 1992) er at de, som regel, er rettet mot beslutninger tatt av enkeltindividet. Kampanjene overser dermed at rusbruk oftest er et kollektivt fenomen. Baklien (1992) understreker at kampanjer i media ikke kan endre holdninger, men i beste fall ha håp om å forsterke eksisterende holdninger. Dette fører til at slike kampanjer ikke treffer de som trenger det mest, og evalueringer av holdningskampanjer i media har vist at det som regel er de gruppene som trenger holdningsendringer minst, som kjenner kampanjen

og dens budskap best (Lillefjære 1984). Et tredje problem ved slike kampanjer som påpekes av Schrøder (1992) er at de for å ha noen effekt må skape en form for identifikasjon hos målgruppene. En tiltaksform som av og til benyttes er bruk av kjendiser til å formidle et antirusmiddelbudskap. Dette er ofte kjendiser av den prektigere sorten, som f.eks. skøyteløperen Johan Olav Koss. Slik bruk av kjendiser kan kanskje fungere, men det krever nøye overveielse av graden av overensstemmelse mellom kjendisen og hans image, på den ene siden, og karakteristika ved målgruppen, på den andre. Det er viktig at kjendisen har troverdighet eller såkalt «street credibility» blant budskapets mottakere. Kanskje har valget av kjendiser til slike kampanjer, i for liten grad vært preget av slike overveielser?

Når dette er sagt er det, som nevnt i forrige kapittel, på rusmiddelforebyggingens område at informasjons- og holdningskampanjer har hatt størst suksess. En slik vellykket kampanje er «Aksjon mot russkader» som ble gjennomført i perioden fra 1984 til 1986. Kampanjen var rettet mot gravide kvinner, og besto i kursing av helsepersonell som var i kontakt med gravide. Siktemålet var å opplyse om faremomentene knyttet til alkoholkonsum under svangerskapet. Ihlen, Amundsen & Trønes (1993) fant i en evaluering av prosjektet at det hadde hatt positiv effekt. Alkoholkonsumet blant et representativt utvalg gravide i 1985 var dobbelt så høyt som alkoholkonsumet til et tilsvarende utvalg gravide i 1990. De fant videre en økning i andelen med negative holdninger til drikking under graviditet, både blant kvinner og menn.

En annen holdningskampanje som ser ut til å ha hatt den intenderte effekt er «Aksjon mot ulovlig spritomsetning». Kampanjen ble gjennomført i perioden 1993-1995, og hadde følgende fem målsettinger:

- I. Redusere omfanget av smugling og hjemmebrent
- II. Redusere etterspørselen og forsterke negative holdninger i befolkningen til smugling og hjemmebrenning
- III. Øke fagfolks kunnskap om smugling og hjemmebrenning
- IV. Skape økt forståelse for en helhetlig offentlig innsats for å redusere problemene
- V. Skape økt forståelse og oppslutning om norsk rusmiddelpolitikk (Aas 1996: 20-21)

I følge Aas' (1996) evaluering oppnådde kampanjen fire av disse målene, og hvorvidt mål nummer III var oppnådd viste seg å være vanskelig å vurdere.

Tiltroen til holdningskampanjer bør imidlertid ikke bli for stor. I en diskusjon av effekten av slike kampanjer konkluderer Baklien (1992) med at:

«Det er folks hverdagsliv som betyr noe for deres bruk, både av lovlige og ulovlige stoffer. Hverdagslivet er vanskelig å gjøre noe med gjennom punktinnsetser. [...] Samtidig må vi ikke miste av syne det faktum at de tiltak og beslutninger som trolig har størst innvirkning på folks rusbruk, er de som blir tatt uten tanke på dette problemet. De har å gjøre med folks velferd mer generelt, med arbeid, bolig og fritid.» (Baklien 1992: 268-269)

Alternative tiltak

Denne typen forebyggende tiltak ble i forrige kapittel omtalt under overskriften «fritidsaktiviteter». Tiltaksformen er basert på forestillingen om at lediggang er roten til alt ondt, og på en forestilling om at unge ruser seg fordi de ikke har annet å gjøre. Det forutsettes at deltagelse i oppbyggelige aktiviteter hvor det ikke fokuseres på et formanende «nei til rusgift²¹»-budskap virker holdningsskapende på de unge. Lite tyder imidlertid på at slike tiltak har noen forebyggende effekt (Schaps et. al. 1986), og i følge Wilhelmsen (1996) er det endog registrert negative effekter. I perioder har statlige og kommunale tilskuddsmidler sittet relativt løst overfor foreninger som i søknader om støtte har bakt inn formuleringer om at aktivitetene skulle være forebyggende og rettet mot utsatte grupper (Askheim 1987). Resultater som de referert ovenfor burde føre til større forsiktighet på dette området. For å gjenta poenget til Jon (1997) burde slike foreningers aktiviteter være et mål i seg selv, og eventuelle forebyggende effekter bør ikke sees som annet enn hyggelige tilleggsgevinster.

Willy Pedersen (1993) har i en analyse av foreningers eventuelle forebyggende effekt funnet at organisert ungdom ikke har noe lavere rusmiddelforbruk enn andre. Samtidig finner han at de ulike foreningene

---

²¹ «Rusgift» er en betegnelse som stammer fra avholdsbevegelsen. Undertegnede deltok en gang tidlig på 80-tallet på et «Holdning til rusgiftkurs» i regi av NGU, og et sentralt slagord på kurset var: «Måtehold er drikkepress, skap motkultur: Si nei til rusgift!»

tiltrekker seg nokså ulike ungdomsgrupper. Speidere, organiserte i musikk-livet og i kristenbevegelsen bruker rusmidler sjeldnere enn andre, mens politiske- og miljøorganisasjoner og fritidsklubber rekrutterer ungdom som er nokså utsatte for rusmiddelmisbruk. De politisk- og miljøaktive utsettes for den risiko det representerer å ha foreldre som drikker mer alkohol enn gjennomsnittet og ved å omgås venner med høyt forbruk av rusmidler, mens klubbungdommens foreldre i stor grad tilhører lavere sosialklasser og røyker mer enn andre foreldre, «og de har tung opphopning av samlivs-brudd.» (Pedersen 1993: 210). Ungdommen som rekrutteres til idretten har mindre av de typiske risikofaktorene, men drikker noe mer enn annen ungdom. De som vanker i fritidsklubber røyker mer hasj og tobakk enn andre, mens ungdommer i politiske- og miljøorganisasjoner bruker alkohol og hasj. Den gruppen som i aller størst grad befinner seg i risiko for å utvikle rusmiddelmisbruk ser ut til å være de som faller ut av fritidsklubbene. Det ser altså ut til at fritidsklubbene i større grad enn de andre organisasjonene treffer de mest risikoutsatte ungdommene, og oppfølging av de som dropper ut derfra bør være en viktig jobb for organer som «utekontakten». På bakgrunn av disse resultatene skisserer Pedersen to mulige forebyggende tiltak:

«- en *røykeforebyggende* innsats, koordinert mellom skole og fritidsklubb, som bør starte fra 12-13 års alder. Antakelig vil dette også ha effekter på bruken av *hasj*.

- en innsats for de samme og noe høyere aldersgrupper rettet inn mot *alkohol*, hvor skolen bør koordinere sin innsats med de lokale idrettslagene.» (Pedersen 1993: 214)

For å avslutte denne delen om alternative aktiviteter kan det konkluderes med at slike aktiviteter neppe vil ha spesielt store forebyggende effekter i seg selv, men at de muligens kan virke forebyggende hvis de klarer å knytte til seg spesielt risikoutsatt ungdom. Da kan det forventes at slike organiserte aktiviteter kan styrke de risikoutsatte ungdommenes sosiale tilknytning («social bonding») og på den måten gi dem noe å tape ved å bruke rusmidler.

Stopp dopet - ikke dansinga

Et prosjekt som kombinerer kunnskapsbaserte opplysnings- og holdnings-skapende tiltak med alternative aktiviteter, er prosjektet «Stopp dopet - ikke dansinga». Dette er et tiltak underlagt Oslo kommune ved

Uteseksjonen. Prosjektet er basert på et samarbeid mellom ungdommer i målgruppa og sosialarbeidere, og tar sikte på å drive informasjonsarbeid mot rusmiddelbruk, først og fremst mot bruk sentralstimulerende midler som ecstasy og amfetamin. Metodene er å drive oppsøkende arbeid på såkalte «houseparties», drive opplysningsarbeid på skoler og å organisere en samtalegruppe for ungdom med ecstasysterfaring. Dessuten har «Stopp dopet - ikke dansinga» en gruppe frivillige («partypatroljen») som er med på det oppsøkende arbeidet på «houseparties». I tillegg har prosjektet arrangert ulike kurs (f.eks. DJ. kurs, bølge- og flørtekurs og dansegrupper). Prosjektet har ikke blitt evaluert godt nok til at noen effekt er blitt påvist, og deres metoder har mye til felles med metoder som har vist liten eller ingen forebyggende effekter andre steder. Imidlertid har deres rekruttering av medarbeidere vært banebrytende, og det at de rekrutterer medarbeidere fra målgruppa (som dermed har mer «street credibility» enn vanlige sosialarbeidere), som snakker målgruppas språk og blir lyttet til av de risikoutsatte, gjør at tiltaket ikke vil avskrives her.

Affektive tiltak

Denne typen tiltak forutsetter at rusmiddelbruk skyldes lavt selvbilde og manglende evne til problemløsning og til å ta avgjørelser. Tiltakene prøver derfor å bedre slike ferdigheter og å styrke ungdommens selvbilde. Det fokuseres på å trene opp bredere mestringsferdigheter hos ungdommen, enn evnen til å «si nei til rusgift». I forrige kapittel ble det beskrevet tiltak basert på individuell ferdighetstrening av problembelastet ungdom, som kan sees som en variant av denne typen tiltak. Slike tiltak har vist gode forebyggende resultater med tanke på kriminalitet (Kazdin 1997), men ifølge Wilhelmsen (1996) er det lite som tyder på at slike tiltak har noen forebyggende effekt i forhold til alkoholkonsum (se også Hansen et. al. 1988).

Sosial-kognitive tiltak / sosial påvirkningstiltak

Utgangspunktet for denne typen tiltak er at rusmiddelmissbrukende kamerater er en av de sterkeste prediktorer for eget rusmiddelmissbruk. Det anses derfor som viktig å gjøre noe med slik sosial innflytelse ved å påvirke den unge og dennes sosiale omgivelser (Botvin 1986, Klepp, Halper & Perry 1986). Ofte bruker ungdom rusmidler, som for eksempel alkohol, fordi de tror at andre drikker mer enn de faktisk gjør, fordi de ikke tror seg i stand til å motstå drikkepress, fordi de har positive forventninger til drikking osv.. Forebyggende tiltak rettet mot sosial påvirkning kan oppklare slike

misforståelser, dempe de positive forventningene til alkoholbruk og styrke evnen til å stå i mot drikkepress. Tiltak av denne typen har vist best resultater mot røyking, og et forebyggingsforsøk mot tobakksrøyking i Finland har dokumentert positive effekter. Imidlertid er det ikke dokumentert at slike tiltak har effekt på de mest risikoutsatte ungdommene, og det finske forsøket fant etter 8 år bare synlige effekter blant dem som ikke røyka i utgangspunktet. Dette innebærer at slike tiltak må settes inn tidlig, helst før ungdommen har debutert med rusmidler (se Vartiainen et. al. 1983, 1986; og Vartiainen et. al 1990). Selv om tiltaksformen har vist best resultater i forbindelse med forbygging av tobakk, er resultater av tiltak rettet mot alkohol også lovende (Norman & Turner 1993). I sin gjennomgang av litteraturen om forebygging av alkoholmisbruk fant, som nevnt ovenfor, Foxcroft et. al. (1995) svært få tiltak som hadde noen dokumentert effekt på alkoholkonsumet. Imidlertid var de få tiltak som slapp gjennom nåløyet, tiltak av den typen som beskrives her. I Norge har et slikt tiltak blitt gjennomført i Bergen, med oppløftende resultater.

Dette tiltaket, gjennomført i Bergen i perioden 1991-1994, ble ledet av Britt Unni Wilhelmsen, og hennes doktorgradsavhandling fra 1997 omfatter en evaluering av forsøket. Tiltaket har sitt utgangspunkt i psykologiske teorier om sosial-kognitive prosesser. Teoriene forutsetter at handlinger blir bestemt intensjonalt. Med intensjoner forstås summen av de antatte nytter og kostnader forbundet med handlingen, summen av de oppfattede forventninger og normer i omgivelsene, og ens egen vilje til å etterfølge normer og andres forventninger. Sammen med ens oppfatning av egen kontroll av egen atferd, kan dette bidra til å forklare ungdommens alkoholbruk (Fishbein & Ajzen 1975). En beslektet teori er utviklet av Bandura (1986), og hans utgangspunkt er at ungdom vil være påvirket av andre i sosiale situasjoner de befinner seg i. Ungdommen lærer av egne handlinger, men også av å observere andre. Dermed lærer ungdommene om bestemte handlinger (f.eks. drikking) av andre før de utfører handlingen selv. Forventninger om egen virkningskraft og kontroll («self-efficacy») i situasjoner hvor det drikkes og utøves drikkepress, er også av betydning for eget alkoholforbruk. Videre vil de forventninger man har til resultatet av handlinger være av betydning. Dersom man f.eks. forventer at man ikke vil bli akseptert av sine venner hvis man ikke drikker, vil det øke sannsynligheten for at man velger å drikke. Viktigheten av alkoholforebygging rettet mot slike alkoholforventninger er dokumentert av Schlegel et. al. (1992).

Forventninger til alkohol er altså av stor betydning for oppførselen, og alkoholforventninger predikerer alkoholbruk (Goldman et. al. 1987; Goldman 1989). Alkoholforventninger er ideer om positive virkninger av alkohol (både på oppførsel og følelser (Leigh 1989)), og må forstås som incitament som påvirker barnets vei mot alkoholdebut (Bandura 1977, 1986; Goldman et. al. 1987; Goldman et. al. 1991). Slike forventninger utvikles til stabile forventningsmønstre allerede i tredje klasse (Miller et. al. 1990), men forventningene henger nøyere sammen med eldre ungdommers alkoholbruk enn yngre ungdommers (Goldman et. al. 1987).

Hvilken mening ungdommer tillegger alkohol og drikking er altså av betydning for deres drikkemønster (Berkowitz et. al. 1995). Det er derfor viktig at forebygging søker å endre slike meningsdannende prosesser. Teorien impliserer at dersom forventninger henger sammen med drikking, så vil endringer av disse forventningene i negativ retning redusere motivasjonen for drikking (og dermed virke forebyggende). Et forebyggende tiltak av denne typen bør dermed fokusere på de mulige formidlende mekanismer som kan forklare hvordan familier, venner og kultur kan påvirke framtidig drikking blant ungdommer. Videre bør det undersøkes hvilke forventninger som henger sterkest sammen med alkoholbruk. Slike forventninger ble i Bergen målt ved hjelp av det såkalte «Alcohol Expectancy Questionnaire for Adolescents» (Christiansen, Goldman & inn 1982; Christiansen & Goldman 1983).

Med dette utgangspunktet ble det i Bergen utviklet strategier for å gi de unge ferdigheter i å oppfatte og å motstå sosial innflytelse til å drikke. Det antas at det er lettest å forebygge alkoholbruk før ungdom har begynt å drikke, og tiltaket ble derfor satt inn overfor sjuendeklassinger. I denne aldersgruppen er det ikke så mange som har debutert ennå, og deres forventninger til, og syn på, alkohol er formet av andre (foreldre, eldre søsken, venner osv).

Forbyggingsprogrammet ble gjennomført i skolen, og dets hovedelementer ble av Wilhelmsen (1997: 19) oppsummert i fire punkter. For det første ble elevene delt i grupper og satt til å diskutere og undersøke de lokale tradisjoner for ungdoms alkoholbruk, og konsekvensene av disse tradisjonene. For det andre samlet ungdommene informasjon om normer knyttet til alkohol blant «betydningsfulle andre» (som foreldre og søsken). Dette ble bl. a. gjort for å avsløre forestillingen om at andre drikker mer enn de faktisk gjør. Videre deltok ungdommen i rollespill, i den hensikt å

styrke deres evne til å motstå drikkepress og for å redusere deres forventninger til alkoholbruk. For det fjerde utformet ungdommen et anti-alkohol budskap som de presenterte for yngre ungdommer, og som de formulerte i brev til seg selv med argumentasjon for avholdenhet.

Også i denne typen tiltak anses det som viktig å involvere og engasjere målgruppen for å skape oppslutning om budskapet og sterkere motivasjon. Dette ble i Bergen forsøkt oppnådd ved å aktiviserer elevene gjennom bruk av klassekamerater som gruppeledere. Stor vekt ble lagt på slike «peer opinion leaders», og evalueringen viste at den tiltaksformen hvor denne lederens rolle var nøye spesifisert og strukturert på forhånd, hadde best forebyggingseffekt.

Evalueringen av prosjektet viste at det hadde hatt positive forebyggende resultater, spesielt blant de som ikke hadde debutert med alkohol; et funn som understreker viktigheten av å gjennomføre slike tiltak før ungdommen har debutert. Wilhelmsen konkluderer med at sosiale forhold er av avgjørende betydning for ungdommers omgang med alkohol, og at forebygging derfor må fokusere på sosial-kognitive faktorer. Samtidig understrekes det at det ikke er bare én måte å gjøre dette på.

Prosjektet i Bergen la altså stor vekt på ungdommens sosiale omgivelser, og ungdommen måtte relatere alkoholbruk til arenaer og individer utenfor skolearenaen. I en diskusjon av ulike forebyggende tiltak rettet mot rusmiddelmissbruk understreker Baklien og Døhlie (1992) nettopp slike faktorerens betydning:

«Internasjonal forskning på rusmiddelundervisningen i skolen viser i all hovedsak at det er mulig å gi barn og unge kunnskap om rusmidler og eventuelt utsette debutalderen for enkelte, men det er sjelden at atferden faktisk endres. Kanskje har dette å gjøre med at rusmiddelbruk og rusvaner dannes, utvikles og utspiller seg utenfor skolens arena. [...] Det er vanskelig å gjøre skolens bidrag relevante for den sosiale settingen som rusbruken foregår innenfor. Skal undervisningen bli relevant, må det være denne virkeligheten som trekkes inn i skolens undervisning.» (Baklien & Døhlie 1992: 287)

4.3 Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett at risikofaktorene for utvikling av rusmiddelmissbruk stort sett er de samme som risikofaktorene for kriminalitet. Både vanskelige familieforhold, sosiale problemer, uheldig sosial innflytelse og

individuelle faktorer, gir økt risiko for å utvikle misbruksmønstre. Dette innebærer at de generelle konklusjoner om kriminalitetsforebyggende tiltak som ble gjort i forrige kapittel, stort sett også vil gjelde for forebyggende tiltak rettet mot rusmiddelmisbruk. Også innenfor forebygging av rusmiddelmisbruk ser det ut til at det er de intensive tiltak av en viss varighet som ser ut til å ha den beste effekten, mens kortvarige tiltak rettet mot en enkelt risikofaktor ser ut å være mindre effektive. Det er også av avgjørende betydning at de forebyggende tiltak settes inn så tidlig som mulig overfor risikoutsatte ungdommer. Videre ser det ut til at tiltak rettet mot uheldige familieforhold vil ha gode forebyggende effekter. I tillegg har kognitive treningsprogrammer vist gode resultater i alkoholforebyggingen. Prosjektet «Unge og rusmidler» gjennomført i Bergen, basert på kognitive teorier om sosial påvirkning, er et lovende prosjekt som med hell kunne vært prøvd ut andre steder. Spesielt interessant hadde et slikt prosjekt, gjennomført et annet sted med andre involverte, vært dersom det kunne bli evaluert på en skikkelig måte. På den måten ville resultatene fra undersøkelsen i Bergen få et sammenligningsgrunnlag, som kunne bidra til en økning av våre relativt begrensede kunnskaper om forebygging av alkoholisbruk.

I likhet med forebygging av kriminalitet ser det heller ikke ut til at opplysnings- og holdningskampanjer, eller alternative, oppbyggelige aktiviteter har særlig stor effekt når det gjelder rusforebygging. Slike tiltak har problemer med å nå dem som trenger det mest, og har små muligheter til å endre faktisk oppførsel. Det aktivitetstilbudet som ser ut til å nå flest ungdommer i risikozonen er fritidsklubber, men det er ikke registrert noen forebyggende effekter. Dette betyr imidlertid verken at slike forebyggende effekter ikke finnes, eller at slike aktivitetstilbud til ungdom ikke kan være av stor verdi selv om de ikke skulle ha noen forebyggende effekt. Tiltak rettet mot ungdom bør vel være noe mer enn forebygging av problemer?

Et særtrekk ved rusmidler sammenlignet med kriminalitet, og som kan tenkes å vanskeliggjøre forebygging av rusmiddelmisbruk, er at bruk av enkelte rusmidler er tillatt. En viss bruk av alkohol er i de fleste kretser akseptabelt, mens misbruk og alkoholisme er uakseptabelt og skambelagt. Samtidig er det slik at forskjellen mellom brukere og misbrukere ikke er to distinkt atskilte grupper, men at det derimot er nokså glidende overganger mellom de to kategoriene (Pedersen 1998). I tillegg har rusmiddelbruken en mye tydeligere søt og lys side, enn kriminalitet og annen problematferd. Dessuten gjør den nære sammenhengen mellom totalkonsumet i

befolkningen og antallet misbrukere, at forebyggingen ofte med størst hell bør ta sikte på å redusere totalkonsumet. Ett annet argument for en slik strategi er det faktum at de aller fleste som begynner med de forbudte rusmidler først har brukt de tillatte rusmidlene alkohol og tobakk. Disse to forhold peker i retning av forebyggende strategier som tar sikte på å redusere røykingen og drikkingen hos folk flest, som ikke er misbrukere. Forhold som disse viser at forebyggere av rusmiddelbruk står overfor en vanskelig oppgave. De står i langt større grad enn forebyggere av kriminalitet i fare for å bli beskyldt for å være moralister, mørkemenn, gledesdreperer eller lignende, og dermed for å bli møtt med døde ører for det budskap de har. Her står alkoholforebyggingen overfor viktige utfordringer.

I diskusjoner av forebyggende arbeid blant ungdom er det lett å miste av syne at ungdommen er del av storsamfunnet, og at mange av de faktorene som i sterkeste grad påvirker ungdommens situasjon (inkludert rusmiddelbruken) bestemmes av forhold langt unna ungdommens lokalmiljø.

«Samtidig er det viktig å huske at mange av ungdommens problemer i dag ikke oppstår og ikke løses i nærmiljøet. Både arbeidsløshet, marginalisering og framtidspessimisme er resultater av politiske prioriteringer på et høyere nivå.» (Askheim 1992: 313)

5 *Voldsforebygging*

Melossi (1994) understreker at det er av avgjørende betydning for forståelsen av atferdsavvik som vold, rusmiddelmissbruk og kriminalitet, at man ser fenomenene i sammenheng med den sosiale helheten de er del av. Såvel forekomsten av vold, som hva som forstås med begrepet, varierer fra sted til sted og fra en historisk tid til en annen. Mye tyder altså på at volden ikke bare er en mørk side ved menneskets natur, men at et samfunns voldsmønstre i stor grad er kulturelt bestemt. Volden kan med andre ord ikke forstås uavhengig av sin historiske og sosiale sammenheng.

Definisjonene av begrepet varierer altså betraktelig; noen vil inkludere verbal aggressivitet og ekstrem konkurranseorientering (competitiveness) o.l., mens andre forbeholder voldsbegrepet for de mest alvorlige handlingene som voldtekt, ran, slåssing, overfall og legemsbeskadigelse (se f.eks. Bastian & Taylor 1991; Alexander & Curtis 1995; Dusenbury et al. 1997). Mats Franzén sier følgende om fenomenet «vold»:

«Våld är ett sällsynt amorft fenomen [...]. Som Paul Hugger påpekar är våld inte bara inneboende i varje samhälle utan samtidigt kulturspecifikt. Inte nog med det: hur en våldshandling uppfattas beror på om den betraktas med förövarens, vittnets eller offrets ögon. Exempelvis är det vanligt att illegitimt våld av förövaren rättfärdigas med argument som lägger skulden på offret. Eller att förövaren inte alls uppfattar det som våld.» (Franzén 1997: 41)

Per Nørbeck konsentrerer seg om de fysiske former for vold, som han definerer som «enhver bruk av fysisk makt som tvinger et menneske til å gjøre noe mot sin vilje, eller hindrer det i å utføre sin vilje» (Nørbeck 1993: 4).

Også historisk har forståelsen av vold variert. Erling Sandmo (1997) påpeker f.eks. at verken «vold» eller noe lignende ord brukes i Kong Christian den Fjerdes Norske Lov (av 1604). Loven inneholder paragrafer som regulerer slåsskamper, biting, lemlestelse osv., men ingen generelle formuleringer som regulerer vold som sådan, og lovteksten uttrykker ingen generell holdning til vold som et abstrakt, generelt fenomen. Heller ikke i Kong Christian den Femtes Norske Lov (av 1687) er det noe slikt generelt begrep for det vi i dag karakteriserer som vold. Betegnelsen «vold» blir brukt i denne lovteksten, men da bare i den gamle betydningen å ha herredømme eller kontroll over eiendom («å ha noe eller noen i sin vold»).

Forekomst

Selv om den registrerte forekomsten av vold og kriminalitet er firedoblet i de fleste europeiske land i løpet av de siste 20 årene (Hydle 1995, Smith 1995), så er det mye som tyder på at vold var et vanligere fenomen for 400 år siden enn den er i dag (Sandmo 1997). Imidlertid er våre oppfatninger av vold annerledes i dag, og den voldsforekomsten vi har i dag kan skape vel så mye frykt og problemer som volden gjorde den gang. Dessuten er ikke det at forholdene har vært enda verre før, noe argument mot å betrakte noe som et problem.

Ungdom ser ut til å være en aldersgruppe spesielt utsatt for vold. Leif Petter Olausen (1982) fant at hver fjerde i alderen 15-19 år hadde blitt utsatt for trusler om vold i løpet av en toårsperiode, og at risikoen avtok ettersom man ble eldre. I de siste årene har det stadig kommet fram påstander i media både om en radikal økning av voldsforekomsten, og om en tendens til at voldsbruken blir råere og mer ubarmhjertig. Dessuten blir det hevdet at vold rettet mot tilfeldig forbipasserende, såkalt blind vold, har blitt vanlig. Antallet straffereaksjoner mot legemsvold tyder på at voldsbruk har blitt mer utbredt, og det økte dramatisk på første halvdel av 90-tallet, spesielt blant voksne over 20 år (*Kriminalstatistikk 1994. Straffereaksjoner og fengslinger*). Dette kan bety en like radikal økning i den faktiske voldsutbredelsen, men det kan imidlertid også være et utslag av endrede rutiner hos politi- og påtalemyndighet. Slik statistikk sier heller ikke noe om hvor rå eller ondskapsfull volden er.

Media påvirker våre oppfatninger om og av vold. En undersøkelse av Felipe Estrada illustrerer dette. Han studerte den svenske dagspressens behandling av ungdomsproblemer i perioden fra 1950-1994, og fant at problembildet av ungdom hadde gått fra tyveri til vold i løpet av perioden. Undersøkelsen tok opp moralsk panikk i media i forhold til fenomenet «ungdomsvold». I 1986 så man i svensk massemedia en radikal økning i oppmerksomheten rettet mot ungdomsvolden som et nytt og økende samfunnsproblem. Verken kriminalstatistikken eller offerundersøkelser viste imidlertid noen tilsvarende økning i forekomsten av vold på det tidspunktet.

Også i Norge opplever vi fra tid til annen at bekymringen for ungdomsvolden blusser opp. Særlig i forbindelse med enkelttilfeller av grov, blind vold. Første halvdel av 1998 opplevde vi en slik oppblussing av bekymringen for ungdomsvolden to ganger. Først i forbindelse med en

forskningsrapport om voldsgjenger i Oslo utarbeidet ved Norsk institutt for by- og regionsforskning (NIBR). Deretter i forbindelse med et tilfelle av blind vold som endte med tragedie; en 16 år gammel gutt tok livet av en tilfeldig forbigående som forsøkte å forhindre et slagsmål. I kjølvannet av debatten som oppstod etter denne saken, oppnevnte regjeringen et hurtigarbeidende statsrådsutvalg for å kartlegge virkemidler og foreslå tiltak mot den økte bruken av rå vold. Dette er naturligvis viktige spørsmål, og gatevolden *utgjør* et problem. Samtidig er ikke gatene de mest voldsutsatte stedene mennesker ferdes. Av alle politianmeldelsene av vold, utgjør ikke gatevolden mer enn 12%, mens den anmeldte volden i hjemmene utgjorde 29%. Dessuten er mørketallene etter all sannsynlighet betydelig høyere hva hjemmevolden angår, og årsakene til gatevolden er ofte å finne helt andre steder enn på gata. Også Pape og Pedersen (1997) bekrefter at den blinde gatevolden er sjelden.²² Imidlertid er det gatevolden som er mest synlig, og kanskje også den formen for vold det er lettest å gjøre noe med ved hjelp av tradisjonelle virkemidler som mer politi i gatene, mer overvåkning osv..

Den mediapresentasjon og de reaksjoner rapporten fra NIBR (Lien & Haaland 1998) fikk, var interessante i lys av Estradas undersøkelse. Rapporten var en undersøkelse av 85 av de tyngst voldsbelastede klientene til organisasjonen «Ungdom mot vold», altså en svært spesiell og lite representativ ungdomsgruppe. Allikevel ble undersøkelsens resultater presentert i media som om de gjaldt ungdom flest. I Dagbladet den 22. april, da rapporten ble lagt fram, kunne man for eksempel lese at «60 prosent av tenåringene går rundt med våpen». Noe som kunne gi en litt uoppmerksom leser (eller en som nøyde seg med å lese overskriftene og ingressen), inntrykk av at dette gjaldt alle tenåringer. Beskrivelsen av denne lille, særegne gruppen gir selvsagt grunn til bekymring, men det å gi inntrykk av at over halvparten av Oslos ungdommer går med våpen, og når Barne- og familieministeren uttaler at hun er vettskremt, antar problemene større proporsjoner i folks bevissthet enn de faktisk har. Andre undersøkelser (f.eks. Bakken 1998) viser at Oslos ungdommer i det store og hele er både lovlydige og veltilpassede.

---

²² I Pape og Pedersens undersøkelse går det også fram at det er store kjønnsforskjeller: blant gutter er egen voldelighet den sterkeste prediktor for å være utsatt for vold, mens det for jenter er tidligere voldsofferopplevelser.

Slike oppslag og tilløp til moralske panikker øker imidlertid viljen til å støtte forebyggende arbeid, og Barne- og familieministeren gikk samtidig med at NIBR-rapporten ble lagt fram ut med melding om at det skulle bevilges 10,5 millioner kroner til ungdomstiltak i Oslo. Spesielt prioritert ble tiltak rettet mot vold og rasisme.

Seksualisert vold

En form for vold som man for alvor har fått øynene opp for i løpet av de siste tiår er den seksualiserte volden. Spesielt stor oppmerksomhet har det vært omkring fenomenet i USA, hvor f.eks. høyesterett i sommer (1998) ga medhold til en jente som gikk til sak mot skolen sin p.g.a. seksuell trakassering fra klassekamerater. Også i Norge er oppmerksomheten omkring slike problemer økende, og våren 1998 ble det f.eks. lansert et forslag om at alle universitetets ansatte skulle skrive under en kontrakt som bl. a. skulle forhindre seksuell trakassering av studenter.

I en undersøkelse som har fulgt et representativt utvalg av ungdommer i Oslo og Akershus over lengre tid, fant Pedersen og Skrondal (1996) at 17% av jentene hadde blitt utsatt for seksuelle overgrep (7% i barndommen, 6% i tidlig ungdom (13-16 år) og 4% i senere ungdom (17-19 år). 1% av guttene rapporterte det samme. Undersøkelsen viste videre at jenter som hadde blitt misbrukt i barndommen rapporterte høyere alkoholkonsum i midten av tenårene og forskjellene når det gjaldt alkoholrelaterte problemer var dramatiske. Overgrepene rettet mot barn ble stort sett begått av omsorgspersoner (fedre, stefedre, eller mannlige slektninger), mens det var jevnaldrende gutter som sto bak overgrepene som fant sted i tenårene.

Utbredelse i Oslo og Akershus

Som nevnt ovenfor har UNGforsk/NOVA gjennomført spørreskjemaundersøkelser i Oslo og i de fem Akershuskommunene Asker, Bærum, Lørenskog, Nesodden og Skedsmo. I spørreskjemaene som ble brukt i disse undersøkelsene inngikk spørsmål om hvor ofte ungdommen hadde vært involvert i ulike problematferdskategorier i løpet av det siste året (de siste tolv måneder). Blant annet ble de spurt om hvor ofte de hadde vært involvert i slåsskamp med våpen (f.eks. kniv). I tabellen nedenfor går det fram hvor mange i de ulike kommunene som oppgir at de har vært involvert i en slik slåsskamp minst en gang i løpet av det siste året.

Prosentandelen som har vært i slåsskamp med våpen i løpet av det siste året etter klassetrinn i fem Akershuskommuner og Oslo:

	Asker	Bærum	Lørenskog	Nesodden	Skedsmo	Oslo
Tidspunkt	1996	1996	1997	1996	1997	1996
8.klasse	2	5	3	2	-	-
9. klasse	5	2	7	4	9	5
10. klasse	3	5	7	6	9	5
Grunnkurs	-	-	7	5	-	5
VK I	2	3	-	2	-	-
	N=1030	N=1933	N=1050	N=715	N=646	N=11207

Mens rusmiddelbruken så ut til å være størst i den delen av Akershus som ligger vest for Oslo (i Asker og Bærum) er det kommunene nord for Oslo (på Romerike) som utmerker seg når det gjelder vold. Spesielt i Skedsmo ser det ut til å være utbredt. I likhet med forekomsten av kriminalitet er det store kjønnsforskjeller i alle seks kommunene, og det er spesielt guttene i Skedsmo som er mye involvert i slåsskamper med våpen (15%). I de seks kommunene varierer forholdet mellom andelen gutter og andelen jenter fra drøyt 3 til 1 i Lørenskog (drøyt tre ganger så mange gutter involvert i slike slåsskamper) til snaut 6 til 1 i Skedsmo. Gutter i Skedsmo kommune ser altså ut til å være en aktuell målgruppe for voldsforebyggende tiltak.

5.1 Hva kjennetegner voldsmenn og voldsofre?

I motsetning til rusmiddelbruk, er all alvorlig vold forbudt ved norsk lov, noe som gjør likheten med kriminalitet og risikofaktorer forbundet med kriminalitet svært stor. Risikofaktorene og de sentrale kjennetegn ved voldsutøvere er altså i stor grad de samme som ble beskrevet i kapittel 3 om kriminalitet. For eksempel ligger antisosialitet også til grunn for teorier om voldsutøvelse.

I likhet med forskning om kriminalitet og rusmiddelbruk, er mye av den tilgjengelige forskningen om risikofaktorer og forebygging av vold, gjennomført i USA. Landet har den høyeste voldsraten i verden (Dusenbury et. al. 1997), og er derfor kan hende ikke det beste sammenligningsgrunnlag for norske forhold. Imidlertid har tidligere forskning vist at det er stor overensstemmelse mellom de risikofaktorer som har pekt seg ut i forskjellige land. Det vil derfor også i dette kapitlet bli referert til flere

amerikanske undersøkelser, og leseren oppfordres til å ta slike forskjeller i betraktning når resultatene skal vurderes. Her vil det først gjøres rede for de viktigste risikofaktorene, og deretter vil ulike forebyggende tiltak presenteres.

5.1.1 Sosiale forhold

Også voldsutøvelse er langt mer utbredt blant menn enn blant kvinner, vanligst i byene og vanligere blant ugifte enn gifte (Olausen 1982). Det at byene utgjør de største risikozonene (Hydle 1995), har fått flere til å foreslå at det er urbanitet som sådan som fører til økt utbredelse av vold (Wickström 1991). Tanken er da at urbanisering reduserer sosial kontroll, og denne reduksjonen fører, sammen med økte kriminalitetsrater, til at stadig flere blir motivert til å begå kriminalitet og vold. Imidlertid er det ikke sikkert at dette er noen god beskrivelse av årsakene til høyere volds- og kriminalitetsforekomst i byene. I følge Mats Franzén (1997) er det ikke nødvendigvis slik at en anonym tilværelse blant fremmede innebærer frihet fra sosial kontroll, og bedre anledning til å utøve kriminalitet og vold. Han understreker at det er fullt ut tenkelig at fremmede kontrollerer fremmede (med heis som eksempel (se ovenfor)), og hevder at det ikke er noen grunn til å tro at byen øker mulighetene til kriminalitet (tetthet kan f.eks. tenkes å øke den sosiale kontrollen). En grunn til at vold er mer utbredt i byene kan kanskje være det større antallet innbyggere. Det står rett og slett flere «lagelig til for hogg»?

Den empiriske sammenhengen mellom høy grad av urbanitet og høy grad av vold og kriminalitet kan godt skyldes andre faktorer enn byen i seg selv. For eksempel kan det også skyldes den opphopningen av andre risikofaktorer som ofte gjør seg gjeldende i byområder. Sosial elendighet for eksempel i form av fattigdom (Garbarino & Kostelny 1997; Jenkins & Bell 1997; Golding 1995) og arbeidsløshet, både blant foreldre og unge (Jenkins & Bell 1997; Hydle 1995) er risikofaktorer i forhold til å utvikle voldelig oppførsel, og slike risikofaktorer har en tendens til å hope seg opp i deler av de store byene. Imidlertid bør det vel tilføyes at den sosiale elendigheten nok er verre i mange andre land, som f.eks. USA (hvor flere av de refererte undersøkelsene er gjennomført). Hvorvidt fattigdom utgjør noen risikofaktor for voldsutøvelse her til lands er usikkert.

En betydelig internasjonal forskningslitteratur har dokumentert tendenser til at nabolag som er spesielt tungt belastet av slike risikofaktorer

også har langt høyere forekomster av vold²³. Dette kan knyttes til opplevelse av kontroll over eget liv, og Mirowsky og Ross konkluderer med at: «undersøkelser finner seks vesentlige sosiodemografiske korrelater til avmakt og tro på eksternt kontroll: generell sosioøkonomisk status, utdanning, yrke, avbrudd i ansettelsesforhold og arbeidsledighet, kjønn og minoritetsstatus.» (Mirowsky & Ross, 1989: 133 (min oversettelse)). I nabolag hvor slike faktorer er utbredt vil ofte også vold være spesielt utbredt. En annen risikofaktor forbundet med slike vanskeligstilte deler av byen er den økte risikoen for å havne i «dårlig selskap», og Nørbeck (1993) trekker fram gutter i rus- og kriminalitetsbelastede miljøer som spesielt risikoutsatte for vold (både egen og andres).

For å løse voldsproblemet må vi endre vår kultur, sier Bruce Perry (1997: 144), og understreker dermed de store samfunnsmessige og kulturelle strukturers betydning for utviklingen av voldelige atferdsmønstre. Ida Hydle (1995) nevner kriminalitetsutviklingen i Storbritannia i Margaret Thatchers regjeringstid, som et eksempel på betydningen av de samfunnsmessige forholdets betydning for forekomsten av vold og andre former for kriminalitet. Landet gikk i den perioden fra å være et lavkriminalitetsland til det motsatte. Grunnen anses å være direkte relatert til kutt i velferdsgoder som subsidierte boliger, tiltak for barn og unge osv. I USA skjedde en tilsvarende forverring under Reagan: nedgangen i antall offentlige boliger til fattige var i hans regjeringstid like stor som oppgangen i antall fengselsplasser (ca. 100000 nye fengselsplasser pr. år). I internasjonalt forebyggingsarbeid går det igjen at generelle velferdstiltak for barn og unge, er det som i størst grad virker forebyggende.

5.1.2 Annen problematferd

Som vi har sett ovenfor henger de ulike problematferdskategoriene sammen. Dette gjelder også vold. Det er som regel en sterk sammenheng mellom det å være offer for vold og annen kriminalitet, og det å selv være kriminell og voldelig (Pape & Pedersen 1997; Pape & Pedersen 1998; Baron 1997; Golding 1995). Videre er «ung», «arbeidsløs», «enslig» og

---

²³ Se f.eks. Harries (1993); Aneshensel (1992); Ratner (1992); Pappas et. al. (1993); Mulroy & Lane (1992); Rose & McClain (1990); Linsky & Straus (1986); Dusenbury et. al. (1997).

«mann» typiske karakteristika ved både voldsutøvere²⁴ og voldsoffer²⁵. Slike forhold har fått enkelte til å hevde at «offer» og «gjerningsmann» ikke er gjensidig ekskluderende kategorier, og at man kan være begge deler (Pape & Pedersen *op. cit.*; Kennedy & Baron 1993; Lauritsen et. al. 1991; Sampson & Lauritsen 1990).

Videre henger både det å utøve vold og det å bli utsatt for vold sammen med rusmiddelbruk. Leif Petter Olausen viste i en studie fra 1995 at de som ofte drikker seg fulle er omtrent dobbelt så utsatt for vold eller trusler om vold, som de som aldri drikker seg fulle. I en undersøkelse gjennomført av Willy Pedersen (1998) viste de typiske voldsopfrene seg å være: ensomme menn, som opplevde seg selv som maskuline, og som brukte hasj og hadde et problemfylt forhold til alkohol. Også undersøkelser i utlandet har funnet at voldsutøvere drikker mer enn andre (Grufman & Berg-Kelly 1997; Golding 1995).

Når det gjelder den seksualiserte volden mot mindreårige har man også sett tydelige mønstre: Undersøkelser viser at gutter som har blitt utsatt for seksuelle overgrep står i fare for selv å bli gjerningsmenn, mens kvinner som har vært utsatt for mishandling og overgrep ofte blir utsatt for det samme på nytt (Hydle 1995; Briere & Runtz 1987).

5.1.3 Å være vitne til vold i virkeligheten og i bildemediene.

I deler av USA har store andeler av barna vært vitne til grov vold (skytte-episoder, knivstikking o.l.). Det å være vitne til vold gjør sterkt inntrykk på barn, og flere studier har sett at barn som opplever slike traumer kan forandres både psykososialt, moralsk, kognitivt og personlighetsmessig. For ungdommer fører slike erfaringer ofte til utagering og selvdestruktiv atferd som stoffmisbruk, kriminalitet, promiskuøsitet og andre aggressive handlinger. De blir ofte voldelige selv, og gjør det dårligere på skolen (Jenkins & Bell 1997). Å være vitne til vold og å bli utsatt for vold er naturligvis ikke den eneste forklaringen på voldelig atferd, men det kan ofte føre de unge inn i onde sirkler hvor vold blir stadig vanligere. Viktig i forståelsen av hvor alvorlige virkninger det å være vitne til vold kan ha, er fysisk nærhet til dåden (jo nærmere jo mer traumatisk) og hvilken relasjon vitnet har til offeret (jo nærmere jo mer traumatisk). Videre ser det ut til at gutter

---

²⁴ Hindelang et. al. (1978) og Sampson & Lauritsen (1990).

²⁵ Kennedy & Ford (1990a, 1990b).

og jenter reagerer forskjellig på slike opplevelser. Jenter får internaliserende problemer, mens guttenes problemer er mer eksternaliserende (*op. cit.*).

Et beslektet fenomen som er mindre alvorlig og langt mindre traumatiserende, er vold i bildemediene. Det blir imidlertid ofte hevdet at også det å være vitne til vold f.eks. på fjernsynet også øker tilbøyeligheten til å ty til vold selv. Fra tid til annen dukker det også opp historier i media som tilsynelatende bekrefter slike påstander. For ca. ti år siden ble en ungdomsskoleelev i Ski utsatt for den samme behandling som deltagerne i fribrytningsshowene på fjernsynet blir (*All Star Wrestling*). Gutten tålte denne behandlingen langt dårligere enn deltagerne på fjernsynet og måtte få sykehusbehandling. Noen år senere gikk det enda verre med en liten jente i Trondheim som døde etter å ha blitt utsatt for handlinger inspirert av tv-serien «*Power Rangers*». Slike enkeltepisoder viser egentlig ingen årsaks-sammenheng, og det kan hende de involverte ungdommene ville ha brukt vold uansett. Imidlertid skaper slike hendelser het debatt, og tv-kanalen som hadde sendt «*power rangers*» tok den av sendeplanen.

Det er uklart i hvilken grad voldsskildringer på fjernsynet fører til voldsbruk, og hvis man skulle finne en økning i både frekvensen av voldelige innslag på fjernsynet og forekomsten av vold i samfunnet kan det tenkes at begge deler skyldes andre bakenforliggende forhold. Pape et. al. (1998) slår f.eks. fast at det er usikkert hvilken effekt volden i bildemediene har på den faktiske voldsbruken, men at denne påvirkningen uansett er mindre viktig enn risikofaktorer knyttet til familie- og sosiale forhold. De gjennomførte en undersøkelse som viste at over halvparten av guttene og hver tredje jente ser voldsscener daglig på tv eller film. Jo hyppigere de unge er eksponert for medie vold, desto oftere har de selv utøvet vold, hærverk og andre former for antisosial oppførsel. Imidlertid er det altså høyst usikkert hvorvidt dette er et årsaksforhold. Mye tyder på at det for de fleste velfungerende barn og unge ikke er noen slik årsaks-sammenheng. Derimot kan det se ut til at medie vold kan forsterke atferdsproblemer for de som allerede viser høy aggressivitet og annen problemoppførsel (von Feilitzen 1989).

Også internasjonalt har slike problemstillinger blitt reist, og de fleste undersøkelser finner statistiske korrelasjoner mellom bruk av tv-vold og aggressiv atferd (Murray 1997; Walker & Morley 1991; Sheehan 1983), og i følge John P. Murray (1997) viser også eksperimentelle forskningsdesign

sammenhenger som antyder et årsaksforhold. Han tenker seg dette eventuelle årsaksforholdet som tre ulike påvirkningsmåter: For det første tenker han seg at det kan være direkte effekter i den forstand at barn og voksne som ser mye vold på tv blir mer aggressive og utvikler mer positive holdninger og verdier til bruk av aggresjon i konfliktløsning. En annen mulig påvirkningsmåte er det Murray kaller «desensitering». En slik påvirkning innebærer at mye tv-vold gjør barn mindre sensitive overfor vold og mindre sensitive overfor andres smerte og lidelse. Resultatet blir at ungdommen blir mer tolerante eller likegyldige overfor vold. Den tredje mulige påvirkningsmåten kaller Murray *The mean world syndrome*. Dette består i at det å bli utsatt for mye tv-vold kan føre til at folk begynner å tro at verden er like ond og voldelig som tv framstiller den, noe som i sin tur fører til at man betrakter verden som et ondt og utrygt sted.

5.1.4 Familieforhold

Som vi så i kapittel 3, er dårlige familieforhold svært avgjørende med tanke på utvikling av antisosiale atferdsmønstre. Videre er det allerede nevnt at antisosialitet er et sentralt begrep i forståelsen av voldelig oppførsel. Til sammen innebærer disse forholdene at dårlige familieforhold, via utviklingen av antisosiale atferdsmønstre, øker tendensene til voldelig oppførsel. Forskningen på feltet peker da også i denne retning. Mishandling som barn fører ofte til at man blir utøver av vold som voksen (Nørbeck 1993). Dette fenomenet, at man lærer å være voldelig av å bli utsatt for vold selv, kaller Russel og Beigel (1990) «intergenerational transmission of violence». Ida Hyde som er opptatt av det samme, sier det slik:

«Det er i hjemmene de fleste overgrepene skjer, enten det dreier seg om seksuelle overgrep, mishandling, fysisk vold eller psykisk trakassering. Og det er der mønstrene for voldelig atferd grunnlegges og aggressiv holdning og atferd utvikles.» (Hyde 1995: 52)

Konflikter mellom foreldrene peker seg også ut som svært uheldig med tanke på utviklingen av voldelige tendenser. Som vi så ovenfor er det å være vitne til vold (og spesielt vold rettet mot en som står en nær) en risikofaktor med tanke på utvikling av voldelige atferdsmønstre. Vold og konflikter mellom foreldrene viser seg da også å være noe svært mange senere voldsutøvere har felles (Nørbeck 1993; Garbarino & Kostelny 1997; Stevens 1997; Loeber & Dishion 1984; Golding 1995).

Videre går uheldige egenskaper ved foreldrene og foreldre med svakt utviklede sosiale ferdigheter, igjen. For eksempel blir barn av foreldre som er ute av stand til å skjøtte sin foreldregjerning (p.g.a. faktorer som stoffmisbruk, depresjoner o.l.), ofte voldelige selv (Garbarino & Kostelny 1997). Det samme ser ut til å gjelde barn av foreldre med svake sosiale ferdigheter og oppdragelsesstiler preget av mangelfull eller inkonsistent grensesetting og avvissning (Stevens 1997; Loeber & Dishion 1984).

5.1.5 Individuelle risikofaktorer.

Ovenfor har vi sett at de risikofaktorer som beskrives også kan føre til psykiske problemer og personlighets- og atferdsforstyrrelser. I følge Per Nørbeck (1993) kan alle faktorer som øker risikoen for psykiske problemer, også føre til at man blir voldelig. Det å bruke vold kan forstås som mannlige forsøk på å mestre avmaktsopplevelser.

Avmaktsfølelsen kan bunne i mange forhold. Som vi så ovenfor pekte Mirowsky og Ross (1989) på sosiale og økonomiske forhold som utdanning, yrke og arbeidsløshet, som eksempler på slike avmaktskapende forhold. Voldelige barn ser dessuten ut til å ha større forekomst av psykosomatiske problemer og dårligere helse enn mer fredsommelige barn (Grufman & Berg-Kelly 1997), og i en undersøkelse av Golding (1995) skåret de mest voldelige høyere på håpløshet, depresjon og lavere på en «mening med livet skåre». Antisosiale trekk er fremtredende hos de mest voldelige (Loeber & Dishion 1984; Dusenbury et. al. 1997), og Bjørn Otto Meyer (1993) framhever manglende evne til empati som et framtredende karakteristika ved sine voldelige klienter:

«Mange av problemene og årsakene går på bl. a. manglende forståelse og erkjennelse av andre personers følelser. De skjønner ikke hva de utsetter andre for.» (Meyer 1993: 16)

5.2 Hvordan søkes vold forbygget? Hva ser ut til / kan tenkes å virke?

I forrige kapittel så vi at teorier om kriminalitet og rusmiddelmisbruk langt på vei overlapper hverandre. Teoriene om vold og voldsforebygging har enda mer til felles med tilsvarende kriminalitetsteorier. For eksempel er forestillingen om antisosialitet helt grunnleggende også i forståelsen av vold. Dette fører til at de fleste forebyggende tiltak som kan tenkes å ha effekt på det ene (kriminalitet) også vil ha effekt på det andre (vold), og at

dette kapitlet i stor grad vil gjenta konklusjoner fra det tredje kapitlet. Her vil vekten ligge på det som er spesielt med vold sammenlignet med andre problematferdskategorier, og inndelingen av ulike forebyggende strategier vil ta utgangspunkt i skillet mellom ulike tiltaksnivå i stedet for hvor i problemutviklingsprosessen tiltaket settes inn.

Meyer (1993) og Nørbeck (1993) (begge ved «Alternativ til vold»²⁶) jobber daglig med voldelige klienter, og et av deres hovedinntrykk fra dette arbeide er at voldsbruk svært ofte er maskuline forsøk på å bearbeide avmaktfølelse. Dermed blir det et sentralt moment i forebyggingsarbeid å redusere avmaktsopplevelser. Avmaktsopplevelser kan man bli utsatt på de fleste arenaer, slik at tiltak rettet mot såvel familien som arbeidsmarkedet, skolen, osv. vil kunne virke forebyggende. Eksempler på slike tiltak er arbeid for å redusere arbeidsledighet, utvikling av gode barnehagetilbud, skoletilbud og lokale fritidstilbud, og en godt utviklet helse- og sosialtjeneste som er tilgjengelig når folk trenger hjelp. Dessuten er det rimelig å forvente at aktiviteter som kan gi de risikoutsatte en god følelse av mestring også kan virke forebyggende.

Ett særtrekk ved vold, sammenlignet med annen kriminalitet, er at den skade man påfører sitt offer er av en langt mer fysisk håndgripelig og personlig karakter. Meyer (1993) trekker fram den voldeliges mangelfullt utviklede evne til empati (se ovenfor), som en viktig forklaring av vold. I dette perspektivet bør det derfor være et sentralt mål med forebyggende arbeid å styrke klientenes evne til å forstå og ta hensyn til andre menneskers følelser og smerte. I sin bok *Hvor tett et samfunn?* forteller Nils Christie (1982) en historie som understreker det samme. Historien handler om en jugoslavisk krigsfange i fangeleir i Nord Norge. Krigsfangene som ble sendt til Norge under annen verdenskrig, ble gjennomgående utsatt for store påkjenninger, og deres situasjon var preget av sult, frost, sykdom, mishandling og henrettelser. Vokterne i disse leirene var i stor utstrekning norske, og 47 av disse ble senere dømt ved norsk rett for drap eller mishandling av fangene. Christie forklarer slike tendenser til grusom voldsutøvelse, med at vokterne «ikke kom fangene så nær at de opplevde dem som medmennesker» (Christie 1982: 59). Historien han forteller handler om en fange som fikk tak i en tysk lærebok i norsk, og som ved hjelp av denne boken lærte seg norsk godt nok til å kunne snakke med sine fange-

---

²⁶ Et behandlingssenter, i Oslo, for menn som bruker vold mot sin partner (behandling både i form av individuelle samtaler og gruppeterapi).

voktere. Dermed endret vokternes syn på fangen seg, og han ble i deres øyne et medmenneske som det ville være galt å mishandle. Historien illustrerer nettopp det forhold Meyer understreker: at det er langt vanskeligere å utøve vold mot et menneske du identifiserer deg med, og som du føler empati med.

Det er klart at det er mindre sjanse for at man identifiserer seg med og føler empati med utenlandske krigsfanger, enn med sine nærmeste. Videre er det også slik at mestparten av volden som utøves, rettes mot individer som voldsmennene kjenner. Dette er imidlertid ikke like paradoksalt som det høres ut. Klientene til Alternativ Til Vold er menn som bruker vold mot sin partner, og terapeutene Meyer og Nørbeck framhever begge to, klientenes manglende evne til å forstå og erkjenne hva de utsetter sine partnere for, som en viktig årsak til voldsutøvelsen. Med andre ord ser det ut til at manglende evne til empati også kan gjøre seg gjeldende, og resultere i voldsbruk, i de helt nære relasjoner.

Nedenfor vil det redegjøres for ulike forebyggingsstrategier og enkelte konkrete forebyggingstiltak. De vil forsøkes sortert etter Stafsens skille mellom ulike tiltaksnivå (presentert i kapittel 2), som skiller mellom individnivå, gruppenivå, kategorinivå og samfunnsnivå.

5.2.1 Tiltak på samfunnsnivå

Som vi så i kapittel 2, er dette den form for forebyggende arbeid som retter seg mot alle. Begrunnelsen for denne typen tiltak er ofte at problemet er kulturelt og sosialt, og at individuell terapi derfor ikke vil være tilstrekkelig i forebyggingen av problemet (McAlister Groves & Zuckerman 1997). Et eksempel på slike tiltak kan være holdningskampanjer i media. Slike holdningskampanjer er imidlertid allerede behandlet to ganger i denne rapporten og slike intervensjoner har sjelden den ønskede effekt. Denne forebyggingsformen vil derfor ikke tas opp igjen. Her vil tre former for tiltak på samfunnsnivå behandles. For det første vil det gjøres rede for den mulige sammenhengen mellom alkoholpolitiske virkemidler og voldsforekomsten, deretter for ulike former for kontroll og straff, og for det tredje vil tiltak rettet mot forbedringer av sosiale forhold beskrives.

Alkoholpolitiske virkemidler

Levekårsundersøkelsen i 1991 viste at personer som ofte er beruset og som bruker mye tid på skjenkesteder, blir utsatt for vold oftere enn andre

(Olaussen 1995a). I følge Olaussen skyldes dette at oppførsel i beruset tilstand lett kan provosere andre og dermed virke konfliktskapende. I tillegg øker det å oppholde seg mye «ute på byen» sjansen for å treffe andre som er berusede og aggressive, som tyr til vold for den minste provokasjon. Forhold som disse impliserer at tiltak som reduserer tilgjengeligheten av alkohol vil kunne tenkes å virke voldsforebyggende (Olaussen 1995b).

Strengere straffer / mer kontroll.

I forbindelse med den såkalte gatevolden tas det ofte til orde for strengere straffer, mer politi i gatene, bedre gatebelysning osv. for å få bukt med problemene. Når det gjelder vold i bildemediene heves tilsvarende røster med budskap om strengere sensur og høyere aldersgrenser. I land med mer våpenbruk blant kriminelle enn i Norge (som f.eks. i USA), er forbud mot skytevåpen et sentralt (og omstridt) virkemiddel. I Norge er heldigvis ikke «skytevåpenepidemien» like langt framskreden, og vår våpenlovgivning er heller ikke like liberal som i en del amerikanske stater. Allikevel kan vi være på vei i samme retning, og det er svært få land i verden som har like mange våpen per innbygger som oss.

Når det gjelder de forebyggende effekter av straff er resultatene temmelig nedslående. Utvisning av spesielt voldelige elever har vist seg å virke mot sin hensikt og forsterker deres voldelige tendenser (Alexander 1993; Alexander & Curtis 1995), og fengselsstraff ser heller ikke ut til å hjelpe:

«Sentrale politikere, i tillegg til mange andre, etterlyser - *mot bedre vitende* - økte ressurser til politi-, retts- og fengselsvesen. Mot bedre vitende fordi all kunnskap i dag tilsier at politi-, retts- og fengsels-tjenester *ikke senker eller forebygger kriminalitet!*» (Hydle 1995: 16)

Det kan nok tenkes at nærvær av polititjenestemenn i gatene kan redusere volden der politiet oppholder seg, men som all situasjonell forebygging er det fare for at resultatet av slik innsats bare blir at voldsutøvelsen flyttes til steder polititjenestemennene ikke er. Imidlertid kan det se ut som om en bred antivoldssatsing fra politiet kan ha gunstige effekter (se nedenfor). Straff og risikoen for å bli oppdaget kan kanskje avskrekke noen fra å begå kriminelle og voldelige handlinger, men det er stort sett de som allikevel er lovlydige som opplever en slik avskrekkende effekt. Tiltak som består i

straff vil nok heller ikke redusere avmaktfølelsene, samtidig som de heller ikke gjør noe med tendenser til antisosialitet.

Volden i bildemediene er som vi har sett en usikker årsaksfaktor, men det er allikevel utbredt politisk enighet om å skjerme seere for de verste voldsskildringer. Et standpunkt også mange forskere slutter opp om (se f.eks. Murray 1997). Samtidig er det ingen enighet om hvor streng sensuren av slike skildringer bør være. Videre er det usikkert i hvilken grad reguleringer som f.eks. aldersgrenser blir etterfulgt og er effektive. En undersøkelse Pape et. al. (1998) gjennomførte i tre norske kommuner viste f.eks. at de aller fleste ungdommer hadde leid videofilmer med høyere aldersgrense enn deres egen alder. Videre oppga et klart flertall at de fikk lov av foreldrene til å se alt de ville på tv. Det er klart at i den grad video- og fjernsynsvold fremmer voldsbruk blant de unge, vil innstramminger av slike tendenser kunne tenkes å ha forebyggende effekter.

Konkluderende må det sies at det ikke er rimelig å forvente alt for mye av tiltak basert på kontroll og straff. Som vi har sett ovenfor er ingenting som tyder på at økte strafferammer og mer kontroll vil redusere voldsbruken nevneverdig, og årsakene til vold ligger som oftest helt andre steder. I en diskusjon av ulike tilnærminger til vold og voldsforebygging konkluderer Ida Hydle med at tiltak mot gatevolden sannsynligvis vil være bortkastet innsats hvis de ikke kombineres med andre tiltak bl. a. rettet mot vold i hjemmet (Hydle 1995: 51).

Sosial reform

En annen type tiltak som retter seg mot alle, er tiltak som tar sikte på å bedre de generelle sosiale og økonomiske rammebetingelsene. I USA regner man med at det å forebygge fattigdom blant barn er et langt viktigere tiltak mot kriminalitet og vold enn å forby våpen, og Jenkins og Bell (1997) mener f.eks. at løsningen på voldsproblemene på lang sikt vil ligge i å redusere arbeidsledighet og fattigdom. I dette perspektivet må altså de sosiale og økonomiske rammebetingelsene for familien styrkes, og Harries (1995) trekker på tilsvarende vis fram det å skaffe folk arbeid, utdanning, gode helsetjenester, bedre boligforhold, og annen sosialstøtte som de beste langsiktige kriminalitets- og voldsforebyggende strategier. Imidlertid er ikke empirien like entydig når det gjelder dette spørsmålet i Norge (nevnt ovenfor).

I Norge har Hydle (1995) tatt til orde for at de ulike offentlige etater må styrkes og samarbeidet mellom dem må trappes opp. Hydle hevder at det er generelle velferdstiltak for barn og unge som i størst grad virker forebyggende, og om slike tiltak må alle gode krefter i skolen, kultur-, helse-, sosial- og trygdeetaten samarbeide. Viktigheten av slikt samarbeid blir også understreket i utlandet (se f.eks. McAlister Groves & Zuckerman 1997).

5.2.2 Tiltak på kategorinivå

Tiltak på kategorinivået er rettet mot mennesker som har visse trekk eller egenskaper felles (f.eks. alder eller bosted), men som ikke har personlige relasjoner med hverandre (for eksempel kategorien «ungdom i Drøbak»). Forebygging av denne typen tar ofte utgangspunkt i tanken om at sosial tilknytning gir individene noe å tape, og dermed redusert risiko for å utvikle voldelige atferdsmønstre. Ett eksempel på forskere med dette utgangspunktet er Jenkins og Bell (1997) som slår fast at tilknytning til noe trygt som f.eks. skole, kirke o.l. fungerer som beskyttende faktorer. Her vil tiltakene på kategorinivå behandles i fire deler: Først vil generelle tiltak rettet mot et avgrenset område som et nabolag, en bydel eller en kommune beskrives, deretter vil slike tiltak iverksatt av ulike organer behandles i tre deler; først vil undervisningsetaten, og politi- og lensmannsetaten behandles hver for seg og til slutt vil andre etaters og frivillige organisasjoners arbeid behandles under ett.

Tiltak rettet mot bestemte nabolag, bydeler eller kommuner

Ovenfor ble det fastslått at områder med store sosiale belastninger, gjennomgående hadde høyere forekomst av vold og annen kriminalitet (Harries 1995; Aneshensel 1992; Ratner 1992; Pappas et. al. 1993; Mulroy & Lane 1992; Rose & McClain 1990; Mirowsky & Ross, 1989). Slike forhold fører ofte til at forebyggende tiltak rettes mot bestemte kategorier i bestemte områder, som f.eks. tiltak rettet mot barn og unge i Oslos indre, østlige bydeler. Tiltak av denne typen kan være av mange slag. Det kan være både tiltak som tilbyr alternative oppbyggelige aktiviteter for ungdom (f.eks. «Friluftsliv i Gamle Oslo» og «X-Ray Ungdomskulturhus»), oppsøkende arbeid blant problembelastet ungdom (f.eks. «ungdomspatroljen» og «non-fighting generation») og tiltak som kombinerer flere metoder (som f.eks. «Ungdom Mot Vold»). Det kan også være tiltak som tar sikte på en generell opprustning av nærmiljøet. Som et eksempel på et

slikt tiltak nevner Golding (1995) et forebyggingsprosjekt i Harlem (New York), med gode resultater på voldsutbredelsen. Tiltaket bestod av renovering av lekeplasser slik at de ble sikrere og mer brukervennlige, utdeling av sykkelhjelmer og aktivisering av barn i trygge voksenstyrte aktiviteter (som kurs i dansing, kunst, sport, snekring og hagebruk). Etter ni år var forekomsten av skader blitt betydelig redusert i nabolaget.

Organisasjonen European Forum for Urban Safety har utarbeidet en kommunal handlingsplan for forebygging av vold og kriminalitet. Dette er en organisasjon i Paris støttet av EU-midler som arbeider for å øke tryggheten og sikkerheten i europeiske land. Handlingsplanen tar utgangspunkt i et utdanningsprogram for lokale koordinatore av kriminalitetsforebyggende arbeid. Planen tar til orde for at hver kommune bør oppnevne en slik koordinator. Koordinatoren skal ikke være knyttet til en bestemt etat, men være direkte underlagt ordføreren for å lette det tverretatlige arbeidet. Det bør også opprettes et kriminalitetsforebyggende råd, bredt sammensatt og basert på lokale behov og ressurser (representanter fra helse-, sosial- og politietatene og representanter for frivillige organisasjoner som krisesenter o.l.). Den kommunale koordinatoren skal støtte rådet i dettes arbeid ved å formulere problemer som må tas opp, og ved å iverksette tiltak. Videre må han (eller hun) følge med nasjonalt og internasjonalt, og delta i den stadige oppdateringen av arbeidsmetoder. Utdanningsprogrammet skal gi opplæring i grunnleggende metoder som trening i diskusjon og konfrontasjon, prosjektplanlegging og -gjennomføring. Kurset tar sikte på å formidle kunnskaper om utviklingen av de ulike rettssystemene i Europa, utviklingen av kriminalitet, forbindelsene mellom kriminalitet og utelukkelse av mennesker på sosialt eller rasistisk grunnlag, og menneskerettigheter i hverdagen og forholdet til lokal trygghetspolitikk (se Hydle 1995).

Ida Hydle (1995) foreslår en lignende handlingsplan for norske kommuner, basert på ideene fra European Forum for Urban Safety. Hovedprinsippet er medvirkning fra alle de involverte parter: alle kommunale etater, eventuelle brukerorganisasjoner (som krisesentre, krisetelefoner o.l.) og frivillige organisasjoner (som Røde Kors, Nasjonalforeningen og andre). Utgangspunktet er en forestilling om at den beste måten å skape oppslutning om forebyggende tiltak, vil være å få alle med i planleggingsprosessen. Videre anses det som viktig å gi noen i hver etat muligheten til å utvikle spisskompetanse på vold og voldsforebygging, og at disse så får ansvaret for kontinuiteten i forebyggingsarbeidet og ansvar for å veilede kolleger og samarbeide med fagfolk fra andre etater. I forebyggende arbeid

er samarbeid på tvers av yrkesgrupper og etater essensielt, noe som understreker betydningen av å ha en instans i fylkene og i kommunene som kan bidra til bedre oversikt og koordinering (Hydle 1995).

Det ville vært interessant å se slike tiltak forsøkt gjennomført i norske kommuner. Strategien i slike prosjekter ville ha en del fellestrekk med det såkalte Buskerudprosjektet som viste gode forebyggende effekter. Også der ble det utviklet en tiltakskjede på tvers av forvaltningsnivåene og etatene, og *kontinuitet* var et sentralt stikkord. Buskerudprosjektets opprettelse av *fylkesbaser* og *ansvarsgrupper* er også av beslektet karakter. En iøynefallende forskjell er at forsøksprosjektet i Buskerud var rettet mot de spesielt problembelastede, mens planen fra European Forum for Urban Safety går ut på volds- og kriminalitetsforebygging i sin alminnelighet. Videre var Buskerudprosjektet underlagt fylket, mens den foreslåtte tiltaksplanen vil være kommunal. Allikevel vil det antas at de generelle og administrative erfaringene fra Buskerudprosjektet vil kunne være av betydning for en eventuell gjennomføring av den kommunale tiltaksplanen utarbeidet i Paris.

Skolen (undervisningsetaten)

Det virker ikke urimelig at skolekontekstens karakteristika kan påvirke forekomsten av, og tilbøyeligheten til å bruke, vold. Baker (1998) undersøker slike spørsmål med utgangspunkt i en forestilling om at det er viktig å skape oppslutning om skolen og utdanning for å redusere voldsforekomsten. Han understreker viktigheten av at skolen ikke må oppfattes som et fiendtlig miljø, og finner at skolen i så fall kan skape og/eller forsterke fremmedgjøring og vold. Alexander og Curtis (1995) undersøker lignende forhold og anbefaler en reduksjon av skolenes størrelse, noe som også anbefales av Gottfredson og Gottfredson (1985) og Russel (1990).

Skolekonteksten ser altså ut til å være av betydning for barn og unges tilbøyelighet til å utvikle voldelige atferdsmønstre. I Oslo kommune har undervisningsetaten utarbeidet en handlingsplan mot vold (*Stopp volden*), som inneholder «mange gode og konkrete forslag til tiltak som kan brukes av skoler i hele landet» (Hydle 1995: 132). Denne handlingsplanen er ikke gjennomført i bred skala og er heller ikke evaluert. Det vil allikevel settes av en del plass til en nærmere beskrivelse av planen nedenfor, fordi den virker lovende:

Handlingsplanen bygger på to viktige forutsetninger: For det første et prinsipp om at skolen, hjemmet og nærmiljøet må sees som en helhet når det gjelder barns oppvekst, og, for det andre, at det motsatte av vold ikke er fravær av vold, men gjensidig omsorg og respekt. Handlingsplanen utarbeides deretter med sikte på å fastholde et helhetlig perspektiv på barn og unges situasjon, og å styrke elevenes omsorg og respekt for hverandre. Begge forutsetningene er ovenfor blitt framhevet som viktige elementer i forebyggende arbeid, og antas å være viktige for et tiltaks forebyggende effekt.

Planen deler tiltakene inn i tre områder, nærmere bestemt tiltak rettet mot skolens voksenmiljø, tiltak i forhold til skolens samarbeidspartnere, og tiltak innbakt i undervisningen. Det første tiltaksområdet «tiltak i skolens voksenmiljø» sammenfattes i rapporten i følgende punkter:

- å forebygge voldsbruk i skole og hjem.
- å avdekke voldsforhold eller hendelser som mobbing, mishandling og omsorgssvikt.
- å kontakte hjelpeapparatet ved bekymring for enkeltelever eller grupper av elever.

Det tas videre til orde for at en lærer bør utpekes til å få anledning til å utvikle spisskompetanse på voldsområdet, slik at vedkommende kan ta ansvaret for voldsforebyggingen på skolen, veilede sine kolleger, ta hånd om elever med mye aggresjon, og å ta kontakt med barnevernet ved mistanke om overgrep i hjemmet. I tillegg ble det utarbeidet regler for registrering av voldsbruk i grunnskolen, og faste rutiner som skal følges dersom en voldsepisode inntreffer. Disse rutinene tar for seg hva som skal gjøres både overfor den skadede, den som forvolder skade, klassen der situasjonen oppstod, media, lærerne og en beredskapsgruppe (for eksempel bestående av verneombud, rådgiver, sosiallærer og skolens ledelse).

Det andre tiltaksområdet omfatter «tiltak i forhold til skolens samarbeidspartnere». Slike tiltak tar sikte på å styrke og utvide samarbeidet med andre organer som helsesøster og skolelege, PP-tjenesten, organisasjoner for barn og unge (idrettslag, fritidsklubber o.l.), sosialkontoret, barnevernet, utekontakten og foreldrene. Det er viktig å få flest mulig eksterne personer og etater med på det voldsforebyggende arbeidet, og en bredest mulig oppslutning om de ulike elementer av tiltakene er viktig for deres eventuelle forebyggende effekt. Et eksempel på et slikt tiltak med sikte på å skape bred oppslutning, er å utarbeide regler for skolens elever,

som tas opp på foreldremøter og diskuteres i klassene. Dette gjøres blant annet for å få mest mulig oppslutning blant foreldrene (og for å unngå konflikter med voldelige eller «voldsvennlige» foreldre).

På handlingsplanens side 16 foreslås følgende regler:

- Det er ikke lov til å bruke vold eller true med voldsbruk.
- Volden er utøvers ansvar og vurderes ikke sammen med spørsmål om skyld.
- Skyld og vold tas opp atskilt fra hverandre.
- Grov voldsbruk straffes med utvisning.
- Den voksne som griper inn i situasjonen avgjør hva som er grov voldsbruk.
- Det er forbudt å bringe kniver eller farlige gjenstander til skolen.
- Slike gjenstander blir inndratt og fås aldri igjen.
- Den voksne som griper inn bestemmer hva som er farlige gjenstander.
- Rektor bestemmer hvilke forhold som skal meldes til politiet.

Slike regler vil gjøre det helt klart at vold er absolutt uakseptabelt, og ved å diskutere reglene med både foreldrene og elevene på forhånd, antas oppslutningen om reglene å bli større.

Handlingsplanen understreker videre at slike tiltak rettet mot kontroll og mot de voksne i omgivelsene rundt de unge, må suppleres av «tiltak rettet direkte mot de unge i undervisningen». Flere fag (kristendom, livs-syn, naturfag, norsk, samfunnsfag og gym) burde inkludere undervisning om vold og voldens konsekvenser. Lærerne oppfordres til å snakke om incest, videovold osv. helt konkret, eller til å nærme seg stoffet indirekte ved hjelp av «øvelser i å snakke om følelser, leve seg inn i andres situasjon, lære om å sette sine egne grenser og respektere andres. En søker å bevisstgjøre elevene om hvilke mekanismer som virker mellom utøver og offer og hvordan en kan bryte et mishandlingsmønster.» (Oslo kommune 1993: 21) Elevene bør også trene på alternativ konfliktløsning. Handlingsplanen gir konkrete eksempler på undervisningsopplegg for alle trinn i grunnskolen, og skolene oppfordres til å ordne det slik at man inkluderer den voldsforebyggende undervisningen i de vanlige fagplanene. «Sats heller på små drypp knyttet til fagplanene. Gjentakelser og oppfølging har større effekt enn skippertak» (*loc. cit.*). Et resonnement som for øvrig sam-

svarer godt med de hovedkonklusjoner som gis ovenfor i denne rapportens kapittel 3.

I en evaluering av ulike skolebaserte voldsforebyggende tiltak trekker Dusenbury et. al. (1997) fram lignende karakteristika ved prosjekter som ser ut til å ha forebyggende effekt. Slike tiltak bør ha en bred og langvarig tilnærming, sier de, og tiltakene må sørge for et positivt miljø i klassen og på skolen. Disiplin framheves som viktig for en effektiv gjennomføring av tiltakene. Videre understreker de viktigheten av hvordan skolen reagerer på, og håndterer vold, og aggresjon. På skoler der klare regler mot vold og klart definerte reaksjoner ikke finnes, må slike regler innføres. Dessuten er det viktig at elevene får inntrykk av at de blir satt pris på, av skolen og samfunnet. Dusenbury et. al. antar dessuten at gjennomføringen av slike tiltak, og innføringen av regler mot vold, blir enda mer effektive hvis elevene selv får være med på utformingen av reglene. Alle disse hensynene ser ut til å være tatt i Oslo-skolens handlingsplan mot vold.

Politi- og lensmannsetaten

«Politiets sentrale oppgaver har vært og vil bli å sørge for lov og orden og skape trygghet. [...] Dernest ser jeg forebyggende tiltak mot kriminalitet blant barn og ungdom som særlig viktig.» Dette sa Oslos politimester Ingelin Killengren til magasinet SAS Norge²⁷ i 1995. Først og fremst skal politiet drive tradisjonelt politiarbeid med vekt på lov og orden, men de har i den senere tid også drevet med noe forebyggende arbeid. Lov og orden-delen av politiets virksomhet er nevnt ovenfor, men deres forebyggende arbeid er til nå ikke blitt behandlet i denne rapporten. Et slikt tiltak er ordninger med lokalpoliti. Tiltaksformen tar sikte på å virke kriminalitetsforebyggende både ved at politiet blir mer synlig, og ved at bydelspoliet driver oppsøkende virksomhet mot familier og ungdomsgrupper i sitt lokalområde (se Hydly 1995). I Oslo er et forsøksprosjekt av denne typen gjennomført i bydelen Grünerløkka-Sofienberg.

I Oslo driver politiet også et forebyggingsprosjekt i et tverretattlig samarbeid med barnevernet som kalles «Politiets aktivitetsklubb». Her fungerer politimenn som støttekontakter for gutter med spesielle problemer. Guttene har bl. a. blitt tatt med på «skjærgårdstjeneste» som består i at ungdommene rydder på strender og andre offentlige steder i Oslos

---

²⁷ Sitert etter Hydly 1995: 77.

skjærgård. Politiet tar også guttene med på svømme-, dykke- og klatrekurs. Stikkord for aktivitetene i Politiets aktivitetsklubb er «kameratskap», «samhold» og «ansvar» (Hydle 1995). Tiltaket har vist lovende forebyggende resultater. De involverte ungdommene har forbedret sine skoleprestasjoner, de har sluttet å begå hærverk og andre ordensproblemer er også redusert. De foreløpige konklusjonene fra prosjektet er imidlertid at det ikke passer for alle, og Hydle (1995) forteller om negative erfaringer med to ungdommer som hadde sittet i fengsel.

For noen år siden mottok Harstad kommune den såkalte «Det Nytterprisen» for et forebyggingsprosjekt gjennomført av politiet i byen i samarbeid med Helsekontoret. Prosjektet besto blant annet av at politiet informerte militært personell i byen om de strenge reaksjonene de kunne vente seg hvis de stelte i stand bråk, og av en nøye kontroll og kursing av byens dørvakter. Videre ble politiets bemanning styrket i helgene. «Dette førte til roligere forhold i byen, og til raskere reaksjon hvis det først skjedde noe. Tallet på voldstilfeller sank til halvparten på fire år.» (Hydle 1995: 85).

Et lignende forebyggende prosjekt er igangsatt ved Romerike politikammer, til bekjempelse av voldskriminalitet. Prosjektet består blant annet av tiltak rettet mot ungdom (f.eks. russen), og kursing av restauranteiere og dørvakter i konflikthåndtering. Prosjektet er finansiert av Justisdepartementet som har bevilget 300 000 kroner til politikammeret.

Det er ikke gjennomført noen generell evaluering av politiets forebyggende arbeid, men det ser altså ut til å kunne ha forebyggende effekter. I undersøkelse av forholdet mellom de forebyggende politibetjenter og ungdomsgrupper, understreker Line Wiktorja Engh (1995) viktigheten av å opprette ansikt til ansikt relasjoner, mellom forebyggere og ungdom. Begge parter vil ha en tendens til å operere med stereotype forestillinger om den annen part og slike fordommer kan bare brytes ved personlig kontakt. Dersom slik kontakt oppnås utelukkes det ikke at politiets forebyggende arbeid kan ha forebyggende effekter.

Øvrige offentlige etater og frivillige organisasjoner

De øvrige offentlige etater driver forebyggende arbeid av typer vi allerede har behandlet ovenfor. Det kan f.eks. dreie seg om fritidstilbud til barn og ungdom og oppsøkende arbeid slik det f.eks. drives av utekontakten. Fritidsklubber og idrettslag kan tilby oppbyggelige aktiviteter, og skape samhold i lokalsamfunnet som kan gi en følelse av tilhørighet og trygghet

for mange (Hydle 1995). I de fleste kommuner er idrettslag og fritidsklubber sentrale elementer i fritidstilbudet til ungdom.

I Oslo og Akershus er flere voldsforebyggende tiltak drevet av de øvrige offentlige etater og frivillige organisasjoner gjennomført, og her vil noen slike nevnes. Utekontakten i Bærum har f.eks. et eget prosjekt som skal drive oppsøkende voldsforebyggende arbeid rettet mot voldsutøvere og -ofre, og som dessuten tar sikte på å utvikle forbedrede samarbeidsrutiner mellom politiet og andre offentlige instanser. I Ullensaker kommune er det etablert en feltarbeidertjeneste underlagt Helse- og sosial-etaten, som tar sikte på å drive oppsøkende arbeid blant risikoungdom i den hensikt å styrke problemungdommens psykiske fungering og deres sosiale nettverk. Slik lokalbasert volds- og kriminalitetsforebyggende arbeid er beskrevet ovenfor i kapittel 3, og som vi så der så er tiltak av denne typen lovende, men det er lite dokumentasjon av eventuelle forebyggende effekter.

En annen, lignende, form for forebyggende arbeid, som har en annen organisering, er det arbeidet som gjøres av frivillige organisasjoner. Eksempler på slike tiltak er de ovenfor beskrevne «Natteravnene», som er en tiltaksform som består i at edru voksne vandrer gatelangs om natten i helgene og tar kontakt med barn og unge. Andre eksempler er organisasjonene «Ungdom mot vold» og «Non-fighting generation». Disse organisasjonene driver tiltak som kombinerer oppsøkende virksomhet med alternative, oppbyggelige aktiviteter. Som nevnt ovenfor er det liten dokumenterte forebyggingseffekter av slike tiltak, men samtidig kan ikke slike effekter utelukkes. Slike organisasjoners kombinasjon av ulike metoder og deres uortodokse rekruttering av medarbeidere (delvis fra målgruppene), kan tenkes å bidra til reduksjon av vold. Dette er i hvert fall blitt hevdet fra organisasjonene selv.

5.2.3 Tiltak på gruppenivå

På gruppenivået i forebyggende arbeid dreier det seg om tiltak rettet mot grupper i betydningen mennesker med personlige relasjoner til hverandre. Eksempler på slike grupper kan være familien eller gjengen. Her vil (som ovenfor) vekten legges på tiltak rettet mot familien.

Familien

Ovenfor er det gjort rede for undersøkelser som har vist at foreldre som krangler mye, oftere enn andre foreldre får barn med manglende evne til utsettelse av behovstilfredsstillelse og lav impuls kontroll. Dette var jo nettopp typiske karakteristika ved de barna som lettere tyr til vold enn barn flest (se f.eks. Stevens 1997). Familien er en svært viktig forebyggingsarena fordi det er der de fleste overgrepene skjer (Hydle 1995; Perry 1997), og fordi man lærer å være voldelig av å bli utsatt for vold selv («intergenerational transmission of violence» Russel & Beigel 1990). Betydningen en del forskere tillegger de sosiale og økonomiske rammebetingelsene for familien ble understreket ovenfor. Her vil vekten ligge på de relasjonelle dimensjonene ved familielivet og slike dimensjoners betydning for utviklingen av voldelige atferdsmønstre og de konsekvenser dette har for voldsforebyggende arbeid.

Som vi har sett ovenfor virker trygge tilstedeværende foreldre og et godt forhold til minst en av foreldrene, beskyttende for ungdom som er utsatt for risiko for utvikling av voldelige atferdsmønstre (Jenkins & Bell 1997). Dette forklares ofte med en teori om sosial tilknytning. Tette sosiale bånd og emosjonelle bånd til foreldrene antas å bidra til indre kontroll og til å redusere eventuelle tilbøyeligheter til vold og kriminalitet:

«[...] trygg tilknytning letter utviklingen av mentale evner som både reduserer motivasjonen for kriminell atferd og som hemmer individets tilbøyelighet til å begå aggressive handlinger.» (Fonagy et. al. 1997: 154 (min oversettelse))

Dette indikerer at mye kan oppnås ved en styrking av slike følelsesmessige bånd mellom foreldre og barn, og ved å bryte onde sirkler ved å forhindre at voldsbruk går i «arv» fra far til sønn. Dessuten vil sannsynligvis tiltak med sikte på å redusere krangling og konflikter mellom foreldrene kunne gi gode forebyggende resultater.

En sterkt anbefalt form for forebygging er de tiltak som tar sikte på å trene foreldrenes sosiale ferdigheter, og på å endre uheldige oppdragerstiler. Slike treningsprogrammer ble beskrevet i kapittel tre, og har vist oppløftende resultater (se f.eks. Larson 1994). Stevens (1997) tar dette perspektivet enda lenger og anbefaler undervisning om foreldreskap og om det å være gift, allerede mens ungdommen går på skolen.

Ida Hydle (1995) beskriver et lovende prosjekt gjennomført ved en helsestasjon i Bergen som var inspirert av det amerikanske «Head Start»

programmet. Som vi så ovenfor er dette en type prosjekt hvor spesielt vanskeligstilte barn «tjuvstarter» på skolen for å hente inn det forsprang mindre vanskeligstilte barn vanligvis har ved skolestart. Tiltakene ble i tillegg supplert med sosiale tjenester av forskjellige slag rettet mot foreldrene. Tiltaket i Bergen besto av arbeid med foreldrene (spesielt mødrene) for å få til endring i deres atferd i forhold til barnet, og for å øke forståelsen for barnas behov. Videre ble det lagt vekt på å styrke foreldrenes evne og vilje til å møte barnas behov. Prosjektet «Forebyggende psykososialt arbeid med omsorgsgivere» har ved hjelp av slike tiltak oppnådd lovende resultater (se Hundeide & Hillestad 1994).

I forhold til de eventuelle skader det å være vitne til vold (i virkeligheten eller i bildemediene) forårsaker, spiller foreldrene en viktig rolle. Det kan være av avgjørende betydning at foreldrene hjelper barna med å forstå og å takle slike traumer. McAlister Groves og Zuckerman (1997) tar for seg oppfølging av barn som har vært vitne til virkelig vold, og understreker viktigheten av at foreldrene settes i stand til å hjelpe barna etter slike traumatiske opplevelser. De konkluderer hva foreldrenes oppgaver i slike situasjoner bør være, i tre punkter: For det første er det essensielt at hverdagens orden og rutine reetableres så fort som mulig. Videre må barna få en forklaring på den voldelige hendelsen, og for det tredje, må foreldrene møte barnas frykt og bekymringer ærlig og med den mest mulig beroligende forsikring om at det ikke vil skje igjen.

«For å oppsummere: foreldre som kan kommunisere til sine barn at de forstår deres frykt, og som etablerer en handlingsplan for å handskes med problemene, har størst suksess i å gjenopprette barnas stabilitet.»
(McAlister Groves og Zuckerman 1997: 190 (min oversettelse))

Det er klart at hvis den volden barna har vært vitne til er vold mellom foreldrene, vil foreldrenes muligheter og evne til utføre disse oppgavene være begrenset. I slike tilfeller vil det sannsynligvis være mer effektivt med hjelp fra noen utenfor familien.

I sin diskusjon av medie vold tar John P. Murray (1997) til orde for at foreldrene må snakke med barnet om det de ser på tv, og forklare for barnet at den volden som utspiller seg på fjernsynet er «på likt som», og forklare dem hva som ville ha skjedd dersom det ble gjort i virkeligheten. På den måten antas de eventuelle skadelige effekter ved vold i bildemediene å bli mindre.

Gjenger

I den tidligere nevnte NIBR-rapporten om *vold og gjengatferd* (Lien & Haaland 1998), ble det dokumentert at enkelte gjenger i Oslo er ekstremt voldelige. Slike gjenger er en vanskelig, men svært viktig, målgruppe for voldsforebyggende arbeid. I Oslo driver organisasjonen «Ungdom mot vold» med tiltak rettet spesielt mot slike ungdommer, og fikk i våres støtte fra Barne- og familiedepartementets storbymidler til prosjektet «Gjengsplitting 2». Dette er et prosjekt som ikke er evaluert, men organisasjonslederen Farid Bouras kunne for en tid tilbake i Dagbladet fortelle en oppløftende historie om et slikt tiltak. Organisasjonen tok med seg en gjeng på drøyt 20 ungdommer i alderen 13-20 år, på tur til Håøya i Oslofjorden. Alle våpen ble inndratt ved ilandstigning, men utover våpenforbudet hersket det ingen regler på øya. Tiden på øya ble brukt til intensive samtaler om alternativer til vold og gjenger, og et halvt år etterpå var gjengen oppløst.

5.2.4 Tiltak på individnivå

Det siste tiltaksnivået Stafseng (1978) nevner er individnivået. Her er det snakk om tiltak som tar sikte på å hjelpe enkeltindividet. Ofte tar slike tiltak form av terapeutisk, kurativt arbeid, men hvilken form slike tiltak får vil avhenge av hvor langt i problemutviklingsprosessen målgruppen har kommet. Et sentralt begrep i slik forebygging er *antisosialitet*, og tiltak rettet mot denne typen problemer ble gjort rede for i kapittel 3 ovenfor.

Tiltak med sikte på å forebygge og hindre utvikling av antisosialitet går oftest ut på å tilby de unge kognitiv trening (Larson 1994). Denne treningen går både på å finne og beherske alternativer til vold, og på forbedring av ens impuls kontroll. Alexander & Curtis (1995) tar f.eks. til orde for et slikt treningsprogram med sikte på å lære elevene å unngå situasjoner hvor vold opptrer, styrke deres sosiale kompetanse, deres forhandlingsevne og selvkontroll. Mange forskere vektlegger også utvikling av alternative konfliktløsningsferdigheter (se f.eks. Alexander & Langford 1992; Rubenstein & Feldman 1993; Tolson et. al. 1992). Andre tiltak søker slike effekter indirekte ved å trene opp lærere og foreldre (Horne et. al. 1992). Den typen forebyggingstiltak som ovenfor ble betegnet som «multi-systemic Therapy» (MST) (Henggeler & Borduin 1990; Henggeler et. al. 1996) har vist langtidsreduksjoner av kriminalitet og vold blant risikoutsatt ungdom. MST skreddersyr tiltak for den enkelte, og tar sikte på å gjøre noe med virkningen av risikofaktorer på tvers av mange arenaer. I tillegg til å

forbedre risikofaktorer, gjør MST foreldre og unge i stand til å møte framtidige vansker. Ved å fokusere på å bygge opp ferdigheter (i problemløsning), tilføre ressurser (sosialstøtte), og konkrete tjenester (f.eks. boligstøtte), legges fundamentet for stabile familieforhold, og slike tiltak kan dessuten bidra til en reduksjon i individenes opplevelse av avmakt.

En kommisjon nedsatt av den amerikanske psykologforeningen for å utrede ungdomsvold, konkluderte i 1993 følgende om hvilken type tiltak som så ut til å gi de beste voldsforebyggende resultater:

«Primærforebyggende programmer som fremmer sosiale og kognitive ferdigheter ser ut til å ha størst innvirkning på holdninger til vold blant barn og unge. Ferdigheter som hjelper barn i læringen av alternativer til voldelig atferd inkluderer sosialt perspektivtaking, utvikling av alternative løsninger, styrking av selvbilde, forhandlingsevne blant jevnaldrende, trening i problemløsningsferdigheter og kontroll av sinne.» (APA, 1993: 56 (sitert etter Alexander & Curtis 1995: 76) (min oversettelse))

Trening i sosial ferdigheter reduserer risikoen for vold, og gir samtidig en følelse av mestring som antas å redusere den avmaktfølelse som for noen resulterer i voldsbruk (se ovenfor).

For å avgjøre hvilke individer som trenger individuell oppfølging, er det viktig at problemer avsløres tidlig. Jenkins og Bell (1997) foreslår som en slik strategi for tidlig avsløring å plukke ut de som står i størst fare, ved å stille spørsmål ved vanlige medisinske undersøkelser og ved å ta hånd om de som kommer til behandling for voldsskader og tilby dem terapi. Hydle (1995) tar, med utgangspunkt i at risikoelevne oftest vil peke seg ut allerede i barnehagen, til orde for at barnehagepersonalet i samarbeid med barnevernet og helsestasjonen (Sagbakken & Aanderaa 1993), sørger for at inngrep eller hjelpetiltak settes inn tidlig. I dette arbeidet er samarbeid og koordinering av de ulike offentlige etatene viktig.

Som sagt ovenfor er vold ofte et svar på egen følelse av avmakt, og voldsforebyggende tiltak bør derfor bl.a. ta sikte på å forhindre eller redusere avmaktfølelser. Nystrom (1989) foreslår et tiltak som nettopp tar sikte på å styrke individenes følelse av mestring, ved hjelp av ulike former for kognitiv trening. Hydle (1995) hevder at en tilbakeføring av eiendomsretten til konflikter ved hjelp av konfliktrådet kan ha en slik effekt. Dette må i så fall innebære en utvidelse av konfliktrådene til å gjelde flere typer forbrytelser, deriblant vold.

5.3 Oppsummering

Dusenbury, Falco, Lake, Brannigan & Bosworth (1997) gjennomgår som nevnt ulike skolebaserte voldsforebyggende tiltak, og trekker på den bakgrunn konklusjoner om hvilke elementer som bør inkluderes i forebyggende tiltak for at de skal ha noen effekt. Her vil de fire mest generelle av disse elementene framheves.

For det første er en bred tilnærming til problemene viktig. En omfattende, mangefasettert tilnærming som inkluderer familie, jevnaldrende, media og nabolag, er nødvendig fordi vold læres og utspilles på alle disse arenaene. Hvis voldsforebyggende framstøt skjer på mange arenaer samtidig, øker sannsynligheten for å oppnå effekter, og hvis tiltaket styrker båndene til familie, skole og andre viktige, positive arenaer reduseres sannsynligheten for vold og kriminalitet.

Videre kan det (som sagt) være av avgjørende betydning at tiltakene settes inn så tidlig som mulig. Dette er viktig for barnas tilegnelse av gode personlige og sosiale ferdigheter, og for å forhindre negative utviklinger. Tiltakene bør settes inn på lave klassetrinn, og styrkes og vedlikeholdes etterhvert som barna blir eldre.

For det tredje er det viktig at de konkrete tiltakene tilpasses målgruppen. Forebyggende tiltak bør utformes med hensyn til gruppene de settes inn mot, fordi risikofaktorenes betydning varierer både med alderen og med de situasjoner hvor vold inntreffer. Dessuten må innholdet i tiltaket tilpasses målgruppen i forhold til kultur, etnisitet osv..

De siste elementene Dusenbury et. al. framhever omhandler innholdet i tiltakene, og vil behandles under ett her. For å være vellykkede bør tiltakene fremme personlige og sosiale ferdigheter. Informasjon om voldens negative konsekvenser for såvel gjerningsmann som offer, offerets pårørende og venner, tilskuere og samfunnet som helhet, bør inngå i prosjektene, og tiltakene bør utformes slik at de nærer normer *mot* vold, aggressivitet og mobbing. Dessuten understrekes det at barna må lære å kontrollere sitt sinne og finne alternative konfliktløsningsmetoder. Ved hjelp av interaktive teknikker som gruppearbeid, samarbeid, diskusjon, rollespill eller atferdstrening, antas det at de unge vil lære seg å ta den andres perspektiv, å ta kritikk og å finne andre måter å løse konflikter og konfrontasjoner på. Her vil innlæring av egenskaper som høflighet, medfølelse, omsorg og respekt for andre være viktig, og det å lære teknikker

for å lytte og kommunisere antas å være effektivt i forhold til å unngå misforståelser og unødige provokasjoner. Slike teknikker kan dessuten bidra til å lære ungdommen å stå i mot gruppepress fra jevnaldrende. Interaktive læringsteknikker antas å engasjerer elevene mer enn forelesninger, og dermed for å være mer effektive. I forebyggende arbeid kan det, som nevnt i kapittel 3, være av avgjørende betydning hvordan tiltaket gjennomføres. I tillegg er de kvalifikasjoner og ferdigheter forebyggerne besitter viktige for å sikre at tiltaket gjennomføres som planlagt. Dusenbury og hennes medforfattere tar derfor til orde for at man bør sørge for en god personellutvikling og lærertrening.

I tillegg til sin gjennomgang av elementer som bør være med i voldsforebyggende programmer, nevner Dusenbury et. al. også seks komponenter som ikke ser ut til å virke:

- 1) Bruk av skremselstaktikker ser ikke ut til å ha noen forebyggende effekter, noe som f.eks. er godt dokumentert i forbindelse med evalueringer av såkalte «scare straight» prosjekter.
- 2) For det andre er det en forutsetning for at skolebaserte voldsforebyggende tiltak skal ha noen effekt, at skolen er innstilt både på å gjennomføre tiltakene og å prioritere dem i undervisningen. Hvis dette ikke gjøres er det sannsynlig at de forebyggende prosjektene ikke vil ha den ønskede effekt.
- 3) Dernest uttrykker Dusenbury og hennes kolleger liten tro på tiltak som skiller de aggressive eller antisosiale elevene ut fra de andre. Slike tiltak kan rett og slett forsterke de negative trekkene ved ungdommene. Som vi så i redegjørelsen for Buskerudprosjektet var de forebyggende resultater blant ungdommer som hadde oppholdt seg i institusjoner sammen med andre problembelastede mye dårligere enn resultatene blant de unge som ikke hadde oppholdt seg i slike institusjoner. I følge Dusenbury et. al. har tiltak som plasserer problembelastet og voldelig ungdom sammen med et flertall av velfungerende og lite voldelige jevnaldrende, mye større sjanse til å virke forebyggende.
- 4) For det fjerde, understreker Dusenbury et. al. at korte instruksjonsprogrammer sannsynligvis vil være uten effekt. Som vi så ovenfor ble dette også understreket i Oslo kommunes handlingsplan mot vold.
- 5) Den femte komponenten ved forebyggende tiltak som Dusenbury et. al. advarer mot, er tiltak som utelukkende fokuserer på å styrke selvtiliten.

Rett nok er selvtillit og følelse av mestring viktig for å forebygge vold, men tiltak som utelukkende fokuserer på dette kan gjøre vondt verre.

- 6) Det sjette elementet Dusenbury og hennes medforfattere trekker fram som uheldig, er tiltak som bare består av informasjon. Slike tiltak har som vi har sett ovenfor liten effekt, og på rusmiddelbrukens område så vi at slike tiltak til og med kunne ha motsatte effekter ved at de økte tryggheten i forhold til rusmidlene. Forebyggende tiltak må i tillegg til informasjonsformidling også utvikle ferdigheter.

6 *Forebygging av mobbing*

Diskusjoner om, og bekymring for, mobbing blant barn og unge blusser med jevne mellomrom opp i mediene. For noen år siden oppstod f.eks. en slik debatt i forbindelse med at en elev ved en skole på Romerike stakk ned en annen med kniv. Det viste seg etterhvert at knivstikkeren hadde blitt mobbet over lengre tid, med han som ble stukket ned som en av de mest aktive. Et annet eksempel er da det for ca. femten år siden ble rapportert om tre 10-14 åringer som hadde begått selvmord. Etter all sannsynlighet var disse selvmordene forårsaket av alvorlig mobbing. Debatten som fulgte resulterte i at kirke- og undervisningsdepartementet, høsten 1983, satte igang en landsomfattende kampanje mot mobbing. I tilknytning til denne kampanjen fikk professor Dan Olweus ved psykologisk fakultet i Bergen i oppdrag å gjennomføre to forskningsprosjekter om mobbing. Det er erfaringene fra disse prosjektene som vil stå i fokus i dette kapitlet.

Kapittelet vil med andre ord bygges opp noe annerledes, og bli noe kortere, enn de tre foregående. Vekten vil nesten utelukkende bli lagt på Olweus' forebyggingsprosjekt mot mobbing. Forhold som er med på å forme mobbere er, som vi vil se, stort sett de samme som de som forårsaker vold. Tiltak som ser ut til å virke voldsforebyggende, vil derfor sannsynligvis også virke reduserende på forekomsten av mobbing, og slike tiltak ble behandlet i forrige kapittel. Derfor vil fokus her være på et forebyggings tiltak rettet spesielt mot mobbing, som har vist seg å gi svært gode mobbingsreducerende effekter ved de skoler det er blitt gjennomført. Forebyggingsprogrammet ligger helt i front innenfor internasjonal forskning om emnet, og har f.eks. i USA nylig blitt valgt ut som et av ti modellprogram for å motvirke vold og annen antisosial atferd blant barn og unge. Både for å unngå unødige gjentagelser fra forrige kapittel og for å trekke fram et svært lovende prosjekt utviklet og gjennomført i Norge, vil dette kapitlet fokusere på dette programmet.

Mobbing defineres slik av Olweus (1992) «En person er mobbet eller plaget når han eller hun, gjentatte ganger og over en viss tid, blir utsatt for negative handlinger fra en eller flere andre personer». Med negative handlinger forstås det å påføre en annen person skade eller ubehag med vilje. Handlingene kan være fysiske i form av dytting, slag, spark, lugging osv, men negative handlinger behøver ikke å være av fysisk karakter. De kan

også være verbale ytringer (i form av f.eks. trusler, hån og sjikane), eller grimaser og gester (Olweus 1992: 18). Videre kan mobbingen bestå i vedvarende utfrysning fra venneflokken. For å skille ut erting og slåssing som går begge veier mellom jevnbyrdige parter, understreker definisjonen at handlingene må gjentas flere ganger over et visst tidsrom. Forskjellen mellom slik erting og slåssing, på den ene siden, og mobbing, på den andre, er at mobbeofrene ikke er i stand til å ta igjen når de utsettes for negative handlinger.

Utbredelse

På bakgrunn av sine egne undersøkelser konstaterte Olweus (1992) at mobbing er et betydelig problem i norsk grunnskole. Problemet berører et stort antall elever, og Olweus' beregninger innebærer at 1 av 7 elever var innblandet i mobbing enten som mobbere eller ofre. En oppfølgingsundersøkelse noen år etterpå viste en økning i forekomsten av mobbing, og beregnet antallet norske barn, i grunnskolepliktig alder, som gruet seg til å gå på skolen p.g.a. mobbing, til å være 55 000. Allerede i 1992 konkluderte Olweus en diskusjon om hvorvidt det hadde foregått en økning av utbredelsen av mobbing, med å si «Flere indirekte tegn tyder imidlertid på at mobbing både antar alvorligere former og har blitt mer utbredt nå enn for 10-15 år siden.» (Olweus 1992: 25)

Utbredelsen av mobbing er størst på barneskoletrinnet, og avtar i løpet av ungdomsskolen. Andelen elever som utsettes for mobbing avtar altså med økende klassetrinn, og det er de svakeste av de yngre elevene som utsettes for mest mobbing. En betydelig del av denne mobbingen utføres av de eldre elevene. I likhet med kriminalitet og vold er det relativt store kjønnsforskjeller. Gutter blir oftere mobbet enn jenter, men Olweus åpner for at jenter kanskje like ofte blir mobbet indirekte (ved sosial isolering og utestengning fra kameratflokk). Blant mobberne er guttene i flertall, noe som stemmer godt overens med utbredelsen av antisosialitet og aggressivitet. Gutter blir nesten bare mobbet av andre gutter, mens jenter blir mobbet både av gutter og jenter.

I de ovenfor nevnte UNGforsk/NOVA undersøkelsene (i Oslo, Asker, Bærum, Lørenskog, Nesodden og Skedsmo) ble ungdommen også spurt om hvor ofte de i løpet av de siste to månedene hadde mobbet andre, og hvor ofte de selv hadde blitt mobbet av andre. Svaralternativene gikk fra «aldri» til «daglig». I tabellene nedenfor går det fram hvor mange i de

ulike kommunene som oppgir at de har vært involvert i mobbing henholdsvis som gjerningsmann og offer en gang i uka eller oftere²⁸.

Prosentandelen som mobber andre en gang i uka eller oftere etter klassetrinn i fem Akershuskommuner og Oslo:

	Asker	Bærum	Lørenskog	Nesodden	Skedsmo	Oslo
Tidspunkt	1996	1996	1997	1996	1997	1996
8.klasse	7	15	6	7	-	-
9. klasse	11	11	6	13	9	13
10. klasse	11	13	6	9	9	12
Grunnkurs	-	-	3	14	-	9
VK I	10	6	-	2	-	-
	N=1030	N=1933	N=1050	N=715	N=646	N=11207

Prosentandelen som blir mobbet en gang i uka eller oftere etter klassetrinn i fem Akershuskommuner og Oslo:

	Asker	Bærum	Lørenskog	Nesodden	Skedsmo	Oslo
Tidspunkt	1996	1996	1997	1996	1997	1996
8.klasse	11	15	9	9	-	-
9. klasse	13	9	6	11	11	9
10. klasse	9	7	5	6	7	8
Grunnkurs	-	-	3	4	-	7
VK I	5	4	-	4	-	-
	N=1030	N=1933	N=1050	N=715	N=646	N=11207

Tabellene viser relativt store forskjeller mellom de ulike kommunene, og Lørenskog ser ut til å være den kommunen hvor mobbing er minst utbredt. Den betydelige variasjonen mellom kommunene kan tyde på at lokale forhold kan være av stor betydning. Olweus fant også store variasjoner mellom forskjellige skoler, og det kan altså godt tenkes å være betydelig variasjon innenfor den enkelte kommune også. Spesielt når det gjelder andelen mobbeofre viser tabellene en tydelig avtagende tendens med

²⁸ Olweus setter også grensen for mobbing ved en gang i uka eller oftere.

økende klassetrinn. Denne tendensen er imidlertid ikke like tydelig blant mobberne, noe som kan forstås i samsvar med Olweus' undersøkelser som viser at det ofte er de eldre elevene som mobber de yngre. Olweus' tall ligger noe høyere enn tallene i disse undersøkelsene, noe som sannsynligvis skyldes at alderssammensetningen i hans utvalg var en annen enn alderssammensetningen i disse undersøkelsene fra Oslo og Akershus. Olweus fant at mobbeforekomsten var høyest i barneskolen (fra 1. til 6 klasse) og avtok etterhvert. I undersøkelsene fra Oslo og Akershus går de yngste elevene i 8. klasse.

Kjønnsforskjellene er også i Oslo og Akershus betydelige, og det er ca. dobbelt så mange gutter som jenter blant ofrene. Forholdet mellom andelen gutter og jenter varierer mellom 1,7 (i Asker, Bærum og Oslo) og 2,3 (i Skedsmo). Andelen mobbeoffer er lavest blant jentene i Lørenskog kommune (3,9%), og høyest blant guttene i Skedsmo (12,5%). Som vi husker fra forrige kapittel var det gutter i Skedsmo som hadde de høyeste forekomster av vold også.

Andelen mobbere er også lavest blant jentene i Lørenskog (2,3%), og høyest blant gutter i Oslo, Asker og Bærum (16,7% og 16,8%). Forskjellen mellom andelen mobbende gutter og tilsvarende andel jenter er gjennomgående høyere enn kjønnsforskjellene når det gjaldt andelen mobbeofre. Kjønnsforskjellene varierer fra 2,4 ganger flere mobbende gutter enn jenter i Skedsmo til 4 ganger flere mobbere blant guttene i Lørenskog. Imidlertid er andelen mobbere i Lørenskog lavest for begge kjønn, sammenlignet med de fem andre kommunene.

Undersøkelsene i Oslo og Akershus bekrefter altså Olweus' resultater. Gutter blir oftere mobbet, og mobber oftere andre. Olweus fant at gutter nesten bare blir mobbet av andre gutter, mens jenter blir mobbet både av gutter og jenter, noe som kan bidra til å forklare at kjønnsforskjellene er størst når det gjelder andelen mobbere.

6.1 Hva kjennetegner mobbere og mobbeofre (Årsaker/risikofaktorer)?

Det å være mobber eller mobbeoffer ser, ifølge Olweus (1992: 32), ut til å være noe som kan strekke seg over lang tid. Dermed utvikler individene som tilhører disse to kategoriene også typiske karakteristika. Som nevnt

ovenfor har de aktive mobberne stort sett de samme karakteristika som de mest voldelige ungdommene, og Olweus sier at:

«Man kan betrakte mobbing som en del av et mer generelt mønster av antisosial eller regelbrytende atferd. På denne bakgrunn er det nærliggende å anta at elever som er aggressive og mobber andre, løper en større risiko for senere å bli innblandet i annen problematferd som kriminalitet og alkoholmisbruk. Flere nyere undersøkelser bekrefter denne generelle antagelsen.» (Olweus 1992: 37)

I Olweus' egen oppfølgingsundersøkelse viste det seg at 60% av de guttene som ble betegnet som mobbere på ungdomstrinnet, var blitt dømt for minst en kriminell handling ved fylte 24 år. Denne andelen er svært mye høyere enn tilsvarende andeler blant ungdom generelt, og som unge voksne var utbredelsen av relativt alvorlig kriminalitet ca. fire ganger så høy blant mobberne, som blant en kontrollgruppe bestående av unge som verken mobbet andre eller ble mobbet selv.

Mobberne i Olweus' undersøkelser er gjennomsnittlig mer positive til vold enn andre, og spesielt aggressive overfor både jevnaldrende og voksne. Dessuten er de mer impulsive og kjennetegnes ved sterke behov for å dominere andre. De har liten medfølelse med mobbeofre, og har lavere nivåer av angst og usikkerhet. Alt dette er også indikatorer på antisosialitet, og faktorer som kjennetegner svært voldsbelastet ungdom. Som vi så ovenfor spiller familieforholdene i oppveksten en viktig rolle i utviklingen av antisosialitet, noe Olweus også finner for mobbernes vedkommende.

Hvis den viktigste omsorgspersonen (oftest moren) har en negativ emosjonell grunninnstilling til barnet, preget av manglende varme og engasjement, vil risikoen være stor for at barnet utvikler uvanlig høy aggressivitet og blir en mobber. Likeledes vil ettergivenhet hos omsorgspersonene øke tendensen til aggressivitet og mobbing. Tilsvarende vil åpne konflikter mellom foreldrene også øke risikoen for at barna blir aggressive og mobbende. I likhet med undersøkelser av vold generelt, viser også Olweus' undersøkelser en sammenheng mellom det å ha blitt utsatt for vold og ens egen voldsbruk. Barn som har fått mye juling og en autoritær oppdragelse, ser ut til å være overrepresentert blant mobberne. Dette har også vist seg å gjelde i ekstreme enkelttilfeller av grov vold og mobbing. Senest rundt årsskiftet 97-98 avdekket en rystende rettsak i Egersund slike forhold. En gruppe ungdommer stod for retten tiltalt for å ha bedrevet

ekstreme former for mobbing og mishandling, i form av ekstremt ondskapsfulle handlinger rettet mot en jente. Det viste seg at de mest aktive mishandlerne i denne saken, selv hadde en lang forhistorie med skader fra ekstrem mobbing og overgrep.

Sosio-økonomisk status ser derimot verken ut til å samvariere med mobbing, eller å påvirke barnets aggressivitet. Olweus konkluderer med at mobbere finnes i alle samfunnslag, og at

«Mye kjærlighet og engasjement fra oppdragerens side, klare grenser for hva som er tillatt og ikke-tillatt oppførsel samt anvending av ikke-fysiske oppdragelsesmetoder, skaper harmoniske og selvstendige barn.» (Olweus 1992: 41)

Mobbeofrene på den annen side kjennetegnes ved å være mer engstelige og usikre enn andre barn. De er ofte forsiktige, følsomme og tause barn, og reagerer oftest på angrep og mobbing med gråt og tilbaketrekning. Videre beskrives de som mer ensomme og med et negativt selvilde og lav selvtillit.

«De typiske mobbeofrene er mer engstelige og usikre enn elever i sin alminnelighet. De er ofte forsiktige, følsomme og stillfarende. Når de blir angrepet av andre elever, reagerer de vanligvis med gråt (i hvert fall i de yngste aldersgrupper) og ved å trekke seg tilbake. De har en negativ vurdering av seg selv og sin situasjon. De kjenner seg ofte dumme og mislykkede, skamfulle og lite attraktive.» (Olweus 1992: 34-35)

Dette er den klart vanligste typen mobbeoffer, og Olweus kaller denne typen for «det passive mobbeofferet». Han nevner imidlertid også «det provoserende mobbeofferet», som ofte er ukonsentrerte og urolige. Disse elevene skaper ofte irritasjon og spenning i sine omgivelser, og de har ofte et oppfarende temperament som bidrar til at de ofte kommer i konflikt med andre elever.

Fysisk styrke spiller også en viss rolle for om man blir mobber, mobbeoffer eller ingen av delene (i hvert fall for guttene). Det er naturligvis ikke slik at alle som er fysisk sterke blir mobbere og alle fysisk svake mobbeofre, men det er en svak tendens til at mobbere er fysisk sterkere enn gjennomsnittet og mobbeofrene fysisk svakere. Kjennetegnet på en mobber er en kombinasjon av et aggressivt reaksjonsmønster og fysisk styrke, mens mobbeofrene kjennetegnes av en kombinasjon av et engstelig og passivt reaksjonsmønster og fysisk svakhet (*op. cit.*: 37-38).

Fysisk styrke kan virke beskyttende mot mobbing, og fysisk svakhet kan redusere muligheten til å bli en mobber.

Olweus undersøkelser avkrefter noen myter som har eksistert om mobbing, som er viktige å ta hensyn til i det forebyggende arbeidet. For det første blir det ofte hevdet at forekomsten av mobbing øker i direkte sammenheng med skolens størrelse, og at barna i byene mobber mer enn barn på landet. Dette ser ikke ut til å være riktig. Storfjord (1997) fant f.eks. at det er verre å leve som mobbeoffer på landet enn i byen. Heller ikke skolens størrelse er av betydning, og Olweus slår fast at verken skolens eller klassenes størrelse er av betydning for nivået av mobbing i skolen eller i klassen (*op. cit.*: 30).

For det andre har konkurranse og karakterjag i skolen blitt foreslått som en forklaring på mobbing. Også dette blir avkreftet i Olweus' undersøkelser. Den tredje myten om mobbing handler om ofrene. Ofte antas det at det i stor grad er ytre avvik som fedme, rødt hår, fremmed dialekt, briller eller rare klær, som gjør at noen blir mobbet. Dette blir nok ofte hevdet av elevene selv, og i enkelte tilfeller er det kan hende riktig. På bakgrunn av sine undersøkelser konkluderer imidlertid Olweus med at: «ytre avvik ser ut til å spille en langt mindre rolle for hvordan mobbingsproblem oppstår enn man vanligvis tror.» (*op. cit.*: 34)

En fjerde misforståelse av en viss utbredelse er at mobbere egentlig er svake og usikre personer, som skjuler seg bak et hardt og tøft ytre. Også denne oppfatningen viser seg ikke å holde vann. Som allerede nevnt, kjennetegnes derimot mobberne i Olweus' undersøkelser av å ha uvanlig lite angst og usikkerhet.

Det at det ofte er de eldre elevene som mobber de yngre, har fått enkelte til å ta til orde for at klasser hvor elever av ulike alder plasseres sammen vil virke forebyggende mot mobbing. Tankegangen her er at slike ordninger forventes å øke elevenes toleranse for hverandre (se f.eks. Nandrup & Renberg 1992 og Andræ Thelin 1991). Imidlertid avkreftes dette i en undersøkelse gjennomført av Knut Sundell (1994) i Sverige.

Det er også en del elever som av og til deltar i mobbing av andre, men som vanligvis ikke tar initiativet. Disse elevene kaller Olweus for «passive mobbere» eller «medløpere». Dette er ofte elever som selv er usikre og uselvstendig, og som prøver å oppnå status og å hevde seg ved å være med på mobbingen. Denne gruppen unge kan være en viktig målgruppe for forebyggende arbeid.

Olweus nevner fire forskjellige mekanismer som kan være virksomme i situasjoner hvor «medløperne» deltar i mobbing. For det første nevner han en tendens til sosial smitte i den forstand at man har mobberer som sitt forbilde, og rett og slett tar etter mobberens atferd. En annen mekanisme kan være at hemninger mot aggressivitet svekkes, ved at «medløperne» observerer at mobberer «belønnes» for sin aggressivitet (han beseierer offeret) og unngår negative reaksjoner (fra lærere eller andre voksne). Den tredje mekanismen er at kollektive handlinger, som mobbing, reduserer følelsen av individuelt ansvar hos de involverte. Til slutt nevner Olweus at det kan finne sted en gradvis forandring i medelevenes syn på mobbeofferet, etterhvert som mobbingen vedvarer. I enkeltes øyne kan offeret etterhvert bli sett som en som «tigger om juling bare ved å være til», og dette synet på offeret vil redusere mobbernes skyldfølelse (Olweus 1992: 43). Det å motvirke slike mekanismer vil være viktig i forebyggende tiltak mot mobbing.

Skolen peker seg ut som det stedet der det aller meste av mobbingen foregår. Sammenlignet med f.eks. skoleveien, er det langt høyere forekomst på skolen, noe som peker i retning av skolen som en viktig forebyggingsarena mot mobbing. Som nevnt ovenfor er det store variasjoner mellom de ulike skoler når det gjelder forekomst av mobbing. Dette indikerer at skolens innsats mot mobbeondet kan påvirke forekomsten. Også lærernes holdninger til mobbing og deres oppførsel i situasjoner hvor mobbing forekommer, er av stor betydning. For eksempel fant Olweus en klar sammenheng mellom lærertetthet i skolegården og forekomsten av mobbing på skolen. Jo flere lærere det var i skolegården per elev, desto lavere forekomst av mobbing.

6.2 Et vellykket tiltaksprogram mot mobbing

Både mobbere og mobbeofrene er altså risikoutsatte grupper. Ofrene står i fare for å utvikle internaliserende, psykiske problemer, noe som må betraktes som uholdbart. Som Olweus understreker er det en grunnleggende demokratisk rettighet «å kunne kjenne seg trygg på skolen og slippe å bli gjenstand for overgrep og fornædrende behandling.» (Olweus 1992: 45). Mobberne, på den annen side, er en gruppe som står i fare for å utvikle varige voldelige og kriminelle handlingsmønstre, noe som verken er i deres egen eller i samfunnets interesse. Det er derfor viktig å motarbeide mobbing, både for ofrenes og mobbernes skyld.

Olweus (1995) konkluderer med at skolen ikke kan holdes ansvarlig for at mobbing forekommer, og slår fast at de antisosiale egenskapene hos mobbere (som aggressivitet, liten skyldfølelse og mangelfull evne til empati) kan spores tilbake til tiden før skolen. En del av de forebyggende tiltak som i de forebyggende kapitler er beskrevet som effektive i forhold til vold, kriminalitet og antisosialitet, vil etter all sannsynlighet også virke forebyggende på forekomsten av mobbing. Imidlertid ser det ut til at skolen ved hjelp av bestemte tiltak mot mobbing, også kan ha en selvstendig reduserende effekt på fenomenet. Olweus' forebyggingsprogram er et eksempel på et slikt tiltak.

Hovedmålet med Olweus' program oppsummeres som «å redusere eller fjerne eksisterende mobbingsproblemer fullstendig både i og utenfor skolemiljøet og å forebygge oppkomsten av nye slike problemer» (Olweus 1992: 57). Prosjektet har videre fire delmål (*op. cit.*: 93), som er:

- Å øke bevisstheten og kunnskapen om mobbingsproblemer samt å fjerne en del myter om mobbing og årsaker til mobbing.
- Å få lærere og foreldre til å engasjere seg.
- Å utvikle klare regler mot mobbing.
- Å gi støtte til og effektiv beskyttelse av mobbeofferet

Programmet er nokså detaljert, og det foreslås en rekke konkrete tiltak. Ikke alle enkeltelementene i programmet vil behandles her. Vekten vil ligge på de elementer som karakteriseres som tiltaksplanens kjernekomponenter, og en del av de andre konkrete forslagene vil ikke bli behandlet.

Det å gjennomføre en slik tiltaksplan har to viktige *generelle forutsetninger*: For det første må lærerne og foreldrene bli *bevisst* det faktiske omfanget av problemet, og innse at det her er snakk om et alvorlig problem. For det andre er et slikt tiltak avhengig av at de voksne med et visst alvor går inn for å forandre situasjonen. Det gjelder med andre ord å skape *oppslutning* om tiltaksplanen.

Olweus deler de ulike elementer i forebyggingsprogrammet sitt inn i «tiltak på skolenivå», «tiltak på klassenivå» og «tiltak på individnivå». Dette er en inndeling med klare likhetstrekk med Ola Stafsens (1978) skille mellom tiltak på kategori-, gruppe- og individnivå. I fortsettelsen vil elementene i Olweus program, behandles i tre deler etter hvilket av disse tre nivåene tiltaket rettes inn mot.

6.2.1 Tiltak på skolenivå

Dette innsatsnivået tilsvarer Stafsengs kategorinivå. Som vi har sett ovenfor er dette tiltak rettet mot grupper med felles kjennetegn (f.eks. det at de er elever ved den samme skolen), men som ikke nødvendigvis har personlige relasjoner med hverandre (med mindre det er en svært liten skole). På dette nivået har tiltakene som formål å utvikle holdninger og å skape betingelser som reduserer forekomsten av mobbing. Tiltakene på dette nivået tenkes som ulike trinn i den forebyggende prosessen, og vil nedenfor behandles i den rekkefølgen Olweus foreslår at de implementeres.

Kartlegging ved spørreskjemaundersøkelse

Som vi så ovenfor, er det avgjørende for et forebyggende tiltaks effekt at man er bevisst på hva som skal forebygges, og på hvor utbredt det uønskede fenomenet er. I Olweus' forebyggingsprogram foreslås dette oppnådd ved hjelp av en anonym spørreskjemaundersøkelse. På den måten får man kartlagt omfanget både i hyppighet og antallet involverte. Resultatene fra en slik undersøkelse kan så brukes både for å skape den nødvendige bevissthet om problemene, og for å sammenligne med lignende undersøkelser foretatt en stund etter at programmet er iverksatt.

Studiedag

Etter en slik spørreskjemaundersøkelse kan programmet settes i gang for fullt. Kampanjen begynner med en *studiedag* hvor rektor, lærerne, skolepsykolog, skolekurator og helsesøster deltar sammen med representanter for foreldrene og elevene. Målet med studiedagen er todelt: for det første kan resultatene fra undersøkelsen presenteres for å skape bevissthet og oppslutning om forebyggingen. Dernest skal temadagen resultere i en overordnet handlingsplan mot mobbing. Denne planen må være konkret og detaljert, og det er avgjørende viktig at studiedagen skaper kollektiv oppslutning om, og forpliktelse i forhold til handlingsplanen.

Inspeksjonssystem og utemiljø

Etter at man (forhåpentligvis) har klart å skape de nødvendige forutsetningene for et slikt tiltak, ved å oppnå bevissthet og oppslutning om tiltakene, er det viktig å forbedre de eksisterende inspeksjonssystemer og det miljøet elevene tilbys i friminuttene. For å ta det siste først, antas det at

kjedsomhet i skolegården kan øke forekomsten av mobbing, og at et attraktivt utemiljø vil kunne bidra både til å redusere mobbing og hærverk.

Det er påvist at det ikke er på skoleveien, men derimot på skolen at det meste av mobbingen skjer. Dessuten er det en klar sammenheng mellom lærertetthet og forekomst av mobbing. Derfor er det svært viktig at skolen, ved lærerne, har et godt tilsyn med hva elevene foretar seg i alle friminuttene. Inspeksjonssystemet må fungere og lærerne må være villige til å gripe inn raskt og bestemt. Et sentralt element i et slikt forbedret system, er at lærerne rapporterer til hverandre hva de har sett i skolegården, og likeledes forteller klasseforstanderen om episoder som klassens elever har vært involvert i.

Olweus (1992) lister opp mulige tegn på at barn kan være mobbeofre, som foreldre og lærere bør være oppmerksomme på. Jo flere slike tegn, desto større sannsynlighet er det for at det foregår mobbing. De fleste av disse kjennetegnene ble beskrevet ovenfor. Eksempler på slike generelle kjennetegn ved et mobbeoffer er å være fysisk svak, å ha «kroppssangst» (elevene er redde for å skade seg, er klossete i lek og sport og har generelt dårlig kroppskontroll), og å være spesielt forsiktig, følsom, tilbakeholden osv. Mobbeofrene er videre spesielt engstelige og usikre, og har ofte et negativt syn på seg selv. I tillegg har de vanskelig for å hevde seg i kameratflokkene og har lettere for å omgås voksne enn jevnaldrende. Et annet varsel signal kan være hvis ungdommene begynner å gjøre det dårligere på skolen. Med utgangspunkt i slike tegn på både offer og mobber, antas lærerne å være i bedre stand til å oppdage mobbing, og dermed gjøre noe med det.

Foreldremøter

Et forebyggingsprogram mot mobbing er avhengig av å ha et godt samarbeid med foreldrene. Det er viktig å sørge for deres oppslutning om tiltakene mot mobbing, og foreldremøter vil da være et godt hjelpemiddel.

Det er dessuten viktig å holde engasjementet for forebyggingen ved like, og stadig arbeide mobbeforebyggende. Jevnlige foreldremøter for hele skolen kan også bidra til å holde et slikt engasjement varmt. Et annet tiltak Olweus foreslår er opprettelsen av «miljøutviklingsgrupper» bestående av 5-10 lærere som møtes regelmessig for å videreutvikle arbeidet mot mobbing.

6.2.2 Tiltak på klassenivå

Klassenivået tilsvarer gruppenivået i Stafsengs skjema. Det vil si tiltak rettet mot grupper som inngår i personlige relasjoner med hverandre. En skoleklasse er et eksempel på en slik gruppe. Det er klart at forekomsten av mobbing kan variere veldig fra klasse til klasse, og i de enkelte klasser kan mobbingen plutselig blusse opp. Derfor er det viktig både å forsøke å få bukt med den eksisterende mobbing, og å opprette en kontinuerlig beredskap mot mobbing. Olweus framhever to elementer i satsingen på klassenivået som kjerneelementer ved sitt forebyggingsprogram: Disse to er *klasseregler mot mobbing* og fastere rutiner for *klasseråd*.

Klasseregler mot mobbing

Både som et instrument mot eksisterende mobbing, og som en del av en kontinuerlig beredskap mot fenomenet, er innføringen av klasseregler mot mobbing viktig. Det er viktig å engasjere elevene i en diskusjon av slike regler. Antagelsen til grunn for dette er at slike diskusjoner både kan øke bevisstheten om mobbing som et uønsket fenomen, og at de kan øke elevenes ansvarsfølelse for at reglene blir overholdt av dem selv og andre. Etter at klassen har kommet fram til de reglene mot mobbing som skal gjelde, bør disse henges opp på en synlig plass i klasserommet, som en stadig påminning om at mobbing er uakseptabelt. Olweus foreslår tre hovedregler som bør søkes vedtatt og som i hvert fall kan danne utgangspunktet for diskusjonene om reglene:

- 1 Vi skal ikke mobbe andre
- 2 Vi skal forsøke å hjelpe elever som blir mobbet
- 3 Vi skal også være sammen med elever som lett blir alene

(Olweus 1992: 69)

I forbindelse med diskusjonene om disse reglene bør det samtidig gjøres klart hva som forstås med mobbing, og det er utviklet en video som i den hensikt kan vises for klassen. Det er viktig å jobbe med elevenes holdninger. Blant annet understreker Olweus viktigheten av å skape aksept for at det å fortelle en lærer om mobbing, ikke skal sees som sladring, men derimot som etterfølging av regel 2 ovenfor. Som virkemidler i slikt holdningsskapende arbeid foreslår forebyggingsprogrammet bruk av rollespill og egnet skjønnlitteratur.

Klasseråd

Klasseråd er en institusjon som nevnes i Mønsterplanen, og poenget med det er todelt. For det første skal klasserådet fungere som en treningsarena for elevene i møtedeltagelse og møtedisiplin. Viktigere i forbindelse med forebygging av mobbing, er imidlertid den andre hensikten med klasserådsinstitusjonen. Denne andre hensikten er å gi elevene anledning til å påvirke sin egen arbeidssituasjon. Det er f.eks. klasserådet som utformer reglene som beskrives i avsnittet ovenfor. Dessuten vil klasserådet være viktig for det kontinuerlige arbeidet mot mobbing, og der kan situasjonen i klassen regelmessig følges opp og vurderes.

I tillegg til klasseregler mot mobbing og klasseråd understreker forebyggingsprogrammet, som beskrives her, betydningen av at lærerne styrker medfølelsen og innlevelsen i de mobbedes situasjon. I sin omgang med klassen bør lærerne være bevisste på å gi «mye ros for positive aktiviteter og konsekvente sanksjoner overfor aggressiv oppførsel som bryter reglene» (Olweus 1992: 72).

6.2.3 Tiltak på individnivå

Dette er tiltak rettet mot bestemte problembelastede individer. Når mobbing oppdages må det så snart som mulig iverksettes tiltak mot de involverte parter. Disse tiltakene kan være av forskjellig slag, og Olweus tar til orde for aktiv bruk av fantasien for å komme fram til løsninger som bedrer både den mobbede og mobberens situasjon. På dette nivået nevner Olweus to kjernekomponenter: *alvorlige samtaler med de involverte* og *samtaler med deres foreldre*.

Alvorlige samtaler med mobberen og mobbeofferet

Så snart som mulig etter at det er avdekket tilfeller av mobbing, må skolen gripe inn overfor både mobber og offer. I forebyggingsprogrammet foreslås det alvorlige samtaler med både offer og mobber. Overfor mobberen er det viktig å formidle budskapet om at mobbing overhodet ikke aksepteres. Samtidig som visse sanksjoner bør iverksettes. Det er også viktig å forsøke å få til endringer som reduserer muligheten for at mobberen fortsetter å mobbe andre elever. Overfor mobbeofferet må det sørges for at det ikke blir utsatt for sanksjoner p.g.a. avsløringen av mobbingen.

Videre kan såkalt sosial kompetanse trening brukes overfor begge parter. Overfor mobberen kan slik trening være av de typer som i forrige

kapittel foreslås overfor voldelig ungdom. Når det gjelder mobbeofferet kan slik trening føre til at deres sosiale ferdigheter bedres på en slik måte at de oppnår større aksept blant sine jevnaldrende, noe som i sin tur kan føre til at deres selvtillit vokser og deres selvbilde styrkes (for denne typen tiltak se også Hawkins et. al (1992: 93)).

Samtaler med foreldrene til de involverte parter

Dersom mobbingen er av en viss alvorlighetsgrad er det viktig å dra inn foreldrene. For å få til endringer er et godt samarbeid med foreldrene av avgjørende betydning. Spesielt viktig er det at mobberens foreldre godtar at deres barn har gjort noe galt, og at de slutter opp om de sanksjoner skolen iverksetter. For eksempel kan foreldrene bidra til å erstatte eventuelle ødelagte klær o.l., ved f.eks. å trekke utgiftene fra mobberens lommepenger. Foreldrene til offeret må oppfordres til å forsøke å bygge opp de unges selvbilde, f.eks. ved å oppmuntre til å videreutvikle aktiviteter som barnet har spesielle anlegg for. Videre foreslås teknikker som de kan bruke for å hjelpe barna til å bli mer selvstendige og selvhjulpne.

6.3 Resultater

Dette forebyggingsprogrammet har, som allerede nevnt, gitt svært gode resultater. Forekomsten av mobbing ble ved de skolene tiltaket ble gjennomført, redusert med 50% eller mer i løpet av tiltaksperioden. Virkningene viste seg dessuten å være sterkere etter to år enn etter ett. Forebyggingsarbeidet har en komponent av situasjonell forebygging, i form av økt overvåkning og kontroll av elevene mens de er på skolen, og dersom dette hadde vært det eneste elementet i tiltaket kunne man ha forventet en forskyvning av mobbingen til en annen og mindre overvåket arena. Dette skjedde imidlertid ikke. Kan hende p.g.a. tiltakets brede tilnærming, var det ingen forskyvning av mobbingen fra skolen til f.eks. skoleveien. Tiltaket hadde dessuten en forebyggende effekt mot nye mobbetilfeller.

Videre viste tiltaket seg å resultere i store tilleggsgevinster i form av en klar nedgang i generell antisosial atferd som hærverk, tyveri og skulk. Det sosiale klimaet på skolen (orden, disiplin, kameratånd, innstilling til skolen osv.) ble også tydelig forbedret, og elevenes trivsel på skolen økte.

7 Oppsummering

I denne rapporten har forebygging av utagerende problematferd blant ungdom stått i fokus. I fire kapitler er det gjort rede for henholdsvis kriminalitet, rusmiddelmisbruk, vold og mobbing. Hvert av disse kapitlene har tatt for seg de typiske karakteristika ved de ungdommene som er spesielt involvert i slik problematferd, og hva som dermed ser ut til å utsette ungdommene for spesielt stor risiko for å utvikle problematiske atferdsmønstre. Videre er det i hvert av disse fire kapitlene gjort rede for hvilke forebyggingstiltak som ser ut til å ha noen reduserende effekt på de ulike problematferdskategoriene. Dette kapitlet vil bygges opp på samme måte: først vil det gjøres rede for de største risikofaktorene, og deretter vil det oppsummeres hvilke elementer ved forebyggende tiltak som ser ut til å være av betydning for tiltakets forebyggende effekt. Til slutt i kapitlet vil to spesielt løfterike norske forebyggingsopplegg framheves.

7.1 Antisosialitet

Risikofaktorene for utvikling av vold, mobbing, kriminalitet og rusmiddelmisbruk, er stort sett de samme, og til grunn for teoriene om slike former for problematferd ligger forestillingen om *antisosialitet*.

Ungdommens tilpasning til sine sosiale omgivelser er av stor betydning, og forskning som har fulgt de samme individene over tid (longitudinell forskning) viser at barn med svake sosiale ferdigheter og mangelfulle vennsforhold er i betydelig større risiko enn andre, for å utvikle antisosiale atferdsmønstre. Avvisning fra jevnaldrende og aggressivitet er spesielt dårlige tegn. Antisosial atferd defineres av Pape som «atferdsmønster preget av destruktivitet, upålitelighet, ulydighet og utagering. Det å plage andre (mobbing) hører også hjemme her.» (Pape 1995: 35). Antisosialitet innebærer gjentatte brudd på sosiale normer for akseptabel atferd, og betegnelsen omfatter aggresjon, opposisjon mot voksne, regel-, norm- og lovbrudd. Barn som viser slik atferd har større sjanse for å falle igjennom på skolen og i arbeidslivet. Dessuten har de større sjanse for å utvikle rusmiddelmisbruk, personlige problemer og dårlig helse.

Aggressivitet er et sentralt uttrykk for antisosialitet, og aggressivitet har vist seg å være en svært stabil egenskap. Jo mer aggressive barna er,

desto mer stabilt er deres antisosiale atferdsmønster over tid og fra en arena til en annen. I tillegg til at antisosialitet hos barn vedvarer over tid, endrer den ofte karakter i retning av mer alvorlig kriminell og voldelig aktivitet i tenårene. Jo større atferdsvanskene er, og jo tidligere de viser seg, desto høyere er risikoen for framtidig kriminalitet og straffefølgelse. I forebyggingssammenheng indikerer dette at tidlig inngripen i problematiske utviklingsforløp i hjem, skole og nabolag øker sjansene for å lykkes med å forhindre uheldige utviklingsforløp.

Når det gjelder mulige årsaker til antisosialitet ser det ut til at familien og foreldrene spiller en sentral rolle. Foreldre med dårlig (psykisk og fysisk) helse, foreldre med rusproblemer, arbeidsløse foreldre, samlivsbrudd og dårlige forhold mellom foreldrene er faktorer som øker risikoen for utvikling av antisosial atferd. Slike forhold ved familien og foreldrene antas å redusere foreldrenes evne til å ta seg av barna sine på en god nok måte, og foreldrene er den viktigste faktoren i forklaringen av utviklingen av antisosiale atferdsmønstre. Oppdragelsesstiler preget av manglende grensesetting og unnfalighet, eller av overdreven autoritet, kan også øke risikoen for antisosialitet og tidlig aggressivitet. Dessuten ser mangel på følelsesmessig støtte og nærhet i oppveksten ut til å være en viktig risikofaktor. For å forebygge de atferdsmønstre som forårsaker av antisosialitet og svake sosiale ferdigheter, er det viktig å søke å styrke slike ferdigheter hos barn og unge.

7.2 Forebygging

I denne rapporten er det både gjort rede for forskjellige konkrete forebyggingsprosjekter, og om hvilke former for forebygging som kan tenkes å ha positive effekter. Dessuten er det gitt uttrykk for mer generelle tanker om hva forebygging er eller bør være. Her vil de generelle konklusjoner trekkes og to spesielt lovende prosjekter utført i Norge vil trekkes fram.

7.2.1 «Det nytter ikke med noe smått!»

Tidlig inngripen

Familieforholdene er altså avgjørende for forståelsen av antisosialitet og problematferd, og forebyggende tiltak satt inn mens barna er svært unge er de mest lovende. Med andre ord er det slik at jo tidligere innsatsen settes inn, desto bedre resultater kan man forvente. Disse forhold medfører at

familien peker seg ut som en svært viktig satsningsarena i det forebyggende arbeidet. Skolen er en annen viktig arena for forebyggende arbeid og der bør tiltakene settes inn på lave klassetrinn, og vedlikeholdes etterhvert som barna blir eldre.

Bred tilnærming

Antisosiale egenskaper og aggressiv problematisk atferd læres og utspilles på flere arenaer, og forebyggende tiltak bør derfor ha en bred tilnærming til problemene og målgruppene, for å være effektive. Videre er årsaksforholdene bak antisosialitet svært komplekse og viklet inn i såvel det politiske og økonomiske system, som i familien og nærmiljøet. En omfattende, mangefasettert tilnærming som inkluderer familie, jevnaldrende, fritid, skole, media og nabolag, er derfor nødvendig. Hvis den forebyggende læringen skjer på mange arenaer øker sannsynligheten for at lærdommen sitter, og hvis tiltaket styrker båndene til viktige, positive arenaer reduseres sannsynligheten for utvikling av antisosiale egenskaper og oppførselsmønstre. Forebyggende tiltak som bare prøver å gjøre noe med en bestemt risikofaktor, og lar andre risikofaktorer være uforandret, kan ofte være uten effekt fordi disse andre risikofaktorene påvirker tiltakets effekt i negativ retning. I en del tilfeller kan slike endimensjonale tiltak ha en rekke utilsiktede effekter, som kan være mer skadelige enn den oppførsel som søkes forebygget. I tillegg til viktigheten av å ta hensyn til flest mulig dimensjoner i de unges tilværelse, er det også viktig å forholde seg til ungdommens hverdagsliv, eller det kaller Stafseng (1978) kaller den predramatiske sfære. Dette er sfæren av dagliglivets normalsituasjoner. I følge Stafseng er forebyggende tiltak som søker å opphøye det enkle til det vesentlige, de mest effektive. Med det mener han tiltak som møter ungdommen i normalsituasjoner i lokalmiljøet og bygger opp under ungdommen i deres naturlige sosiale miljø. Også i denne rapporten er konklusjonen at slike tiltak ser ut til å være mest effektive. Behandling eller forebygging som foregår i institusjoner ser ikke ut til å gi like gode resultater.

Konklusjonene her innebærer også at kortvarige, éndimensjonale innsatser som for eksempel holdningskampanjer, oppbyggelige aktiviteter og situasjonell forebygging, ikke ser ut til å ha noen forebyggende effekt. Det behøves langvarige, intensive tiltak som retter seg mot alle sider ved de unges situasjon eller som Liv Finstad uttrykker det: «Det nytter ikke med noe smått!»

Hva bør forebygging være?

Forebygging slik det ofte praktiseres kan sammenlignes med medisinsk behandling av infeksjonssykdommer (ved korte behandlinger med vaksiner, penicillin o.l.). Som en alternativ tilnærming til forebygging foreslår Kazdin (1987) at man i stedet bruker behandling av kronisk syke som metafor. En slik endring i oppfatning ville innebære en overgang til å se forebygging som en kontinuerlig pågående prosess. Denne tilnærmingen til forebygging innebærer et dynamisk syn på målgruppene. Ungdom er ikke en statisk størrelse, og det er heller ikke de enkelte ungdomsgrupper. Utviklingen kan gå i såvel positiv som negativ retning. Derfor er det viktig å betrakte forebygging både som en inngripen i negative utviklingstendenser og som en kontinuerlig beredskap mot slik utvikling. Å betrakte forebygging som en kontinuerlig prosess bidrar også til å svekke troen på forebygging som enkelttiltak som settes inn som forsøk på å behandle problemet først når kriser oppstår. Forebygging burde heller utvikle strategier hvor det settes inn varige tiltak med hjelp og støtte til risikoutsatt ungdom.

7.2.2 Kunnskaper er ikke nok!

Informasjon om problematferdens negative konsekvenser for berørte parter, bør inngå i forebyggende prosjekter, og tiltakene bør utformes slik at de nærer normer *mot* vold, aggressivitet, mobbing, kriminalitet eller rusmiddelmisbruk. Ofte antar forebyggere at problematferd forekommer fordi ungdommen ikke vet nok om skadevirkningen av sin aktivitet. Dermed blir den forebyggende strategi å formidle kunnskaper om det ondet som søkes forebygget, og om dets skadevirkninger. Et eksempel på slike tiltak er kortvarige holdningskampanjer i media.

Slike tiltak viser seg imidlertid å ha lite forebyggende effekt, hvis de ikke suppleres med andre tiltak. Forskning har demonstrert at forebyggende tiltak bør fremme personlige og sosiale ferdigheter i tillegg, for å være vellykkede. Det er altså ikke tilstrekkelig med kunnskap, og risikoutsatte barn og unge bør i tillegg få kognitiv trening i sosiale ferdigheter. Barn med antisosiale tendenser må lære å kontrollere sin aggresjon og finne alternative konfliktløsningsmetoder. Interaktive teknikker som gruppearbeid, samarbeid, diskusjon, rollespill eller atferdstrening, antas å engasjerer elevene mer enn forelesninger, og dermed for å være mer effektive. Ved hjelp av slike teknikker vil de unge kunne forbedre sine sosiale ferdigheter f.eks. ved å lære seg å ta den andres perspektiv, ved å

venne seg til å få kritikk og til å finne alternative måter å løse konflikter og konfrontasjoner på. Her vil innlæring av egenskaper som høflighet, medfølelse, omsorg og respekt for andre være viktig. Videre antas det at innlæring av teknikker som styrker ungdommens evne til å stå i mot gruppepress fra jevnaldrende, vil virke forebyggende på såvel mobbing som rusmiddelbruk.

Slike treningsprogrammer for å styrke de unges sosiale ferdigheter, vil sannsynligvis også ha bedre forebyggende effekter enn straff og alternative fritidsaktiviteter. Straff og alternative fritidsaktiviteter tar ikke sikte på å bedre ungdommens sosiale ferdigheter og siden problematferd best forstås med utgangspunkt i forestillingen om antisosialitet, vil ikke slike tiltak treffe like godt. Det er som regel ikke lediggang eller mangelen på streng disiplin som ligger til grunn for problematferd, og det er dermed liten grunn til å forvente at det å innføre slike elementer vil ha store forebyggende effekter. Straff antas dessuten å svekke de sosiale ferdighetene til de straffede, og det forsterker oftest eventuelle følelser av avmakt.

Tiltakenes praktiske utforming.

Kunnskaper hos forebyggerne er også en forutsetning for vellykket forebygging, og det er viktig å gi forebyggerne muligheten til å utvikle spisskompetanse. De kvalifikasjoner og ferdigheter forebyggerne besitter er altså viktige for å sikre at tiltaket gjennomføres som planlagt, men dette er i seg selv ingen tilstrekkelig forutsetning.

For det første er det også en viktig forutsetning at tiltakene har oppslutning hos flere involverte parter (som f.eks. foreldre og naboer). For det andre er det viktig å være oppmerksom på at opplegg, bemanning og kvalitet vil variere fra tiltak til tiltak, og et tiltak har ikke nødvendigvis den samme effekt overalt og i alle målgrupper. Det er derfor viktig at de konkrete tiltakene tilpasses målgruppen. Utformingen av tiltaket må ta hensyn til faktorer som målgruppens alder, og sosiale og kulturelle karakteristika, bl.a. fordi risikofaktorenes betydning varierer med slike faktorer. For å øke forståelsen av hva som hjelper og hva som ikke hjelper må framtidige evalueringer av konkrete forebyggende tiltak ta hensyn til slike forskjeller.

«Konklusjonene av denne litteraturgjennomgangen er at de forebyggende tiltakene må være bredt basert, foregå over lengre tid og bli vurdert ut fra mer detaljerte beskrivelser av tiltakenes konkrete bestanddeler.» (Mulvey et. al. 1993: 133 (min oversettelse)).

Den foregående redegjørelsen for hvilke elementer i forebyggende tiltak som ser ut til å være av størst betydning kan oppsummeres i følgende 5 punkter:

- Jo tidligere i et problemutviklingsforløp tiltak settes inn, desto bedre forebyggende resultater kan man forvente.
- Et forebyggende tiltak bør ha en bred mangefasettert tilnærming til det problem som ønskes forebygget. Antisozial atferd læres og utspilles på en rekke arenaer, noe forebyggende tiltak bør ta hensyn til.
- Forebygging bør forstås som en kontinuerlig pågående prosess. Det er mer effektivt med kontinuerlige drypp, enn en kortvarig «forebyggingsoversvømmelse».
- Kunnskaper er ikke nok for de mest risikoutsatte, forebyggende tiltak må også bestå av trening i sosiale ferdigheter.
- Forebyggende tiltak bør utformes og tilpasses i forhold til tiltakets målgruppe.

7.2.3 To lovende forebyggingsprogrammer

Avslutningsvis i denne rapporten vil to lovende forebyggende prosjekter, gjennomført i Bergen, framheves. Begge prosjektene ble gjennomført i grunnskolen, noe som gjør det mulig å nå alle. Videre antas det å være en fordel å nå de risikoutsatte ungdommene i ung alder, og dette oppnås også ved å sette inn tiltaket i grunnskolen. Prosjekter gjennomført i skolen er dessuten både billigere og enklere å administrere enn tiltak rettet mot familier. Det ene tiltaket (gjennomført av Dan Olweus) tok sikte på å redusere forekomsten av mobbing og annen antisozial atferd, mens det andre (gjennomført av Britt Unni Wilhelmsen) hadde som mål å hindre eller utsette debutalderen med alkohol. Begge prosjektene la stor vekt på ungdommens sosiale omgivelser, og de trekker begge inn arenaer og individer utenfor skolearenaen. Videre inneholder begge elementer av trening i sosiale ferdigheter, og Olweus prosjekt legger stor vekt på det kontinuerlige forebyggende arbeidet. I tillegg tar begge prosjekter sikte på å tilpasse innsatsen etter målgruppens alder og lokale forhold. Med andre ord er dette to tiltak som, i større eller mindre grad, inneholder alle de elementer som trekkes fram som spesielt viktige ovenfor.

Tiltakene er presentert fyldig i foregående kapitler og trekkes fram her fordi de peker seg ut som spesielt lovende forebyggende prosjekter

utviklet i Norge. Dette betyr imidlertid verken at disse tiltakene er fullkomne, eller at det ikke er mange andre forebyggingsprogrammer, i tillegg til disse to, som også kan ha gode forebyggende effekter.

Olweus' anti-mobbe program

Hovedmålet med Olweus' program er å redusere eller fjerne eksisterende mobbingsproblemer fullstendig både i og utenfor skolemiljøet og å forebygge oppkomsten av nye slike problemer (Olweus 1992: 57). I tillegg viser programmet seg å ha gode forebyggende effekter også på annen problematferd. Prosjektet skisserer detaljerte planer for konkrete forebyggingstiltak, som det ble gjort rede for i forrige kapittel. Her vil bare de mest generelle trekk framheves.

Olweus' forebyggingsprogram søker å skape oppslutning om det forebyggende arbeidet hos alle involverte parter, og har en bred tilnærming til problemene. Tiltak settes inn både på skolenivå, klassenivå og på individnivå. På skolenivået har tiltakene som formål å utvikle holdninger og å skape betingelser som reduserer forekomsten av mobbing. Her foreslås gjennomføring av en anonym spørreskjemaundersøkelse, en temadag på skolen for alle tilknyttet skolen, og jevnlig foreldremøter. Dessuten understrekes betydningen av gode inspeksjonsrutiner i friminuttene. På klassenivået jobbes det med den enkelte klasse for å skape holdninger mot mobbing og oppslutning om regler mot mobbing som klasserådet utarbeider. Dette gjøre både for å få bukt med den eksisterende mobbing, og for å opprette en kontinuerlig beredskap mot fenomenet. I det holdnings- skapende arbeidet foreslås dessuten rollespill og bruk av egnet skjønnlitteratur. Når mobbing oppdages må det så snart som mulig iverksettes tiltak mot de involverte parter; både tiltak rettet mot mobberen i form av sanksjoner, og tiltak for å bedre mobbeofferets situasjon. Disse tiltakene foregår på individnivået og Olweus foreslår her to kjernekomponenter: *alvorlige samtaler med de involverte og samtaler med deres foreldre.*

Programmet har gitt svært gode forebyggende resultater, både mot mobbing og annen problematferd. Forekomsten av mobbing ble i løpet av tiltaksperioden redusert med minst 50%, og tiltaket hadde en forebyggende effekt mot nye mobbetilfeller. I tillegg resulterte tiltaket i store tilleggsgevinster i form av en klar nedgang i generell antisosial atferd som hærverk, tyveri og skulk, og det sosiale klimaet på skolen ble tydelig forbedret.

Wilhelmsens intervensjonsstudie av alkoholbruk

Tiltaket «Unge og rusmidler» hadde et rusforebyggende siktemål. Med utgangspunkt i sosial-psykologiske teorier ble det utviklet strategier for å gi ungdommen ferdigheter i å oppfatte og å motstå sosial innflytelse til å drikke alkohol. En grunnleggende antagelse var at det er lettest å forebygge alkoholbruk før ungdom har begynt å drikke, og tiltaket ble derfor satt inn overfor sjuendeklassinger. Forebyggingsprogrammet ble gjennomført i skolen, og dets fire hovedelementer var, for det første, å undersøke lokale tradisjoner for ungdoms alkoholbruk, og å diskutere i grupper hvilke konsekvenser disse tradisjonene har. For det andre, samlet ungdommene informasjon om normer knyttet til alkohol blant «betydningsfulle andre» (som foreldre og søsken). Dette ble bl. a. gjort for å avsløre forestillingen om at andre drikker mer enn de faktisk gjør. Programmets tredje hovedelement var rollespill for å styrke elevenes evne til å motstå drikkepress og for å redusere deres forventninger til alkoholbruk. For det fjerde utformet ungdommen et anti-alkohol budskap som de presenterte for yngre ungdommer, og som de formulerte i brev til seg selv med argumentasjon for avholdenhet.

Evalueringen av prosjektet viste at det hadde hatt positive forebyggende resultater, spesielt blant de som ikke hadde debutert med alkohol. Wilhelmsen konkluderer med at sosiale forhold er av avgjørende betydning for ungdommers omgang med alkohol, og at forebygging derfor må fokusere på sosial-kognitive faktorer.

Summary

This report is the result of a four month project financed by the county of Akershus. The report gives a review of different forms of research regarding prevention of conduct problems among youth. After a short introductory chapter, and a chapter discussing the concept of prevention, prevention of crime, substance abuse, violence, and bullying among youth are dealt with in separate chapters. Two promising prevention programs implemented in schools in Bergen are emphasised. One of which is directed towards alcohol prevention, the other is a prevention program against bullying.

The conclusions reached regarding what kind of prevention that seem to have any preventive effect, are summarised in the following five items:

- The earlier in a problematic development the prevention program is effectuated, the better preventive effects.
- A preventive effort should be as broadly based as possible. Antisocial behaviour is learned and takes place in various social settings; a fact designers of preventive programs should take into consideration.
- Prevention should be understood as a continuous operation over a long period of time, and this seems to be a more effective approach than what Mulvey et. al. (1993) call one-shot enterprises.
- Knowledge is not enough for the youth most at risk for developing antisocial behaviour patterns, prevention programs should also contain social skills-training.
- Prevention programs ought to be designed according to the characteristics of its' target group.

Litteratur

- Abrams, D. B. & Niaura, R. S (1987): «Social Learning Theory», i Blane, H. T. & Leonard, K. E. (red.): *Psychological theories of drinking and alcoholism*. New York: The Guilford Press.
- Adlaf, E. M.; Smart, R. G.; Walsh, G. W. & Ivis, F. J. (1994): «Is the association between drug use and delinquency weakening?», i *Addiction*, 89: 1675-1681.
- Akers, R. L.; Krohn, M. D; Lanza-Kaduce, L. & Radosevich, M. (1979): «Social learning and deviant behavior: A specific test of a general theory», i *American Sociological Review*, 44: 636-655.
- Alexander, J. F. & B. V. Parsons (1973): «Short term behavioral intervention with delinquent families», i *Journal of Abnormal Psychology*, 81, 219-225.
- Alexander, R. Jr. (1993): *Permanent expulsion of students for drug and violent offenses*. Referert etter Alexander & Curtis (1995).
- Alexander, R. jr. & Curtis, C. M. (1995): «A Critical Review of Strategies to Reduce School Violence», i *Social Work in Education*, vol. 17, nr. 2: 73-82.
- Alexander, R. Jr. & Langford, L. (1992): «Throwing down: A social learning test of student fighting», i *Social Work in Education*, 14: 114-124.
- Andrews, D. A.; Zinger, I., Hoge, R. D., Bonta, J., Gendreau, P. & Cullen, F. (1989): *Does correctional treatment work? A clinically-relevant and psychological-informed meta-analysis*. Upublisert manuskript, Carleton University, Laboratory for Research on Assessment and Evaluation in the Human Services, Ottawa. Referert etter Mulvey et. al. (1993).
- Andræ Thelin, A. (1991): *Undervisning i åldersblandade grupper. En granskning i samarbete mellan skolöverstyrelsen och länskolnämnderna läsåren 1989/90 och 1990/91*. Skolöverstyrelsen, rapport R91: 32.
- Aneshensel, C. S. (1992): Social stress: Theory and research», i *Annual Review of Sociology*, 18: 15-38.
- American Psychological Association (1993): *Violence & Youth: Psychology's response*. Washington, DC: Author. (Referert etter Alexander & Curtis (1995))
- Arnold, J. E., A. G. Levine & G. R. Patterson (1975): «Changes in sibling behavior following family intervention», i *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43: 683-688.
- Askheim, O. P. (1987): «Nye tider - gamle behov? Om fritidsklubbenes plass i samfunnet.» i Norsk Kulturforum: *Rapport fra Landskonferanse for ledere i kommunale fritidsklubber*.

- Askheim, O. P. (1992): «Utekontaktens identitetsproblemer -og veier ut av dem» i Waal & Middelthun (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bachman, J. G.; Lloyd, D. J. & O'Malley, P. M. (1981): «Smoking, drinking, and drug use among American high school students: Correlates and trends, 1975-1979», i *American Journal of Public Health*, 71: 59-69.
- Baker, J. A. (1998): «Are We Missing the Forest for the Trees? Considering the Social Context of School Violence», i *Journal of School Psychology*, Vol. 36, nr. 1: 29-44.
- Bakken, A. (1998): *Ungdomstid i storbyen. Om sosial kontroll og utprøvende atferd*. NOVA Rapport nr. 7/ 98.
- Baklien, B. (1992): «Holdningskampanjer og media» i Waal & Middelthun (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Baklien, B. & E. Døhlie (1992): «Skolen som arena for rusforebygging» i Waal & Middelthun (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bandura, A. (1986): *Social Foundation of Thought and Action. A Social Cognitive Theory*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Bank, L., G. R. Patterson & J. B. Reid (1987): «Delinquency prevention through training parents in family management», i *The Behavior Analyst*, 10: 75-82.
- Barnes, G. M. & Welte, J. W. (1986): «Patterns and predictors of alcohol use among 7-12th grade students in New York State», i *Journal of Studies on Alcohol*, 47: 53-62.
- Baron, S. W. (1997): «Risky Lifestyles and the Link Between Offending and Victimization», i *Studies on Crime and Crime Prevention*, Biannual Review Vol. 6, nr. 1.
- Barr, R. & Pease, K. (1990): «Crime Placement, Displacement and Deflection», i Tonry, M. & Morris, N. (red.): *Crime and Justice: An Annual Review of Research*, Vol. 4, Chicago: University of Chicago Press.
- Bastian, L. D. & Taylor, B. M. (1991): *School crime: A national crime victimization survey report*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Bastøe, P. Ø. (1991): *Holdningskampanjen mot narkotika. Evalueringsrapport*. NOU 1985: 28.
- Bay, J. (1990): «Miljøarbejde som kriminalprævention», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhjelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.

Baumrind, D. (1983): *Why adolescents take chances - And why they don't*. Paper presented at the National Institute for Child Health and Human Development, Bethesda, MD. Referert etter Hawkins et. al. (1992).

Berg, O (1987): *Medisinens logikk*. Universitetsforlaget.

Berild, S. & V. Mathisen (1993): *Ungdom og rus. Evaluering av fem kommunale forsøk på å samordne forebyggende innsats overfor unge rusmiddelbrukere*. Lillehammer, Østlandsforskning. Rapport nr. 12 - 1993.

Berkowitz, M. W.; Begun, A. L.; Zweben, A.; Giese, J. K.; Mulry, G.; Horan, C.; Wheeler, T.; Gimenez, J. & Piette, J. (1995): «Assessing how adolescents think about the morality of substance use», i Leukefeld, C. G. & Clayton, R. R. (red.): *Prevention Practice in Substance Abuse*. New York: The Haworth Press.

Berrueta-Clement, J. R.; Schweinhart, L. J.; Barnett, W. S.; Epstein, A. S. & Weikhart, D. P. (1984): *Changed lives: The effects of the Perry Preschool Program on youths through age 19*. Ypsilanti, MI: High/Scope Press.

Bondeson, U. (1990): «Hvad er kriminalitetsforebyggelse?», i Kysgaard, B.; Snare, A. & Wilhelm, P. (red.) *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.

Bottoms, A. (1990): «Crime Prevention Facing the 1990s», i *Policing and Society*. 1990: 1.

Botvin, G. J. (1986): «Substance abuse prevention research: Recent developments and future directions», i *Journal of School Health*, 56: 369-374.

Botvin, G. J.; E. Baker, E.; Dusenbury, L.; Botvin, E. M. & Diaz, T. (1995): «Long-term follow-up results of a randomised drug abuse prevention trial», i *Journal of the American Medical Association*, 273: 1106-1112.

Botvin, G. J.; E. Baker, E.; Renick, A. D.; Filazzola, A. D. & Botvin, E. M. (1984): «A cognitive-behavioral approach to substance abuse prevention», i *Addictive Behaviors*, 9: 137-147.

Bourdin, C. M.; Mann, B. J.; Cone, L. T.; Henggeler, S. W.; Fucci, B. R.; Blaske, D. M. & Williams, R. A. (1995): «Multisystemic treatment of serious juvenile offenders: long-term prevention of criminality and violence», i *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63: 569-578.

Bracht, N. (1990): *Health promotion at the community level*. Newbury Park: Sage.

Briere, J. & Runtz, M. (1987): «Post Sexual Abuse Trauma. Data and Implications for Clinical Practice», i *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 2, nr. 4: 367-379.

- Brook, J. S.; Lukoff, I. F. & Whiteman, M. (1980): «Initiation into adolescent marijuana use», i *Journal of Genetic Psychology*, 137: 133-142.
- Brook, J. S.; Gordon, A. S.; Whiteman, M. & Cohen, P. (1986): «Some models and mechanisms for explaining the impact of maternal and adolescent characteristics on adolescent stage of drug use», i *Developmental Psychology*, 22: 460-467.
- Brook, J. S.; Whiteman, M.; Gordon, A. S. & Brook, D. W. (1988): «The role of older brothers in younger brothers' drug use viewed in the context of parent and peer influences», i *Journal of Genetic Psychology*, 151: 59-75.
- Brook, J. S.; Brook, D. W.; Gordon, A. S.; Whiteman, M. & Cohen, P. (1990): «The psychosocial etiology of adolescent drug use: A family interactional approach.» i *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 116 (Whole No. 2).
- Brophy, J. (1986): «Teacher influences on student achievement», i *American Psychologist*, 41: 1069-1077.
- Bry, B. H.; McKeon, P. & Pandina, R. J. (1982): «Extent of drug use as a function of number of risk factors», i *Journal of Abnormal Psychology*, 91: 273-279.
- Bursik, R. J., Jr. & Webb, J. (1982): Community change and patterns of delinquency», i *American Journal of Sociology*, 88: 24-42.
- Byrne, J. & R. Sampson (1986): *The Social Ecology of Crime*. New York: Springer-Verlag.
- Bødal, K. & Fridhov, I. M. (1993): *Med slag og spark. En rapport om 58 personer dømt til tre års fengsel eller mer for grov vold*, Justisdepartementet.
- Caplan, G. (1964): *Principles of preventive psychiatry*. New York: Basic Books.
- Caplan, M. Z. & R. P. Weissberg (1990): «Promoting social competence in early adolescence: Developmental considerations», i Schneider, B. H., G. Attili, J. Nadel & R. P. Weissberg (red.): *Social competence in developmental perspective*, Amsterdam: Kluwer Academic Publishing.
- Cauce, A. M., J. P. Comer & D. Schwartz (1987): «Long term effects of a systems-oriented school prevention program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57: 127-131.
- Christiansen, B. A.; Goldman, M. S. & Inn, A. (1982): «Development of alcohol-related expectancies in adolescents: Separating pharmacological from social learning influences», i *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 50: 336-344.
- Christie, N. (1982): *Hvor tett et samfunn*. Universitetsforlaget Oslo 1982.
- Christie, N. og K. Bruun (1985): *Den gode fiende*. Universitetsforlaget Oslo 1985.

- Christoffel, K. K. (1997): «Firearm injuries affecting U.S children and adolescents», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.
- Clarke, R. V. (1992): «Introduction», i Clarke, R. V. (red.): *Situational Crime Prevention. Successful Case Studies*. New York: Harrow and Heston.
- Clausen, S.-E. (1991): *Domfelle sosialhjelpsmottakere*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionsforskning (NIBR).
- Cloninger, C. R.; Bohman, M.; Sigvardsson, S. & von Knorring, A. L. (1985): «Psychopathology in adopted-out children of alcoholics: The Stockholm Adoption Study», i *Recent Developments in Alcoholism*, 3: 37-51.
- Cloninger, C. R.; Sigvardsson, S. & Bohman, M. (1988): «Childhood personality predicts alcohol abuse in young adults», i *Alcoholism*, 12: 494-503.
- Cohen, S. (1985): *Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification*. Polity Press, Cambridge 1985.
- Coie, J. D. (1990): «Towards a theory of peer rejection», i Asher, S. R. & Coie, J. D. (red.): *Peer Rejection in Childhood*. New York: Cambridge University Press.
- Cook, P. J. & Tauchen, G. (1982): «The effect of liquor taxes on heavy drinking», i *Bell Journal of Economics*, 13: 379-390.
- Cook, P. J. & Tauchen, G. (1984): «The effect of minimumdrinking age legislation on youthful auto fatalities, 1970-1977», i *Journal of Legal Studies*, 13: 169-190.
- Cowen, E. L. (1983): «Primary prevention in mental health: Past, present and future», i Felner, R. D.; Jason, L. A.; Moritsuga, J. N. & Faber, S. S. (red.): *Preventive Psychology: Theory, research and practice*. New York: Pergamon.
- Cowie, R. A.; Boulton, M. J. & Smith, P. K. (1992): «Bullying: Pupil relationships», i Jones, N. & Jones, E. B. (red.): *Learning to behave*. London: Kogan.
- Davidson, W. S., II, R. Redner, C. H. Blakeley, C. M. Mitchell & J. G. Emshoff (1987): «Diversion of juvenile offenders: An experimental comparison», i *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55: 68-75.
- Davidson, W. S., II, & R. Redner (1988): «The prevention of juvenile delinquency: Diversion from the juvenile justice system», i Price, R. H., E. L. Cohen, R. P. Lorion & J. Ramos-McKay (red.): *Fourteen ounces of prevention: A casebook for practitioners*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Dullum, J. (1997): «Alder og kriminalitet», i Finstad, Liv & Cecilie Høigård (red.) (1997): *Kriminologi*. Pax forlag, Oslo.
- Dullum, J. & Christie, N. (1996): *Konfliktrådene*. Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Dusenbury, L.; Falco, M.; Lake, A.; Brannigan, R. & Bosworth, K. (1997): «Nine Critical Elements of Promising Violence Prevention Programs», i *Journal of School Health*, Vol. 67, nr. 10: 409-413.

Ekblom, P.: «Less Crime, by Design» i *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 539, nr. mai: 114-129. Philadelphia 1995.

Ellingsen, D. (1997): *Kriminalitet og rettsvesen. -3. utg.* Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Elliot, D. S. & Ageton, S. S. (1980): «Reconciling race and class differences in self-reported and official estimates of delinquency», i *American Sociological Review*, 45: 95-110.

Elliot, D. S; Huizinga, D. & Ageton, S. S. (1985): *Explaining delinquency and drug use*. Beverly Hills, CA: Sage.

Emler, N. & Reicher, S. (1995): *Adolescence and Delinquency. The Collective Management of Reputation*. Oxford: Blackwell Publishers.

Eng, L. W. (1995): «Bedre føre var...» *En kvalitativ studie av ungdom, politi og forebygging*. Hovedoppgave i sosiologi (cand. polit. 1992), Instituttet for sosiologi, Universitetet i Oslo.

Englander-Golden, P., J. Elconin, K. J. Miller & A. B. Schwarzkopf (1986): «Brief 'Say it Straight' training and follow-up in adolescent substance abuse prevention», i *Journal of Primary Prevention*. 6: 219-230.

Estrada, F. (1997a): «Ungdomsbrottslighetens utveckling i Sverige», i *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab*, 84, nr. 3: 153-169.

Estrada, F. (1997b): «Ungdomsvåld: upptäckten av ett samhällsproblem. Ungdomsbrottslighet i svensk dagspress 1950-1994», i *Sociologisk Forskning*, 4/97: 51-72.

Falck, S. (1992): «Konfliktråd, -alternativet som blir "stjålet"», i *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab*, årg. 79, nr. 2.

Falck, S. (1994): «Føre var og etter snar», i Helgeland, I. M. (red.): *Utfordrende ungdom i skolen*. Oslo: Kommuneforlaget.

Farnsworth, M., L. J. Schweinhart & J. R. Berrueta-Clement (1985): «Preschool intervention, school success and delinquency in a high-risk sample of youth» i *American Educational Research Journal*, 22: 445-464.

Farrington, D. P., L. E. Ohlin & J. Q. Wilson (1986): *Understanding and controlling crime: Toward a new research strategy*. New York: Springer Verlag.

Farrington, D. P.; Gallagher, B.; Morley, L.; Ledger, R. J. & West, D. J. (1985): *Cambridge study in delinquent development: Long term follow-up*. (First annual

report to the home office, August 31, 1985). Cambridge, England: Cambridge University.

Farrington, D. P.; Loeber, R.; Elliot, D. S.; Hawkins, J. D.; Kandel D. B.; Klein, M. W.; McCord, J.; Rowe, D. C. & Tremblay, R. E. (1990): «Advancing knowledge about the onset of delinquency and crime». i Lahey, B. B. & Kazdin, A. E. (red.): *Advances in clinical child psychology*. (Vol. 13: 283-342). New York: Plenum Press.

Feldman, R. A., T. E. Caplinger & J. S. Wodarski (1983): *The St. Louis conundrum: The effective treatment of antisocial youths*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Felner, R. D., & A. M. Adan (1988): The school transitional environment project: An ecological intervention and evaluation», i Price, R. H., E. L. Cowen, R. P. Lorion & J. Ramos-McKay (red.): *Fourteen ounces of prevention: A casebook for practitioners*. Washington, DC: American Psychological Association.

Finckenauer, J. O. (1982): *Scared Straight! and the Panacea Phenomenon*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

Finstad, L. & C. Høigård (red.) (1997): *Kriminologi*. Pax forlag, Oslo.

Figueira-McDonough, J. (1986): «School context, gender, and delinquency», i *Journal of Youth and Adolescence*, 15: 79-98.

Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975): *Belief, attitude, intention, and behaviour: An introduction to theory and research*. Addison-Wesley, Reading.

Fisher, L. A. & Bauman, K. E. (1988): «Influence and selection in the friend-adolescent relationship: Findings from studies of adolescent smoking and drinking», i *Journal of Applied Psychology*, 18: 289-314.

Fleming, J. P.; Kellam, S. G. & Brown, C. H. (1982): «Early predictors of age at first use of alcohol, marijuana and cigarettes», i *Drug and Alcohol Dependence*, 9: 285-303.

Fonagy, P.; Target, M.; Steel, M. & Steel, H. (1997): «The Development of Violence and Crime as It Relates to Security of Attachment», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.

Foxcroft, D. R.; Lister-Sharp, D. & Lowe, G. (1995): *Review of Effectiveness of Health Promotion Interventions: Young People and Alcohol Misuse*. Final Report (September 1995).

Foxcroft, D. R.; Lister-Sharp, D. & Lowe, G. (1997): «Alcohol misuse prevention for young people: a systematic review reveals methodological concerns and lack of reliable evidence of effectiveness», i *Addiction*, Vol. 92, nr. 5: 531-538.

- Franzén, M. (1997): «Våldet och staden. En kritisk granskning av svensk kriminologisk forskning», i *Sociologisk Forskning*, 4/97: 24-50.
- Friedman, A. S. (1983): «High school drug abuse clients». I *Clinical research notes*. Rockville, MD: Division of Clinical Research, National Institute on Drug Abuse.
- Frug, G. E. (1998): «City Services» i *New York University Law Review*. Vol 73, nr. 1: 23-96.
- Frønes, I. (1991a): «Oppvekst, kriminalitet og samfunn», *ISO Notatserie*, Notat nr. 7, 1991. Universitetet i Oslo.
- Frønes, I. (1991b): «Det særegne ved det moderne samfund er ikke, at det skaber så megen umoral, men at det kræver så megen moral.», i *Socialkritik*. København, 1991: nr. 13/14: 41-48.
- Gabrielsen, G. (1990): «Alkohol, levemåde og forebyggelse», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhjelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.
- Gamble, T. J., & E. Ziegler (1989): «The Head Start Synthesis Project: A critique.» i *Journal of Applied Developmental Psychology*, 10: 267-274.
- Garbarino, J. & Kostelny, K. (1997): «What children can tell us about living in a war zone», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.
- Giertsen, H. (1994): «Forebygging av kriminalitet - alt for bredt og alt for smalt» i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, København 1994.
- Gittelman, R. S.; Mannuzza, R. S. & Bonagura, N. (1985): «Hyperactive boys almost grown up: 1. Psychiatric status», i *Archives of General Psychiatry*, 42: 937-947.
- Golding, AMB (1995): «Leading article - Understanding and preventing violence: a review», i *Public Health*, vol. 109, nr. 2: 91-97.
- Goldman, M. S. (1989): «Alcohol expectancies as cognitive-behavioral psychology: Theory and practice», i Løberg, T.; Marlatt, G. A.; Nathan, P. E. & Miller, W. (red.): *Treatment of addictive behaviors*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Goldman, M. S.; Brown, S. A. & Christiansen, B. A. (1987): «Expectancy theory: Thinking about drinking», i Blane, H. T. & Leonard, K. E. (red.): *Psychological Theories of Drinking and Alcoholism*. New York: The Guilford Press.
- Goldman, M. S.; Brown, S. A.; Christiansen, B. A. & Smith, G. T. (1991): Alcohol etiology and memory: Broadening the scope of alcohol-expectancy research», i *Psychological Bulletin*, 110: 137-146.

- Gordon, D. A. & Arbuthnot, J. (1987): «Individual, group, and family interventions», i Quay, H. C. (red.): *Handbook of juvenile delinquency*. New York: Wiley.
- Gorsuch, R. L. & Butler, M. C. (1976): «Initial drug abuse: A review of predisposing social psychological factors», i *Psychological Bulletin*, 83: 120-137.
- Gottfredson, G. D. (1981): «Schooling and delinquency», i Martin, S. E.; Sechrest, L. B. & Redner, R. (red.): *New Directions in the rehabilitation of criminal offenders*. Washington, DC: National Academy Press.
- Gottfredson, G. D. (1988): *Issues in adolescent drug use*. Unpublished final report to the U.S. Department of Justice, Johns Hopkins University, Center for Research on Elementary and Middle Schools, Baltimore. (referert etter Hawkins et. al. 1992).
- Gottfredson, G. D. & Gottfredson, D. C. (1985): *Victimization in schools*. New York: Plenum Press.
- Gove, W. R. & R. D. Crutchfield (1982): «The family and juvenile delinquency», i *Sociological Quarterly*. 23: 301-319.
- Graham, J. (1990): *Crime Prevention Strategies in Europe and North America*. HEUNI report no. 18, Helsinki 1990, (referert etter Kysgaard (1990c)).
- Gresham, F. M. (1985): «Utility of cognitive-behavioral procedures for social skills training with children: A critical review», i *Journal of Abnormal Child Psychology*, 13: 411-423.
- Greve, V. (1990): «Hvordan undgår man, at hvide manchetter bliver snavsede? - Om forebyggelse af økonomisk kriminalitet», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhjelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.
- Grevholm, E. & E. Kühlnhorn (1997): «Behandlingseffekter inom rättsväsendet - en metaanalys av modern nordisk empirisk forskning» i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, København 1997.
- Grufman, M. & Berg-Kelly, K. (1997): «Physical fighting and associated health behaviours among Swedish adolescents», i *Acta paediatrica: an international journal of paediatrics*, Vol. 86, nr. 1: 77-81.
- Hage, P. (1996): *Blindveiar, omveiar og utveiar i kriminalitetsforebygging*. Oslo: Det kriminalitetsforebyggende råd.
- Hammer, T. (1992): «Arbeidsløshet og risiko for misbruksutvikling» i Waal & Middelthun (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hammer, T. & Bergwitz, Ø. (1994): *Ung og arbeidsløs i Oslo*. UNGforsk-rapport nr. 4/94.

Hammer, T. & P. Vaglum (1990): «Initiation, continuation or discontinuation of cannabis use in the general population. *British Journal of Addiction*, 85: 899-909.

Hansen, W. B. (1992): «School-based Substance Abuse Prevention: a review of the state of the art in curriculum, 1980-1990», i *Health Education Research*, 7 (3): 403-430.

Hansen, W. B.; Graham, J. W.; Sobel, J. L.; Shelton, D. R.; Flay, B. R. & Johnson, C. A. (1987): «The consistency of peer and parent influences on tobacco, alcohol, and marijuana use among young adolescents», i *Journal of Behavioral Medicine*, 10: 559-579.

Hansen, W. B.; Malotte, C. K. & Fielding, J. E. (1988): «Evaluation of a tobacco and alcohol abuse prevention curriculum for adolescents», i *Health Education Quarterly*, 15: 93-114.

Harries, K. (1995): «The Ecology of Homicide and Assault: Baltimore City and County, 1989-91» i *Studies on Crime and Crime Prevention*, vol. 4 s. 44-59.

Haskins, R. (1989): «Beyond metaphor: The efficacy of early childhood education», i *American Psychologist*, 44: 274-282.

Hauge, R. & Irgens-Jensen, O. (1989): *Bruk av narkotika i Norge*. SIFA Rapport nr. 2/89.

Hausfather, A. (1997): «Effects of Age of Entry, Day-care, and Family Characteristics on Preschool Behavior», i *J. Child Psychol. Psychiat.* 38: 441-448.

Hawkins, D.J.; R. F. Catalano & J. Y. Miller (1992): «Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug Problems in Adolescence and Early Adulthood: Implications for Substance Abuse Prevention» i *Psychological Bulletin* 1992, Vol. 112, nr. 1: 64-105.

Hawkins, J. D., R. F. Catalano, G. Jones & D. Fine (1987): «Delinquency prevention through parent training: Results and issues from work in progress», i Wilson J. Q., & G. C. Loury (red.): *From children to citizens: Vol III. Families, schools and delinquency prevention*. New York: Springer-Verlag.

Hawkins, J. D., & D. M. Lishner (1987): «Schooling and delinquency», i Johnson, E. H. (red.): *Handbook on crime and delinquency prevention*. Westpoint, CT: Greenwood.

Hawkins, J. D.; Lishner, D. M.; Jenson, J. M. & Catalano, R. F. (1987): Delinquents and drugs: What the evidence suggests about prevention and treatment programming», i Brown, B. S. & Mills, A. R. (red.): *Youth at high risk for substance abuse*. (DHHS Publication No. ADM 87-1537, pp. 81-133). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Hegna, K. (1996): *Koss har me det? –ungdomsundersøkelsen i Stavanger 1995*. UNGforsk Rapport 1/96.

- Heian, F. (1996): *Tidlig samspill: et program for helsestasjonen*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste. (Se også opplysningsmateriellet: *Samspill foreldre og barn*, Ringperm utgitt av Barne- og familiedepartementet, 1996, og *Tidlig samspill - en eksempelsamling* [video], regi: Bjørn Skaar, utgitt ved Universitetet i Oslo, Institutt for spesialpedagogikk, 1996).
- Helgeland, I. M. (1989): *En etterundersøkelse av ungdom i Buskerudprosjektet*. Rapportserie, 1/1989. Barnevernets utviklingscenter, Oslo.
- Helgeland, I. (1992): «Barnevernets rolle for ungdom i faresonen» i Waal & Middelthun (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helgeland, I. M. (red.) (1994): *Utfordrende ungdom i skolen*. Kommuneforlaget. Oslo 1994.
- Helland, H. & Hegna, K. (1998): *Ung i Bergen. Om skoletilpassning og problematferd i videregående skole*. NOVA Rapport 11/98.
- Henggeler, S. W. (1989): *Delinquency in adolescence*. Newbury Park: Sage.
- Henggeler, S. W. (1996): *Multisystemic therapy with serious juvenile offenders and their families: Program design, implementation, and outcomes*. Manuskript.
- Henggeler, S. W. & Borduin, D. M. (1990): *Family therapy and beyond: A multisystemic approach to treating the behavior problems of children and adolescents*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Henggeler, S. W.; Cunningham, P. B.; Pickrel, S. G.; Schoenwald, S. K. & Brondino, M. J. (1996): «Multisystemic therapy: an effective violence prevention approach for serious juvenile offenders» i *Journal of Adolescence*, Vol. 19, nr. 1: 47-61.
- Henggeler, S. W.; Melton, G. B. & Smith, L. A. (1992): «Family preservation using multisystemic therapy: an effective alternative to incarcerating serious juvenile offenders», i *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60: 953-961.
- Henggeler, S. W.; Rodick, J. D.; Borduin, D. M.; Hanson, C. L.; Watson, S. M. & Urey, J. R. (1986): «Multi-systemic treatment of juvenile offenders: Effects on adolescent behavior and family interaction», i *Developmental Psychology*, 22, 132-141.
- Henggeler, S. W. & Rowland, M. D. (1997): «Investigating alternatives to hospitalization of youth presenting psychiatric emergencies», i *Emergency Psychiatric*.
- Hennum, N. (1993): *Det organiserte nederlaget. Krise- og utredningsinstitusjoners vanskelige stilling*. Rapport 1: 1993, Barnevernets Utviklingscenter.
- Henriksen, Ø. & Sande, A. (1995): *Rus - fellesskap og regulering*. Kommuneforlaget: Oslo.

- Herting, J. R. & Guest, A. M. (1985): «Components of satisfaction with local areas in the metropolis», i *The Sociological Quarterly*, 26: 99-115.
- Hesseling, R. B. P. (1994): «Displacement: A Review of the Empirical Literature.» i Clarke, R. V.: *Crime Prevention Studies*, 3: 197-230.
- Hindelang, M. J.; Gottfredson, M. R. & Garofalo, J. (1978): *Victims of personal crime: An empirical foundation of a theory of personal victimization*. Cambridge, Mass.: Ballinger.
- Hirschi, T (1969): *Causes of delinquency*. Los Angeles: University of California Press.
- Hodgins, S. (1994): «Status at age 30 of children with conduct problems», i *Studies on Crime and Crime Prevention*, 3: 41-63.
- Holder, H. D. & Blose, J. O. (1987): «Impact of changes in distilled spirits availability on apparent consumption: A time series analysis of liquor-by-the-drink», i *British Journal of Addiction*, 82: 623-631.
- Hollin, C. R. (1992): *Criminal behaviour: A psychological approach to explanation and prevention*. London: The Falmer Press.
- Holm, J. & Kvaran, I. (1987): *Gatebarn*. Oslo: Cappelen.
- Holmberg, M. B. (1985): «Longitudinal studies of drug abuse in a fifteen-year-old population: 1. Drug career», i *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 71: 67-79.
- Holsten, F. (1983): *Forløpet ved stoffmisbruk hos ungdom*. Bergen: Institutt for psykiatri.
- Horacek, H. J.; Ramey, C. T.; Campell, F. A.; Hoffmann, K. P. & Fletcher, R. H. (1987): «Predicting school failure and assessing early intervention with high-risk children», *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26: 758-763.
- Horne, A. M.; Glaser, B. A.; Sayger, T. V. & Wright, L. B. (1992): «Behavior-disordered children: Home and school interventions», i *Contemporary Education*, 64: 10-15.
- Hovland, A. & E. E. Storvoll (1997): *På rett kjøp? Ullersmoprosjektet 1992-1996*. NOVA-Rapport 1/ 1997. Oslo.
- Hulth, M. (1991): «Trygghet, rättvisa och solidaritet», i Johnsson, Kjell E. (red.) (1991): *Kriminalitet i storstad och brottsförebyggande åtgärder*. Carlssons, Stockholm.
- Hundeide, K. & Hillestad, P. O. (1994): «Kan psykologisk omsorg for barn læres?», i Evans, Frønes & Kjølrsrud (red.): *Velferdssamfunnets barn*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

- Hundleby, J. D. & Mercer, G. W. (1987): «Family and friends as social environments and their relationship to young adolescents' use of alcohol, tobacco, and marijuana», i *Journal of Clinical Psychology*, 44: 125-134.
- Hydle, I. (1995): *Kan voldskriminalitet forebygges? Idébok for kommuner og politidistrikter*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Høigaard, C. (1993): «Alminnelig og forskjellig» i *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 2 1993.
- Håkansson, M. (1991): «Kunskaper och konkreta åtgärder», i Johnsson, Kjell E. (red.). (1991): *Kriminalitet i storstad och brottsforebyggande åtgärder*. Carlssons, Stockholm.
- Håkonsen, C. (1998): *Megling i konfliktråd - mellom forsoning og forebygging*. Hovedfagsoppgave i sosiologi og sosialpolitikk, Institutt for Sosiologi, Universitetet i Tromsø, vår 98.
- Ihlen, B.-M.; A. Amundsen & L. Trønes (1993): «Reduced alcohol use in pregnancy and changed attitudes in the population» i *Addiction* 88: 389-394.
- Irgens-Jensen, O. (1990): *Ungdom og rusmidler*. Oslo: Rusmiddeldirektoratet.
- Jacobsen, D. I. (1992): «Narkotikaforebygging og samarbeid i et lokalsamfunn» i Waal & Middelthun (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jenkins, E. J. & Bell, C. C. (1997): «Exposure and response to community violence among children and adolescents», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.
- Jensen, H. G. (1990): «Det kriminalpræventive arbejde i Grønland. -Et skud i tågen?», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.
- Jessor, R. (1976): «Predicting time of onset of marijuana use: A developmental study of high-school youth», *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 44: 125-134.
- Jessor, R.; Donovan, J. E. & Windmer, K. (1980): *Psychosocial factors in adolescent alcohol and drug use: The 1980 National Sample Study, and the 1974-1978 Panel Study*. Unpublished final report, University of Colorado, Institute of Behavioral Science, Boulder.
- Jessor, R. & Jessor, S. L. (1977): *Problem behavior and psychosocial development: A longitudinal study of youth*. San Diego, CA: Academic Press.
- Johnson, G. M.; Schoutz, F. C. & Locke, T. P. (1984): «Relationships between adolescent drug use and parental drug behaviors», i *Adolescence*, 19: 295-299.

- Johnsson, K. E. (red). (1991): *Kriminalitet i storstad och brottsförebyggande åtgärder*. Carlssons, Stockholm 1991.
- Johnston, L. D.; O'Malley, P. M. & Bachman, J. G. (1985): *Use of licit and illicit drugs by America's high school students. 1975-1984*. Rockville, MD: National Institute of Drug Abuse.
- Johnston, L. D.; Bachman, J. G. & O'Malley, P. M. (1981): *Student drug use in America 1975-1981*. (DHHS Publication No. ADM 82-1208). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Jon, N. (1997): «Forebygging av kriminalitet» i Finstad & Høigård (red.) *Kriminologi*. Pax forlag, Oslo 1997.
- Kandel, D. B. (1978): «Homophili, selection and socialization in adolescent friendships», i *American Journal of Sociology*, 84: 427-436.
- Kandel, D. B. (1982): «Epidemiological and psychosocial perspectives on adolescent drug use», i *Journal of American Academic Clinical Psychiatry*, 21: 328-347.
- Kandel, D. B. (1986): «Processes of peer influences in adolescence», i Silberstein, R. (red.): *Development as action in context: Problem behavior and normal youth development*. New York: Springer-Verlag.
- Kandel, D. B. & Andrews, K. (1987): «Processes of adolescent socialization by parents and peers», i *International Journal of the Addictions*, 22: 319-342.
- Kandel, D. B.; Kessler, R. C. & Margulies, R. S. (1978): Antecedents of adolescent initiation into stages of drug use: A developmental analysis», i *Journal of Youth and Adolescence*, 7: 13-40.
- Kandel, D. B.; Simich-Fagan, O. & Davies, M. (1986): «Risk factors for delinquency and illicit drug use from adolescence to young adulthood», i *The Journal of Drug Issues*, 16: 67-90.
- Karoly, P. & Rosenthal, M. (1977): «Training parents in behavior modification: Effects on perception of family interaction and deviant child behavior», i *Behavior Therapy*, 8: 406-410.
- Kaufmann, A. (1988a): *Antisosial atferd hos ungdom. En studie av psykologiske determinanter*. Oslo: TANO.
- Kaufmann, A. (1988b): «Psykologiske determinanter for antisosial atferd hos ungdom», i *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 25: 121-125.
- Kaufmann, A. (1992): *Kriminalitetsutvikling hos barn og unge. En sammenfatning av risikofaktorer knyttet til individet og psykososialt miljø*. Oslo: Det kriminalitetsforebyggende råd.

- Kazdin, A. E. (1987): «Treatment of antisocial behavior in children: Current status and future directions.» i *Psychological Bulletin*, 102: 187-203.
- Kazdin, A. E. (1995): *Conduct disorder in childhood and adolescence*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kazdin, A. E. (1997): «Practitioner review: Psychosocial treatments for conduct disorder in children», i *J. Child Psychol Psychiat.*, 38: 161-178.
- Kazdin, A. E.; Bass, D; Siegel, T. & Thomas, C. (1989): «Cognitive-behavioral therapy and relationship therapy in the treatment of children referred for anti-social behavior», i *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 522-535.
- Kazdin, A. E.; Esveltd-Dawson, K.; French, N. H. & Unis, A. S. (1987): «Problem-solving skills training and relationship therapy in the treatment of antisocial child behavior», i *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55: 76-85.
- Kellam, S. G. & Brown, H. (1982): *Social adaptation and psychological antecedents of adolescent psychopathology ten years later*. Baltimore: Johns Hopkins University.
- Kennedy, L. W. & Baron S. W. (1993): «Routine activities and a subculture of violence: A study of violence on the street», i *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30: 88-113.
- Kennedy, L. W. & Forde, D. R. (1990a): «Routine activities and crime: An analysis of victimization in Canada», i *Criminology*, 28: 137-152.
- Kennedy, L. W. & Forde, D. R. (1990b): «Risky lifestyles and dangerous results: Routine activities and exposure to crime», i *Sociology and Social Research*, 74: 208-211.
- Killén, K. (1994): *Sveket. Omsorgssvikt er alles ansvar*. (annen utgave) Oslo: Kommuneforlaget.
- Kim, S. (1979): *An evaluation of ombudsman primary prevention program on student drug abuse*. Charlotte, NC: Charlotte Drug Education Center.
- Kleck, G. (1982): «On the use of self-report data to determine the class distribution of criminal and delinquent behavior», i *American Sociological Review*, 47: 427-433.
- Klein, N. C.; Alexander, J. F. & Parsons, B. V. (1977): «Impact of family systems intervention recidivism and sibling delinquency: A model of primary prevention and program evaluation», i *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45: 469-474.
- Klepp, K.; Halper, A. & Perry, C. L. (1986): «The efficacy of peer leaders in drug abuse prevention», i *Journal of School Health*, 56: 407-411.

Klepp, K.; Wold, B. & Aarø, L. E. (1991): «Røyking og alkoholbruk blant norsk skoleungdommer: trendes i 1980-årene», i *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, 23 (111): 2859-2863.

Kratcoski, P. C. & Kratcoski, L. D. (1982): «The Phoenix Program: An educational alternative for delinquent youths.» i *Juvenile & Family Court Journal*, 1982, may: 17-23.

Krohn, M. D. & Massey, J. L. (1980): «Social controll and delinquent behavior: An examination of the elements of the social bond», i *Sociological Quarterly*, 21: 529-543.

Krosnick, J. A. & Judd, C. M. (1982): «Transitions in social influence at adolescence: Who induces cigarette smoking?», i *Developmental Psychology*, 18: 359-368.

Kupersmidt, J. B.; Coie, J. D. & Dodge, K. A. (1990): «The role of poor peer relationships in the development of disorder», i Asher, S. R. & Coie, J. D. (red.): *Peer Rejection in Childhood*. New York: Cambridge University Press.

Kutchinsky, B. (1990): «Kriminalitet og fire slags forebyggelse», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhjelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.

Kyvsgaard, B; A. Snare & P. Wilhjelm (1990): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.

Kyvsgaard, B. (1990a): «SSP og forsøg med forebyggelse af børne- og ungdomskriminalitet», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhjelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.

Kyvsgaard, B. (1990b): «‘Skræmt til lovlydighed’. Dansk forsøg med aversionsterapi», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhjelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.

Kyvsgaard, B. (1990c): «...Men der er da noget, der virker. Resultater fra forsøg med kriminalpræventive tiltag», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhjelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.

Kyvsgaard, B. (1990d): *Er lediggang roden til alt ondt? Om forsøg med at forebygge kriminalitet blandt børn og unge*. København. Kriminalistisk institut.

Kyvsgaard, B. (1991): «Fald i børne- og ungdomskriminaliteten. Mulige forklaringer på en international udviklingstendens». I *Nordisk Tidsskrift for kriminalvidenskab*. nr. 1/91 s. 18-32.

Kyvsgaard, B. (1992): *Ny ungdom? Om familie, skole, fritid, lovlydighed og kriminalitet*. København. Kriminalistisk institut.

- Kyvsgaard, B. (1997): «Kunsten at slå to fluer med et smæk», i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 84, nr. 3: 182-187.
- Ladd, G. W. & Asher, S. R. (1985): «Social skill training and children's peer relations: Current issues in research and practice», i Abate, L. L. & Milan, M. A. (red.): *Handbook in social skills training and research*. New York: Wiley.
- Larsen Damsgaard, H. (1994): *Ungdom i et sosiologisk og kriminologisk perspektiv. Ungdomskriminalitet i Asker og Bærum*. Rapport nr. 2, Lillegården kompetanse-senter.
- Larsen, E. (red.) (1994): *Kognitiv teori - en døgnflue eller en metode til å minske residiv?*, KRUS småskrift nr. 3.
- Larsen, E.; Isberg, T. & Iversen, G. F. (1990): *Tilbake til framtida. En oppfølgende undersøkelse av ungdom innskrevet ved Grepperød Ungdomshjem*. Rapport nr. 1-1990, Barnevernets Utviklingssenter.
- Larsen, S. & Nergård, R. (1991): «Rusmiddelforebyggende arbeid i skolen», i *Tidsskrift for Den norske lægeforening*. nr. 28/1991 (1073-1078).
- Larson, J. (1994): «Violence prevention in schools: A review of selected programs and procedures», i *School Psychology Review*, Vol. 23, nr. 2: 155-164.
- Lauritsen, J. L.; Sampson, R. J. & Laub, J. (1991): «The link between offending and victimization among adolescents», i *Criminology*, 29: 265-291.
- Lavik, N. J., A. B. Huseby & M. G. Rud (1985): «Drug abuse and environment in youth» i *Social Psychiatry*, 20: 179-185.
- Lavik, N. J. (1987): «Drug abuse among junior high school students in Norway». i *Pediatrician*. 14: 46-50.
- Leigh, B. C. (1989): «In search of the Seven Dwarves: Issues of measurement and meaning in alcohol expectancy research», i *Psychological Bulletin*, 110: 147-154.
- Leitenberg, H. (1987): «Primary Prevention of Delinquency», I Burchard, J. D. & Burchard, S. N. (red.): *Prevention og Delinquent Behaviour*. New York: Sage Publications.
- Lerman, P. (1975): *Community treatment and social control*. Chicago: University of Chicago Press.
- Levy, D. & Sheflin, N. (1985): «The demand for alcoholic beverages. An aggregate time-series analysis», i *Journal of Public Policy and Marketing*, 4: 47-54.
- Lien, I.-L. & Haaland, T. (1998): *Vold og gjengatferd. En pilotstudie av et ungdomsmiljø*. Oslo: Samarbeidsrapport. NIBR / Ungdom mot vold.
- Lillefjære, K. (1984): *Evaluering av Alkokutt*. Statens edruskapsdirektorat. Oslo.

- Linsky, A. S. & Straus, M. A. (1986): *Social stress in the United States: Links to regional patterns in crime and illness*. Dover, MA: Auburn House Publishing.
- Loeber, R. (1988): Natural histories of conduct problems, delinquency, and associated substance use: Evidence for developmental progressions», i Lahey, B. B. & Kazdin, A. E. (red.): *Advances in clinical child psychology*. (Vol. 13: 283-342). New York: Plenum Press.
- Loeber, R. (1990): «Disruptive and antisocial behavior in childhood and adolescence: Development and risk factors», i Hurrelman & Lisel (red.): *Health hazards in adolescence*. Berlin: Walt de Gruyter.
- Loeber, R. & Dishion, T. J. (1984): «Boys who fight at home and school: Family conditions influencing cross-setting consistency», i *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52: 759-768.
- Loeber, R. & LeBlanc, M. (1990): «Towards a developmental criminology», i Tonrey, M. & Morris, N. (red.): *Crime and Justice*, 12, Chicago.
- Loeber, R & Stouthamer-Loeber, M. (1986): «Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency», i Tonry, M. & N. Morris (red.): *Crime and justice: An annual review of research*, Vol. 7, 29-149. Chicago: University of Chicago Press.
- Loney, J.; Kramer, J. & Milich, R. (1979): *The hyperkinetic child grows up: Predictors of symptoms, delinquency, and achievement at follow-up*. Paper presented to the American Association for the Advancement of Science, Houston, TX. Referert etter Hawkins et. al. (1992).
- Lösel, F. (1995): «The Efficacy of Correctional Treatment: A Review and Synthesis of Meta-evaluations», i McGuire, J. (red.): *What Works: Reducing Reoffending*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Marans, S. & Adelman, A. (1997): «Experiencing Violence in a Developmental Context», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.
- March, J. G. & J. P. Olsen (1976): *Ambiguity and Choice in Organizations*. Universitetsforlaget.
- Marklund, U. (1983): *Droger och påverkan*. Göteborg Studies in Educational Science 42, Göteborg Universitet.
- Mathiesen, T. (1995): *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax forlag.
- McAlister Groves, B. & Zuckerman, B. (1997): «Interventions with Parents and Caregivers of Children Who Are Exposed to Violence», i Osofsky, J. D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.

- McCall, M. (1997): «The effects of physical attractiveness on gaining access to alcohol: when social policy meets social decision making» i *Addiction* (1997) 92 (5), 597-600).
- McCartney, K.; Scarr, S.; Phillips, D. & Grajek, S. (1985): «Day care as intervention: Comparison of varying quality programs», *Journal of Applied Developmental Psychology*, 6: 247-260.
- McCord, J. (1979): «Some child-rearing antecedents of criminal behavior in adult men», i *Journal of Personality and Social Psychology*, 37: 1477-1486.
- McCord, J. (1981): «Alcoholism and criminality», i *Journal of Studies on Alcohol*, 42: 739-748.
- McDermott, D. (1984): «The relationship of parental drug use and parent's attitude concerning adolescent drug use to adolescent drug use», i *Adolescence*, 19: 89-97.
- Melossi, D. (1994): «The "economy" of illegalities. Normal crimes, elites and social control», i Nelken, D. (red.): *The futures of criminology*. London: Sage.
- Meyer, B. O. (samtale med): «Forebygge ved å ta gutter på alvor», i *Sinnets helse* (1993: vol. 73, nr. 7: 16-21.)
- Meyers, J & Parsons, R. D. (1987): «Prevention planning in the school system», i Hermalin, J. & Morrell, J. (red.): *Prevention planning in mental health*. Newbury Park CA: Sage.
- Michelson, L (1987): «Cognitive-behavioral strategies in the prevention and treatment of antisocial disorders in children and adolescents», i Burchard, J. D. & Burchard, N. (red.): *Primary prevention of psychopathology: Vol. 10. Prevention of delinquent behavior*. Newbury Park, CA: Sage.
- Miller, P. M.; Smith, G. T. & Goldman, M. S. (1990): «Emergence of alcohol expectancies in childhood: A possible critical period», i *Journal of Studies on Alcohol*, 51 (4): 343-349.
- Mirowsky, J. & Ross, C.E. (1989): *Social causes of psychological distress*. New York: Lexington Books.
- Mulroy, E. A. & Lane, T. S. (1992): «Housing affordability, stress and single mothers: Pathway to homelessness», i *Journal of Sociology and Social Welfare*, 19: 51-64.
- Mulvey, E. P.; M. W. Arthur & N. D. Reppucci (1993): «The Prevention and Treatment of Juvenile Delinquency: A Review of the Research.» i *Clinical Psychology Review*, Vol. 13, nr. 2: 133-167.
- Murphy, L.; Pynoos, R. S. & Boyd James, C. (1997): «The Trauma/Grief Focused Group Psychotherapy Module of an Elementary School-Based Violence

- Prevention/Intervention Program», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.
- Murray, C. A. (1983): «The physical environment and community control of crime», i Wilson, J. Q. (red.): *Crime and Public Policy*. San Francisco: Institute for Contemporary Studies.
- Murray, J. P. (1997): «Media Violence and Youth», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.
- Nandrup, I. & Renberg, K. (1992): *Blanda & ge. En bok om åldersintegrert undervisning*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Newcomb, M. D.; Maddahian, E. & Bentler, P. M. (1986): «Risk factors for drug use among adolescents: Concurrent and longitudinal analyses», i *American Journal of Public Health*, 76: 525-530.
- Newcomb, M. D.; Maddahian, E.; Skager, R. & Bentler, P. M. (1987): «Substance abuse and psychosocial risk factors among teenagers: Associations with sex, age, ethnicity, and type of school», i *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 13: 413-433.
- Norem-Hebeisen, A.; Johnson, D. W.; Anderson, D. & Johnson, R. (1984): Predictors and concomitants of changes in drug use patterns among teenagers», i *The Journal of Social Psychology*, 124: 43-50.
- Norman, E. & Turner, S. (1993): «Adolescent substance abuse prevention programs: Theories, models, and research in the encouraging 80's», i *The Journal of Primary Prevention*, 14 (1): 3-20.
- Nystrom, J. (1989): «Empowerment model for delivery of social work services in public schools», i *Social Work in Education*, 11: 160-170.
- Nørbeck, P. (1993): «Hvordan blir menn voldsutøvere og hvordan kan det forebygges?», i *SOHO*, nr. 2.
- Ogden, T. (1991): «Motstandsdyktige barn?» *Nordisk Sosialt Arbeid* 1.
- Olaussen, L. P. (1982): «Selvrapportert utsatthet for kriminalitet», i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvitenskap*, 69: 178-197.
- Olaussen, L. P. (1995): *Beruselset, utelivsdeltagelse og utsatthet for vold*. Oslo: Politihøgskolen.
- Olds, D. L.; Henderson, C. R.; Chamberlin, R. & Tatelbaum, R. (1986): «Preventing child abuse and neglect: A randomized trial of nurse home visitations», i *Pediatrics*, 78: 65-78.
- Olweus, D. (1979): «Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent males: A causal analysis». *Developmental Psychology*, 16: 644-660.

- Olweus, D. (1980): «Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent males: A causal analysis», i *Developmental Psychology*, 16: 644-660.
- Olweus, D. (1989): «Mobbing. Vad vet vi och vad kan vi göra», i Gummersson, Margit & Alexandersson, Lars (red.): *Brottsförebyggande arbete i skolan -några forskningsrön. En konferensrapport*. BRÅ-rapport 1989: 2.
- Olweus, D. (1992): *Mobbing i skolen. Hva vet vi og hva kan vi gjøre?* Universitetsforlaget Oslo 1992.
- Ommundsen, R. (1987): «Forskning som premissleverandør for forebyggende arbeid», i Myklebust, J. P. & Ommundsen, R. (red.): *Psykologprofesjonen mot år 2000: helsepsykologi, samfunnspsykologi og internasjonale perspektiver: Minneskrift til Bjørn Christiansen*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Orton, J. D. & K. E. Weick (1990): «Loosely Coupled Systems: A Reconceptualization». *Academy of Management Review*, bd. 15, nr. 2: 203-223.
- Oslo kommune, Skolesjefen (1993): *Stopp volden! Idéhefte om forebyggende arbeid i skolen*. Oslo.
- Osofsky, J. D. (red.) (1997a): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.
- Osofsky, J. D. (1997b): «Children and Youth Violence: An Overview of the Issue», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.
- Osofsky, J. D. (red.) (1997c): «The Violence Intervention Project for Children and Families», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.
- Pape, H. (1995): *Karakteristika ved ungdomskriminalitet og unge lovovertredere*. Politihøgskolens forsknings- og utviklingsavdeling/ UNGforsk. PHS Forskning 1995:1.
- Pape, H. (1996): «Tenåringdrikking i utviklingspsykologisk perspektiv», i *Norsk Epidemiologi*: 6 (1): 85-90.
- Pape, H. (1997): *Drinking, getting stoned or staying sober. A general population study of alcohol consumption, cannabis use, drinking-related problems and sobriety among young men and women*. NOVA rapport 14/97. Dr. gradsavhandling.
- Pape, H.; Isachsen, T. & Jessen, J. (1998): *Ungdom og vold i bildemediene*. NOVA Rapport 1/98. Oslo.
- Pape, H. & Pedersen, W. (1997): «Voldsofre i den generelle ungdomsbefolkningen. En longitudinell studie av risikofaktorer», i *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, nr. 23/1997 (3347-3351).

- Pape, H. & Pedersen, W. (1998): «Dangerous victims of violence? A general population study of violent victimization among young men and women», i *Studies on Crime and Crime Prevention* (in print).
- Pappas, G.; Queen, S.; Hadden, W. & Fisher, G. (1993): «The increasing disparity in mortality between socioeconomic groups in The United States, 1960 and 1986», i *The New England Journal of Medicine*, 329: 103-109.
- Parker, J. G. & Asher, S. R. (1987): «Peer relations and later personal adjustments: Are low-accepted children at risk?», i *Psychological Bulletin*, 102: 357-389.
- Patterson, G. R.; Chamberlain, P. & Reid, J. B. (1982): A comparative evaluation of a parent- training program», i *Behavior Therapy*. 13: 638-650.
- Patterson, G. R. (1982): *Coercive family process: A social learning approach*. Eugene, OR: Castalia.
- Patterson, G. R.; Reid, J. B. & Dishion, T. J. (1992): *Antisocial boys*. Eugene, OR: Castalia.
- Pedersen, W. & Bakken, A. (1998): «Ecstasy», i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 39, nr. 1: 49-77.
- Pedersen, W.; S.-E. Clausen & N. J. Lavik (1988): «Sensation seeking og ungdommers bruk av rusmidler» i *Nordisk Psykologi*, 40: 358-360.
- Pedersen, W.; S.-E. Clausen & N. J. Lavik (1989): «Sensation seeking and drug use patterns among adolescents», i *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 79: 386-390. Pedersen et. al. 1989, Pedersen 1991.
- Pedersen, W. (1991a): *Drugs in adolescent worlds. A longitudinal study of drug use socialization*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo: Psykiatrisk institutt.
- Pedersen, W. (1991b): «Mental health, sensation seeking and drug use patterns. A longitudinal study.» i *British Journal of Addiction*, 86: 195-204.
- Pedersen, W. (1992): «Over grenselinjen: Hasjbruk blant ungdom» i Waal & Middelthon (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Pedersen, W. (1993): «Forebyggende foreningsliv?», i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 34, nr. 3:199-217.
- Pedersen, W. & Skrondal, A. (1996): «Alcohol and sexual victimization: a longitudinal study of Norwegian girls», i *Addiction*, 91 (4): 565-581.
- Pedersen, W. (1998): *Bittersøtt. Ungdom, sosialisering, rusmidler*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Peed, S.; Roberts, M. & Forehand, R. (1977): «Evaluation of the effectiveness of a standardized parent training program in altering the interaction of mothers and their noncompliant children», i *Behavior Modification*, 1: 323-350.
- Penning, M. & Barnes, G. E. (1982): «Adolescent marijuana use: A review», i *International Journal of Addictions*, 17: 749-791.
- Perry, B. (1997): «Incubated in Terror: Neurodevelopmental Factors in the “Cycle of Violence”», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.
- Perry, C. L. & Grant, M. (1988): «Comparing peer-led to teacher-led youth alcohol education in four countries», i *Alcohol Health and Research World*. 12.
- Perry, C. L.; Grant, M.; Ernberg, G. & Florenzano, R. U. (1989): «WHO collaborative study of alcohol education and young people: outcomes of a four country pilot study», i *International Journal of the Addictions*, 24: 1145-1171.
- Phillips, D.; McCartney, K. & Scarr, S. (1987): «Child care quality and children’s social development», i *Developmental Psychology*, 23: 537-543.
- Phillips, L.; Votey, H. L. & Maxwell, D. (1972): «Crime, youth and the labour market» i *Journal of Political Economy* hefte for mai og juni s. 491-504.
- Pierson, D. E.; Bronson, M. B.; Dromey, E.; Schwartz J. P.; Tivnan, T. & Walker, D. K. (1983): «The impact of early education as measured by classroom observations and teacher ratings of children in kindergarten», i *Evaluation Review*, 7: 191-216.
- Quay, H. C. (red.) (1987a): *Handbook of juvenile delinquency*. New York: Wiley.
- Quay, H. C. (1987b): «Institutional treatment» i Quay, H. C. (red.) (1987a): *Handbook of juvenile delinquency*. New York: Wiley.
- Ramey, C. T.; Dorval, B. & Baker-Ward, L. (1983): «Group day care and socially disadvantaged families. Effects on the child and the family.» i Kilmer, S. (red.): *Advances in early education and day care*. Greenwich, CT: JAI Press.
- Ratner, C. (1992): «Concretizing the concept of social stress», i *Journal of Social Distress and the Homeless*, 1:7-23.
- Rauh, V. A.; Achenbach, T. H.; Nurcombe, B.; Howell, C. T. & Teti, D. M. (1988): «Minimizing adverse effects of low birth weight: Four-year results of an early intervention program». *Child Development*, 59: 544-553.
- Ravn, L. (1990): «Kriminalforsorgens dobbelte målsætning», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhjelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.

- Regoli, R.; Wilderman, E. & Pogrebin, M. (1985): «Using an alternative evaluation measure for assessing juvenile diversion programs» i *Children and Youth Services Review*, 7: 21-38.
- Reilly, D. M. (1979): «Family factors in the etiology and treatment of youthful drug abuse», i *Family Therapy*, 11: 149-171.
- Repetto, T. A. (1976): «Crime prevention and the displacement phenomenon», i *Crime and Delinquency*, 22: 166-177.
- Rise, J. & B. U. Wilhelmsen (199?): «Prediction of Adolescents' Intention not to Drink Alcohol: An application of the Theory of Planned Behavior» i *American Journal of Health Behavior*. 1998.
- Robins, L. N. & Ratcliff, K. S. (1979): «Continuation of antisocial behavior into adulthood», i *International Journal of Mental Health*, 7: 96-116.
- Robins, L. N. (1980): «The natural history of drug abuse», i *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 62 (Suppl. 284): 7-20.
- Roland, E. (1983): *Strategi mot mobbing*. Universitetsforlaget, Stavanger 1983.
- Rose, H. M. & McClain, P. D. (1990): *Race, place, and risk: Black homicide in urban America*. Albany: SUNY Press.
- Rubenstein, J. L. & Feldman, S. S. (1993): Conflict-resolution behavior in adolescent boys: Antecedents and adaptional correlates», i *Journal of Research on Adolescence*, 3: 41-66.
- Russel, A. (1990): «The effects of staff-child ratio on staff and child behavior in preschools: An experimental study», i *Journal of Research in Childhood Education*, 4: 77-90.
- Russel, H. E. & Beigel, A. (1990): *Understanding human behavior for effective police work*. New York: Basic.
- Rutter, M. (1983): «School effects on pupil progress: Research findings and policy implications.» *Child Development*, 54: 1-29.
- Rutter, M. & Giller, H. (1984): *Juvenile delinquency: Trends and perspectives*. New York: Penguin Books.
- Rutter, M. (1985): «Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder», i *British Journal of Psychiatry*, 147: 598-611.
- Raaheim, A. & Aarø, L. E. (1990): *Helse, miljø og levekår. Forskning om forebyggende helsearbeid. En oppsummering av norske undersøkelser*. Oslo: NAVF.
- Saffer, H. & Grossman, M. (1987): «Beer taxes, the legal drinking age, and youth motor vehicle fatalities», i *Journal of Legal Studies*, 16: 351-374.

- Sagbakken, A. & Aanderaa, B. (1993): *Barnevern i barnehagen - en felles utfordring*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Sampson, R. J. (1986): «Crime in cities: The effects of formal and informal social control», i Reiss, A. J. & Tonry, M. (red.): *Crime and justice: An annual review of research: Vol 8. Communities and crime*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sampson, R. J.; Castellano, T. C. & Laub, J. H. (1981): *Juvenile criminal behavior and its relation to neighborhood characteristics*. Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Sampson, R. J. & J. H. Laub (1993): *Crimes in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sampson, R. J. & Lauritsen, J. L. (1990): «Deviant lifestyles, proximity to crime, and the offender-victim link in personal violence», i *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 27 (2): 110-139.
- Sandmoe, E. (1997): «The history of truth and the concept of violence». i Sølvi Sogner (red.): *Fact, fiction and forensic evidence*, Tid og Tanke nr. 2 1997, Historisk institutt.
- Sarnecki, J. (1983): Fritid och brottslighet. Rapport 1983: 7. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- Sarnecki, J. (1985): «Var det möjligt att förutse? Sprutnarkomaner bland ‘vuxna Stockholmpojkar’», del 2.» *Brå apropå*, nr. 5, 25-31.
- Sarnecki, J. (1993): «Ungdomsbrottsligheten - en kunnskapsöversikt» i *Reaktion mot ungdomsbrott, Del b. Betänkande av Ungdomsbrottskommittéen*. SOU1993: 35. Stockholm: Justitieministeriet.
- Saunders, J. B.; O. G. Aasland; A. Amundsen & M. Grant (1993): «Alcohol consumption and related problems among primary health care patients: WHO Collaborative Project on Early Detection of Persons with Harmful Alcohol Consumption - 1» i *Addiction* 88: 349-362.
- Schaps, E.; Moskowitz, J.; Condon, J. & Malvin, J. (1986): «Evaluation of seven school-based prevention programs: A final report on the NAPA Project», i *International Journal of the Addictions*, 21: 1081-1112.
- Schlegel, R.; D'Avernas, J. R.; Zanna, M. P.; DeCourville, N. H. & Manske, S. P. (1992): «Problem drinking: A problem for the theory of reasoned action», i *Journal of Applied Social Psychology*, 22: 358-385.
- Schlegel, R. & Sandborn, M. (1979): «Religious affiliation and adolescent drinking», i *Journal of Studies on Alcohol*, 40: 693-703.

- Schrøder, K. (1992): «Not my kid! Amerikansk tv-fiktion og narkotikaproblemet» i Waal & Middelthun (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schweinhart, I. J. (1987): «Can preschool programs help prevent delinquency?» i Wilson J. Q., & G. C. Lounsbury (red.): *From children to citizens: Vol III. Families, schools and delinquency prevention*. New York: Springer-Verlag.
- Seitz, V.; Rosenbaum, L. K. & Apfel, N. H. (1985): «Effects of family support intervention: A ten-year follow-up», i *Child Development*, 56: 376-391.
- Shaw C. R. & McKay, H. D. (1969): *Juvenile delinquency and urban class*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shedler, J. & Block, J. (1990): «Adolescent drug use and psychological health: A longitudinal inquiry», i *American Psychologist*, 45: 612-630.
- Sheehan, P. W. (1983): «Age trends and the correlates of children's television viewing», *Australian Journal of Psychology*, 35: 417-431.
- Shure, M. B. & Spivack, G. (1988): «Interpersonal cognitive problem solving», i Price, R. H., E. L. Cowen, R. P. Lorion & J. Ramos-McKay (red.): *Fourteen ounces of prevention: A casebook for practitioners*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Simcha-Fagan, O. & Schwartz, J. E. (1986): «Neighbourhood and delinquency: An assessment of contextual effects», i *Criminology*, 24: 667-703.
- Skog, O.-J. (1990): «Alkoholskadenes utvikling i Norge», i *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 110: 372-375.
- Skog, O.-J. (1992): «Tilgjengelighetens innvirkning på befolkningens bruk av rusmidler» i Waal & Middelthun (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skogan, W. G. (1989): «Communities, crime, and neighbourhood organization». i *Crime and Delinquency*, 35: 437-457.
- Skogen, K. (1993): *Forprosjekt om kriminalitet blant ungdom. Foreløpige analyser av data fra survey-undersøkelsen «Ung i Norge»*. Del I: Oversiktsrapport. Del II: Arbeidsrapport. Det kriminalitetsforebyggende råd / UNGforsk. Oslo 1993.
- Skogen, K. & Wichstrøm, L. (1995): «Kriminalitet og klasse. Selvrapporert kriminalitet og annen problematferd blant norsk ungdom.» *Nordisk tidsskrift for kriminalvitenskap*, 82: 32-47.
- Skretting, A. (1997): «Narkotikasituasjonen i Norge», i Olsson, B.; Rosenquist, P. & Stymne, A. (red.): *Narkotikasituasjonen i Norden. Utvekklingen 1990-1996*. NAD-Publikasjon nr. 32.

- Smith, D. J. (1995): «Youth crime and conduct disorders: Trends, patterns and causal explanations», i Rutter, M. & Smith, D. J. (red.): *Psychosocial disorders in young people: Time trends and their causes*. Chichester, UK: Academia Europea.
- Smith, G. M. & Fogg, C. P. (1978): «Psychological predictors of early use, late use, and non-use of marijuana among teenage students.», i Kandel, D. B. (red.): *Longitudinal research on drug use: Empirical findings and methodological issues*. Washington, DC: Hemisphere-Wiley.
- Solberg, G. (1993): *En oppfølgingsundersøkelse av ungdom som har vært ved Rostad Ungdomsheim*. Rapport 3: 1993, Barnevernets Utviklingssenter.
- Sosial- og helsedepartementet (1997): *St. meld. nr. 16 (1996-1997). Narkotika-politikken*. Oslo
- Stafseng, O. (1978): *Forebyggende tiltak som sosial prosess. En undersøkelse av kommunale fritidsklubbers sosialpolitiske og sosialpedagogiske forutsetninger*. Magistergradsavhandling i sosiologi. Oslo, Våren 1978.
- Stang, H. J. (1976): *Ungdom på drift. En sosialpsykiatrisk undersøkelse og etterundersøkelse av 100 stoffmisbrukere i Oslo sentrum*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stangeland, P. (1998): «Other Targets or Other Locations? An Analysis of Opportunity Structures», i *British Journal of Criminology*, Vol. 38, nr. 1: 61-77.
- Statistisk sentralbyrå (1996): *Kriminalstatistikk 1994. Straffereaksjoner og fengslinger*. Oslo - Kongsvinger.
- Statistisk sentralbyrå (1996): *Kriminalstatistikk 1994. Anmeldte og etterforskede lovbrudd*. Oslo - Kongsvinger.
- Stefansen, K. (1997): *Ungdomsundersøkelsen i Strand. -Om rusmiddelbruk, fritidsmønstre og skoletilpasning*. NOVA Rapport 25/97.
- Stevens, D. J. (1997): «Influences of Early Childhood Experiences on Subsequent Criminally Violent Behavior», i *Studies on Crime and Crime Prevention*, Biannual Review Vol. 6, nr. 1.
- Storfjord, E. M. (1997): *Stopp mobbingen! Signaler, symptomer og tiltak*. Bergen - Sandviken: Fagbokforlaget.
- Storgaard, A. (1990): «Kan vi forebygge kriminalitet igennem straf?», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhjelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.
- Stortingsmelding nr. 96 (1981-1982) *Om styrking av barne- og ungdomsarbeidet*.
- Strandbu, A. (1996): *Politiets forebyggende arbeid. Ideologi og praksis*. Hovedoppgave i pedagogikk, Universitetet i Tromsø.
- Strandbu, Å. (1997): *Gutter og jenter i Asker og Bærum. Ungdomsundersøkelsen 1996*. NOVA Rapport - 5/97.

Sundby, R. & Dalshaug, T. E. (1991): *Oppsøkende virksomheter mellom kontroll og omsorg*. Sosialhøgskolen i Trondheim.

Sundell, K. (1994): «Mobbing i åldersintegrerte og åldershomogene klasser i årskurs 3.» i *Nordisk Psykologi* 1994, 46 (3) 161-169.

Swift, C. F. (1988): «Stopping the violence: Prevention strategies for families», i Bond, L. A. & Wagner, B. M. (red.): *Families in transition, primary prevention programs that work: Primary prevention of psychopathology*. Newbury Park, CA: Sage.

Sørli, M.-A. (1991): *Alternative skoler. Lokale kompetansesentra for utsatt ungdom. En utredning om alternative opplæringstiltak i Norge*. Rapport fra Barnevernets Utviklingssenter, 4/91.

Tjersland, O. A. (1992): *Samlivsbrudd og foreldreskap. Meklingsprosessens psykologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Tolmach, J. (1985): «'There ain't nobody on my side': A new day treatment program for black urban youth», i *Journal of Clinical Child Psychology*, 14: 214-219.

Tolson, E. R.; McDonald, S. & Moriarty, A. R. (1992): «Peer mediation among high school students: A test of effectiveness», i *Social Work in Education*, 14: 86-93.

Tremblay, R. E.; McCord, J.; Boileau, H.; LeBlanc, M.; Gagnon, C.; Charlebois, P. & Larivee, S. (1990): *The Montreal prevention experiment: School adjustment and self-reported delinquency after three years of follow-up*. Paper presented at the 42nd Annual Meeting of the American Society of Criminology, Baltimore. Referert etter Hawkins et. al. (1992).

Trickett, P. K.; Apfel, N. H.; Rosenbaum, L. K. & Zigler, E. (1982): «A five-year follow-up of the participants in the Yale Child Welfare Research program». i Zigler, E. F. & Gordon, E. W. (red.): *Daycare: Scientific and social policy issues*. Boston: Auburn House.

Vaglum, P. (1979): *Unge stoffmisbrukere i et terapeutisk samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.

Vartiainen, E.; Pallonen, U.; McAlister, A.; Koselka, K. & Puska, P. (1983): «Effect of two years of educational intervention on adolescent smoking (The North Karelia Youth Project)», i *Bulletin of the World Health Organization*, 61: 529-532.

Vartiainen, E.; Pallonen, U.; McAlister, A.; Koselka, K. & Puska, P. (1986): «Four-years follow-up results of the smoking prevention program: The North Karelia Youth Project», i *Preventive Medicine*, 15: 692-698.

- Vartiainen, E.; Pallonen, U.; McAlister, A. & Puska, P. (1990): «Eight-years follow-up results of an adolescent smoking prevention program: The North Karelia Youth Project», i *American Journal of Public Health*, 80: 78-79.
- Vestel, V. & Moshuus, G. (1997): *Ung på Nesodden. Om holdninger, rusmidler, problematferd og ønsker om fritidstiltak blant ungdom på Nesodden*. NOVA Rapport 3/97.
- Vestergaard, J. (1990): «Ungdomskontrakter -forebyggelse af unges kriminalitet?», i Kyvsgaard, B.; Snare, A. & Wilhjelm, P. (red.): *Forbyggelsens veje og vildveje*. København. Kriminalistisk institut.
- von Feilitzen, C. (1989)(red.): *Barn och unga i medieåldern*. Kristianstad: Raben & Sjögren.
- Voorhis, P. van (1986): «Delinquency Prevention: Towards Comprehensive Models and a Conceptual Map.» i *Criminal Justice Review*, nr. 1/86.
- Wade, T. J. & A. Brannigan (1998): «The Genesis of Adolescent Risk-Taking: Pathway through Family, School, and Peers», i *Canadian Journal of Sociology*, Vol. 23, nr. 1: 1-19.
- Walker, H. M.; Colvin, G. & Ramsey, E. (1995): *Antisocial behavior in school: Strategies and best practices*. Pacific Grove: Brooks/ Cole publishing company.
- Walker, K. B. & Morley, D. D. (1991): «Attitudes and parental factors as intervening variables in the television violence - aggression relation», i *Communication Research Reports*, 8 (2), 41-47.
- Wechsler, H. & McFadden, T. (1979): «Patterns of alcohol consumption among the young: High school, college and general population studies», i Blane, H. J. & Chafez, M. E. (red.): *Youth, alcohol, and social policy*. New York: Plenum Press.
- Weissberg, R. P.; Cowen, E. L.; Lotyczewski, B. S. & Gesten, E. L. (1983): «The Primary Mental Health Project: Seven consecutive years of program outcome research». i *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51: 100-107.
- Weissberg, R. P.; Caplan, M. Z. & Sivo, P. J. (1989): «A new conceptual framework for establishing school-based social competence promotion programs». i Bond, L. A. & Compas, E. (red.): *Primary prevention and promotion in the schools*. Newbury Park, CA: Sage.
- Wichstrøm, L. (1994): *Mental helse blant ungdom i Norge. Oslo som særtilfelle?* UNGforsk rapport 3/94, Oslo.
- Wikström, P.-O. H. (1983): «Social klass och brottslighet», i *Brå Apropå*, 4-12.
- Wikström, P.-O. H. (1991): *Urban crime, criminals and victims. The Swedish experience in an Anglo-American comparative perspective*. New York: Springer Verlag.

Wikström, P.-O. H.; J. Ahlberg & L. Dolmen (1994): *Brott, brottsprevensjon och kriminalpolitik*. Brottsförebyggande rådet, Stockholm 1994.

Wilhelmsen, B. U. (1996): «Rusforebyggende arbeid med ungdom», i Pedersen & Waal (red.): *Rusmidler og veivalg*. Oslo: Norges forskningsråds Program for rusmiddelforskning / Cappelen Akademisk Forlag.

Wilhelmsen, B. U.; Laberg J.C. & Aas, H.N. (1997): «Alcohol outcome expectancies in adolescence. *Psychology & Health* Vol. 12.

Wilhelmsen, B. U. (1997): *Development and evaluation of two educational programmes designed to prevent alcohol use among adolescents*. (Avh. Dr. grad) Research Centre for Health Promotion, Faculty of Psychology, University of Bergen.

Winchester, S. W. C. & Jackson, H. (1982): *Residential Burglary: The Limits of Prevention*. Home Office Research and Planning Unit. London: H.M.S.O.

Wooldredge, J. D. (1988): «Differentiating the effects of juvenile court sentences on eliminating recidivism», i *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 25: 264-300.

Waal, H. & A.-L. Middelthon (red.) (1992): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.

Waal, H. (1992): «Å forebygge narkotikamisbruk» i Waal, H. & A.-L. Middelthon (red.): *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget.

Zeanah, C. H. & Scheeringa, M. S. (1997): «The Experience and Effects of Violence in Infancy», i Osofsky, Joy D. (red.) (1997): *Children in a Violent Society*. New York-London: The Guilford Press.

Zigler, E. & Hall, N. W. (1987): «The implications of early intervention efforts for the primary prevention of juvenile delinquency» i Wilson J. Q., & G. C. Loury (red.): *From children to citizens: Vol III. Families, schools and delinquency prevention*. New York: Springer-Verlag.

Ziegler, E.; Taussig, C. & Black, K. (1992): «Early childhood intervention. A promising preventative for juvenile delinquency», i *American Psychologist*, 47: 997-1006.

Økland, E. (1986): «Kan virkeligheten beskrives?», i *Kan virkeligheten beskrives?* Oslo 1986. Sitert etter Giertsen (1994).

Aaby, V. (1995): «Det Nytter-prisen til Harstad: Samarbeid mot ulykker og vold», i *Kommunal Rapport*, 24. februar 1995.

Aas, Henrik Natvig (1996): *Evaluering av aksjon mot ulovlig spritomsetning*. SIFA rapport nr. 2/96. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.